

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

16. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE MEYDANA GELEN
MUHALİF NİTELİKLİ HAREKETLERİN OSMANLI TARİH
YAZARLARI VE ESERLERİNE YANSIMASI

MASTER TEZİ

Hazırlayan
Ercan GÜMÜŞ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ

Ankara-2008

ONAY

Ercan GÜMÜŞ tarafından hazırlanan “**16. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Meydana Gelen Muhalif Nitelikli Hareketlerin Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserlerine Yansıması**” başlıklı bu çalışma, 21 Nisan 2008 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğı ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Tarih** anabilim dalında **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

.....

Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ (Başkan)

.....

Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN (Üye)

.....

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ALKAN (Üye)

ÖNSÖZ

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde meydana gelen muhalif nitelikli hareketleri ve bunların Osmanlı tarih yazarları ve eserlerine yansımalarını anlayabilmek, öncelikle Osmanlı tarih yazıcılığını ve bu anlamda da XVI. yüzyıl Osmanlı tarih yazımını incelemeyi gerekli kılmaktadır. Bu yüzyılda eser veren yazarların hangi amaca matuf eserler verdikleri, bu zaman diliminde tarih yazıcılığının neden birden bire gelişme gösterdiği, yazarların eserlerini hangi ölçüde gerçeğe bağlı kalarak kaleme aldıkları gibi soruların cevabını anlamamız projeksiyonlarımızı bu dönemde eser veren yazarlara yöneltmemizi gerektirmektedir.

Yukarıda belirtildiği üzere bu zaman diliminde yaşamış yazarları ve eserlerini tanıtmak gerekir ki incelediklerimizden; İdris-i Bidlîsî (?-1521) ve eseri "Selim Şah-name", Hadîdi (?- eserini bitirdiği 1522'den sonra) ve eseri "Tevarih-i Âl-i Osman", Kemalpaşazade (1468-1534) ve eseri "Tevarih-i Âl-i Osman" (1527), Şükrî-i Bitlisî (?-eserini bitirdiği 1530 yılından kısa bir süre sonra) ve eseri "Selimname", Lütfi Paşa (1488-1563) ve eseri "Tevarih-i Âl-i Osman" (1553), Celal-zade Mustafa Efendi (?-1567) ve eseri "Selimname", Hoca Sadettin Efendi (1536-1598) ve eseri "Tacü't-Tevarih", Gelibolulu Mustafa Âli (1541-1600) ve eseri "Kühü'l-Ahbar" (1596), Selânikî Mustafa Efendi (?-1600) ve eseri "Tarih-i Selânikî" (1600) ve XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılın başlarında geçen olayları kaleme alan Peçevî İbrahim Efendi (1574-1650) ve eseri "Peçevî Tarihi" hakkında ayrıntılı bilgiler çalışmanın ilerleyen bölümünde verilecektir. **Ancak belirtmekte fayda var ki bu çalışmada ele alınan eserler orijinal nüshalarının günümüz Türkçesine çevirisi üzerinden incelenmiştir.** Ayrıca kaynak tarama sürecinde, Küçük Nişancı ve Cenabi Mustafa'nın eserlerine de müracaat edilmiş, fakat konumuzla ilgili olarak tatmin edici bilgilere rastlanamadığından bu kaynaklara yer verilmemiştir.

Çalışmamızın mekan sınırlamasını **Anadolu**, zaman sınırlamasını ise **XVI. yüzyıl** oluşturmaktadır. **"XVI. yüzyılda yaşanan muhalif nitelikli**

hareketler” ifadesiyle anlatılmak istenen, Osmanlı merkezi idaresine karşı ayaklanma şeklini alan bir biriyle bağlantılı bir dizi isyan hareketidir. Bu bağlamda çalışmamızda yüzyılın başında yaşanan Şah Kulu, Celal, Kalender, Koca Süklün ve Baba Zünnûn isyanları ile yüzyılın sonunda meydana gelen Kara Yazıcı isyanları birbiriyle karşılaştırılarak ele alınacaktır.

Çalışmamızı anlaşılır kılabilmenin bir diğer adımı, bu yüzyılda Anadolu’da meydana gelen önemli isyanları incelemek ve bunları konunun en temel bilgileri kaçırılmaksızın ortaya koymaktır. Elde edilecek bu bilgiler, ilerde bazı tahlilleri yapabilmemize imkan sağlayacaktır. Bundan dolayı bizden önce elde ettikleri bilgileri analiz edip yorumlayan çağdaş tarihçilere de müracaat ettik. Çalışmanın bir bölümünde bu analiz ve yorumlara yer verilmiştir.

Çalışmanın yazım aşamasında gerek tashihte gerek muhtevada her türlü desteğini sunan değerli dostum Veysel GÜRHAN’a, bütün aşamalarında yanımda olan eşime teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışmada temel **perspektifimizi oluşturan**, sosyal bilimlerin ve tarih ilminin bir prensibi olmak üzere “**tarihçilerin objektif olması gerekliliği**” ilkesini sık sık vurgulayarak ilham veren, rehberliğine müracaatımızda yardımını esirgemeyen saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ’e şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Ercan GÜMÜŞ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR CETVELİ.....	v
GİRİŞ.....	1
OSMANLI TARİH YAZICILIĞI.....	1
1. XVI. YÜZYILA KADAR OSMANLI TARİH YAZICILIĞI...	2
2. XVI. YÜZYIL OSMANLI TARİH YAZICILIĞI.....	10

BİRİNCİ BÖLÜM

XVI. YÜZYIL OSMANLI TARİHÇİLERİ VE ESERLERİ

1. İDRİS-İ BİDLÎSÎ VE ESERİ “SELİM ŞAH-NAME”	15
2. HADÎDÎ VE ESERİ “TEVÂRİH-İ ÂL-İ OSMAN”	18
3. İBN-İ KEMAL VE ESERİ “TEVÂRİH-İ ÂL-İ OSMAN”.....	20
4. ŞÜKRÎ-İ BİTLÎSÎ VE ESERİ “SELİMNAME”	24
5. LÜTFİ PAŞA VE ESERİ “TEVÂRİH-İ ÂL-İ OSMAN”.....	28
6. CELAL-ZADE MUSTAFA EFENDİ VE ESERİ “SELİMNAME”..	31
7. HOCA SADETTİN EFENDİ VE ESERİ “TACÜ’T-TEVÂRİH”....	34
8. GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ VE ESERİ “KÜNHÜ’L- AHBAR”	38
9. SELÂNİKÎ MUSTAFA EFENDİ VE ESERİ “TARİH-İ SELÂNİKÎ”	44
10. PEÇEVÎ İBRAHİM EFENDİ VE ESERİ “TARİH-İ PEÇEVÎ”.....	47

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ’NDE XVI. YÜZYILDA ANADOLU’DA MEYDANA GELEN MUHALİF NİTELİKLİ HAREKETLERE DAİR YENİ (ÇAĞDAŞ) ANALİZ VE YORUMLAR

1. XVI. YÜZYILDA ANADOLU’DA GÖRÜLEN BAŞLICA MUHALİF NİTELİKLİ HAREKETLER.....	50
1. 1. ŞAH KULU İSYANI.....	50

1. 2. BOZOKLU CELAL İSYANI.....	56
1. 3. SÜKLÜN KOCA VE BABA ZÜNNUN İSYANLARI.....	58
1. 4. KALENDEROĞLU İSYANI.....	60
1. 5. KARA YAZICI VE KARDEŞİ DELİ HASAN İSYANI.....	62
2. XVI. YÜZYILDA ANADOLU'DA GÖRÜLEN BAŞLICA MUHALİF NİTELİKLİ HAREKETLER HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE XVI. YÜZYILDA ANADOLU'DA MEYDANA GELEN MUHALİF NİTELİKLİ HAREKETLERİN OSMANLI TARİH YAZARLARI VE ESERLERİNE YANSIMALARI

1. ŞAH KULU İSYANI.....	84
1. 1. İSYANIN TARİHİ VE SEBEPLERİ.....	84
1. 2. İSYANIN GELİŞİMİ VE SONUCU.....	90
2. BOZOKLU CELAL İSYANI.....	117
2. 1. İSYANIN TARİHİ VE SEBEPLERİ.....	117
2. 2. İSYANIN GELİŞİMİ VE SONUCU.....	120
3. SÜKLÜN KOCA VE BABA ZÜNNUN İSYANLARI.....	130
4. KALENDEROĞLU İSYANI.....	133
5. KARA YAZICI VE KARDEŞİ DELİ HASAN İSYANI.....	137
5. 1. İSYANIN TARİHİ VE SEBEPLERİ.....	137
5. 2. KARA YAZICI İLE HÜSEYİN PAŞA'NIN SONU VE DELİ HASAN.....	145
SONUÇ.....	155
KAYNAKÇA.....	167
ÖZET.....	173
ABSTRACT.....	174

KISALTMALAR CETVELİ

AÜSBEİTSA:	Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilimdalı
a.g.e. :	Adı geçen eser
a.g.m. :	Adı geçen makale
bkz. :	Bakınız
C. :	Cilt
Çev. :	Çeviren
Der. :	Derleyen
D.İ.A. :	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed. :	Editör
Haz. :	Hazırlayan
İ.A. :	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
ktb. :	Kütüphanesi
koll. :	Kolleksiyonu
s. :	Sayfa
TTK :	Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

OSMANLI TARİH YAZICILIĞI

Osmanlı Devleti'nde tarihçiliğin özel bir yeri bulunmaktadır. Devlet, çağın şartları içinde kendini bu yolla ifade etme yolunu tutmuş ve bu işi kurumsallaştırarak sonraları vekayinüvislik denecek bir teşkilatlanma yoluna gitmiştir.

Divana bağlı bir mahiyet arz eden ve gün gün olayların kayda geçirilmesi işini icra eden vekayinüvisin kelime anlamını izah etmek gerekirse, bu kelimenin Arapça “vak’a”(olay) ve Farsça “nüvis”(yazar) kelimelerinin bir araya getirilmesiyle türetilmiş bir sözcük olduğu görülecektir. XVIII. yüzyılda teşekkül edildiği düşünülen bu vazifenin kelime olarak metin içerisinde kullanıldığına dair XVII. yüzyıla ait örnekler vardır. Vekayinüvisliğin kökeni hakkında değişik bilgiler bulunmaktadır. Kimileri bu görevin I. Süleyman'dan itibaren devlet hizmeti haline gelen “Şahnamecilik”in değişik şekilde devamı olduğunu iddia ederken, kimileri de II. Bayezid'in, İdris-i Bitlisî ve Kemalpaşazade'yi Osmanlı tarihi telifine memur etmesi gibi padişahların tarih yazdırmak geleneğinden doğduğunu iddia ederler. Ancak belli bir maksat veya hassa hizmeti için vekayiname yazmak ile Divan-ı Hümâyûn'a bağlı devamlı bir devlet hizmeti olan vekayinüvisliği birbirinden ayırmak gereklidir. Bekir Kütükoğlu, belli bir maksat ile vekayiname yazanları “vakanüvis”, Divan-ı Hümâyûn'a bağlı çalışanları ise “vekayinüvis” demek suretiyle bir sınıflamaya tabi tutmuştur.¹

Bu anlamıyla bizim çalışmamız, Osmanlı Devleti'nin bizzat padişahın emriyle yahut padişaha sunulmak gayesiyle eser kaleme alan vakanüvislerinin vekayinamesini incelemeye girmektedir.

¹ Bekir Kütükoğlu, “Vekâyinüvis”, İA, C. XIII, Milli Eğitim Basımevi, Eskişehir, 1997, s. 271.

Yukarıdaki tarih yazmanın amacı ve şekline dair tasniften farklı olarak, bir başka sınıflamayı² da Şehabettin Tekindağ da görmekteyiz. Anadolu'da Türkçe'nin, XIV. yüzyıldan itibaren hakim dil olmaya başlayıp Farsça ile Arapça'nın yerini aldığını belirten Şehabettin Tekindağ, Türk tarih yazıcılığını kendi dili ile yapılması noktasında bir ayrıma tabi tutar ve bu işin ilk önce Anadolu beyliklerinde ve bundan hareketle de özellikle Kütahya'ya hakim olan Germiyanogulları sarayında, Süleyman Şah öncülüğünde, bütün Türk dünyasında bu tür Türkçe eserlerin doğuşuna sebep olacak şekilde bir pay sahibi olmakla gerçekleştiğini vurgular. Şair Ahmedî ve Şeyhoğlu Mustafa gibi kimselerin bu sarayda eserler kaleme aldıklarını ya da himaye gördüklerini dile getirir. Germiyanogulları beyliğinin bir düğün vasıtasıyla Osmanlılar'a bağlanmasıyla bu yazarların Osmanlı hizmetine girdiklerini, Ahmedî'nin Süleyman Şah adına hazırladığı "İskendername"sini Yıldırım Bayezid'e takdim ettiğini, sonraları Yıldırım Bayezid oğlu Süleyman Çelebi'ye ayrıca bir "Dasitan-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman"ı da ilave etmek suretiyle ilk Osmanlı tarih yazıcılığının öncüsü olduğunu belirtir. Ayrıca Şükrullah'ın "Behcet-üt-Tevârih" adlı eserinde ve Ruhi'nin "Tevârih-i Âl-i Osman" adlı eserinde Ahmedî'nin bu Dasitan'ını kaynak olarak kullandıklarını ifade eder.³

1- XVI. YÜZYILA KADAR OSMANLI TARİH YAZICILIĞI

Osmanlı tarih yazıcılığını, dil alanında görülen gelişmelere paralel izah etmeye çalışan Tekindağ, I. Murat devrinden II. Murat devrine kadar geçen sürede Anadolu'da Farsça ve Arapça olarak kaleme alınmış eski eserlerin Anadolu'ya hakim beyler tarafından Türkçe'ye tercüme edildiklerini belirtir ve bu süreçte Osmanlı beylerine tercüme edilen eserlerin ortaya çıkmaya

² Bu tarzdaki bir başka tasnif de Osmanlı tarihçiliği üç safhada vurgulanmaktadır. Buna göre Osmanlı tarihçiliğinin ilk safhasını menakıbnâme türü oluşturur. İkinci safhayı ise tarihi takvimler ve vekayinâmeler oluşturmaktadır. Nihayet üçüncü safhayı tevarih-i âl-i Osmanlar oluşturmaktadır. (Mehmet Canatar, "Müverrih Cenabi Mustafa Efendi ve Cenabi Tarihi", AÜSBEİTSA(Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilimdalı) Doktora tezi, Ankara, 1993, s. 7.)

³ Şehabettin Tekindağ, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Belleten*, C. XXXV, 1971, s. 656-657.

başladığına dikkat çeker. Böylece, 1424 yılından sonra Osmanlı tarih yazıcılığının başladığını belirtir. Bunun ilk örneği olarak İbn Bîbî'nin “El Avâmirü'l- Alâiyye fi'l-umûri'l- Alaiyye” adlı eserini II. Murat adına tercüme eden Yazıcıoğlu Ali'yi gösterir. Bu eser ise kendisinden sonra XVI. ve XVII. yüzyıl tarihçilerinden Âlî ve Müneccimbaşı'nın eserlerine kaynak olmuştur.⁴

II. Murat devrinde yapılan tercüme faaliyetleri meyvelerini II. Mehmet döneminde vermeye başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı hanedanının kuruluşundan kendi zamanına kadar gelmek üzere bir tarih yazmak düşüncesi doğmuştur ve bu metot uzun süre kullanılmıştır. Bu dönem II. Mehmet adına eser veren önemli yazarlar Dursun Bey ve eseri “Tarih-i Ebu'l-Feth”, Ebu'l Hayr ve eseri “Fetihname”dir.⁵

XVI. yüzyıla kadar olan Osmanlı tarih yazıcılığının temelleri hakkında kronik niteliğinde olan tarih yazılarının bütün göçebe ulusların tarih yazma denemelerine has olan gelişmemişlik ve çocukça basit bir tasvir etme şeklinde, oldukça geç bir dönemde başladığını belirten Babinger, komşuları Bizans ile kıyaslanamayacak bir surette bunların tam tersine olarak Osmanlılar'ın en eski geleneklerinde böyle bir sanatın izinin bile görülemediğini iddia eder. Bunların yazılışlarını acemice ve ilkel, hemen hemen birbiriyle hiç ilgili olmayan olayların dasitani veya tarihi oldukları göz önünde tutulmadan birbirine eklendiklerini veya yalnız dasitani-tip motifleri ile yan yana konduklarını, bir bütün olarak kavramak ve birbirlerini takip etmelerinin sebebini daha iyi anlama ihtiyacının yani tek tek olayların birbiriyle olan görünmez bağlarını, “neden”i arama ihtiyacının XV. yüzyılın sonuna kadar görülemediğini ifade eder.⁶

Osmanlı tarih yazıcılığının ilk dönemlerinin Batı Avrupa tarihiyle kıyaslandığında, ilk dönem Osmanlı tarihinin sağlam bir kronolojisinin mevcut olmayıp olayları tarafsız anlatan kaynakların çok az olduğu görülmektedir. Bunun temel sebebi XV. yüzyılın son yirmi yılından önceki döneme ait çok az

⁴ Şehabettin Tekindağ, **a.g.m.**, s. 657.

⁵ Şehabettin Tekindağ, **a.g.m.**, s. 657.

⁶ Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, Çeviren: Coşkun Üçok, Koray Matbaası, 3. baskı, Ankara, 2000, s. 7.

sayıda orijinal malzemenin kalmış olmasıdır. XIV. yüzyıldan neredeyse hiçbir şey kalmamıştır. Bu yüzyıldan günümüze tam olarak ulaşan tek tarih çalışması muhtemelen 1390'larda yazılmış Ahmedî'nin manzum "Dasitân-i Tevârih-i Âl-i Osman" adlı eseridir. Bu eser de müstakil bir eser olmayıp bir Osmanlı şehzadesine ithaf edilmiş uzun bir epik destanın küçük bir parçasıdır. Bu eser gerçek bir olay anlatımından ziyade ahlakçı bir metin olup sultanların kazandıkları zaferleri ya da ortaya koydukları hayırlı işleri örnek olarak ortaya koyan bir anlatıma sahiptir ve anlatımında hiçbir tarih vermez. Yine 1390'lara ait bir diğer tarihsel çalışma Aşıkpaşazade'nin 1484'te bitirdiği "Tevârih-i Âl-i Osman" adlı eserinde kullandığını bildiğimiz Yahşi Fakih'in "Menâkıbname"sidir. Aşıkpaşazade ve diğer XIV. yüzyıl sonu Osmanlı kronikleri içerdikleri XIV. yüzyıla ait bilgiler bakımından bahsi edilen Menâkıbname'den daha zengin olsalar bile Yahşi Fakih dışında tespit edilebilmiş herhangi bir kaynakları bulunmamaktadır. Bu sebeple XIV. yüzyıla atfedilebilecek malumat tarihsel değildir. Bunlar daha çok menkıbe edebiyatına, yazılı değil sözlü geleneğe aittirler ve güvenilir kronoloji konusunda büyük eksikleri vardır.⁷

Tarihi olayların anlatımı ve dizilişi sırasında karşılaşılan kronojik yanlışlıklar bu eserlerin daha sonra kaleme alınmış olmalarındandır. Suraiya Faroqhi, Osmanlı vekayiname yazımının mevcut metinlere dayanılarak XV. yüzyılda Osmanlı beyliğinin kuruluşundan 150 yıl sonra başladığını, birbiriyle bağlantılı bir grup metin arasında Oruç, İbn Kemal, Mevlana Neşri ve Aşıkpaşazade'nin eserlerinin ayrı bir öneminin bulunduğu belirtmektedir. Bu vekayinamelerin yazılış tarihleri ile anlatılan olayların arasındaki zaman farkının yazarların Yahşi Fakih'in vekayinamesi gibi daha eski yazılı kaynaklardan ve sözlü tanıklıklardan yararlanmalarına bağlar. Bu zaman farkı olayları yeniden biçimlendirerek "işlevsel bir geçmiş" yaratmayı kolaylaştırdığından olsa gerek olayların tarihlerinin yanlış verilmesinin fazla

⁷ Colin İmber, "İlk Dönem Osmanlı Tarihinin Kaynakları", **Söğüt'ten İstanbul'a**, Derleyenler: Oktay Özel- Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 39-40.

önemsenmediğini belirtir. Buna göre esas olan şey, ilk padişahlarla ilgili anlatılanlarda ahlaki bir mesajın iletmeye çalışılmasıdır.⁸

Osmanlı tarihinin gelişimiyle Osmanlı tarihçiliğinin aşamaları arasında ilişkilendirmeler kuran Halil İnalçık, ilk Osmanlı vekayinamesi sayılan ve I. Mehmet döneminde yazıldığı tahmin edilen Yahşi Fakih'in eserinin Aşıkpaşazade tarafından kaynak olarak zikredildiğini ve Anonim Tevarih-i Al-i Osman'ın da Yahşi Fakih'in eserini kullandığını belirtir. Neşri ve Oruç'un eserlerini, Aşıkpaşazade'nin verdiği bilgilerle inşa ettiklerini ifade eder. Daha da ilginç Oruç ve Anonim Tevarih'in Aşıkpaşazade'nin müstakil bir versiyonu olduğunu kaydeden İnalçık, Aşıkpaşazade, Oruç ve Anonim'i bir mercek altında inceleyerek hepsinde ortak olan bazı bilgilerin -Yahşi Fakih'ten farklı olarak- tek bir ortak kaynaktan alındığını kaydeder. Tahlil ettiği bilgiler neticesinde kullanılan orijinal ortak kaynağın XV. yüzyılın ilk on yılında Osmanlı Devleti'nde geçerli olan fikirlerin tesiriyle şekillendiğini belirtir. Bu eserin derleyicisinin malzeme olarak belirli olaylar veya şahıslar hakkında yazılan menakıbnameleri ve gazavatnameleri kullandığının anlaşıldığını belirtir.⁹ Paragrafın girişinde kullanılan cümleden olarak diyebiliriz ki fetret dönemi, henüz doğmakta olan Osmanlı tarihçiliğini kendine özgü bir şekilde yönlendirmiştir.

Yahşi Fakih'le birlikte Osmanlı tarihinin ilk yüzyılına dair ikinci rivayetin Ahmedî'nin İskendernâme'sinde ki Dasitan-ı Tevarih-i Al-i Osman olduğunu belirten İnalçık, bu destanın, Emir Süleyman'a (Süleyman Çelebi) ithaf edildiğini belirtir. Ahmedî'nin kaynağının Şükrullah, Karamanlı Mehmet Paşa, Mehmed Konevî, Ruhî, Sarıca Kemal ve Neşrî tarafından da kullanıldığını ispat etmekte ve bu kaynağın parça parça veya tam olarak Ahmedî'den başka belirtilen tarihçiler tarafından kullanıldığı sonucuna ulaşmaktadır.¹⁰ Bu bilgiler ışığında şuna ulaşırız ki, Osmanlı tarihçiliğinin en eski iki kaynağının

⁸ Suraiya Faroqhi'ye (Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?** Çeviri: Zeynep Altıok, İstanbul, 2001, s. 211-212.) atfen Ahmet Güneş, "Tarih, Tarihçi ve Meşruiyet", **OTAM**, sayı 17 (ayrıbasım), www.ankara.edu.tr/kutuphane/otam/otam_2005_sayi17/ahmet_gunes.pdf, s. 20.

⁹ Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu", **Söğüt'ten İstanbul'a**, Derleyenler: Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 93-100.

¹⁰ Halil İnalçık, **a.g.m.**, s. 106-107.

ilki Yahşi Fakih iken ikincisi Ahmedî veya daha doğru bir ifadeyle Ahmedî'nin kullandığı kaynaktır.

XV. yüzyılın önemli bir diğer tarihçisi olan Şükrullah, I. Murat devrinin sonlarında dünyaya gelmiş ve yirmi iki yaşında Osmanlı hizmetine girmiştir. Ulema sınıfına mensup olup II. Murat tarafından çeşitli diplomatik görevlerde istihdam edilmiştir. “Behcetü't-Tevârih” adlı eserini emekliliğini geçirdiği Bursa’da 1465-1468 yılları arasında yazmış olup bunu Veziriazam Mahmut Paşa’ya sundu. Eserinin on üç bölümünden sadece sonuncu bölümü Osmanlılarla ilgilidir. Eserinin konusunun muazzam genişliğine rağmen onun tarihi epeyce kısa bir kitaptır ve bu büyük kısmı da tahta geçiş ve ölüm tarihleri, hükümdarlık sürelerinin hesaplarıyla birlikte hükümdar listelerinden oluşmaktadır. Eserinin girişinde kullandığı kaynakları uzun bir listeye verir fakat Osmanlı devriyle ilgili herhangi bir kaynaktan söz etmez.¹¹

Osmanlı Devleti’ne ve hanedanına tahsis edilmiş ve açık bir şekilde bir şahsiyetin damgasını taşıyan ilk eser Aşıkpaşazade’nin eseridir. Sufi şair Aşık Paşa’nın torunu olan yazar, 1400 dolaylarında doğmuş ve muhtemelen yüz yıla yakın bir süre yaşamıştır. Dolayısıyla onun ömrü bu bölümde ele alınan yüzyılı kapsar. II. Murat’ın hükümdarlığı boyunca ve II. Mehmet’in saltanatının ilk yıllarında Rumeli’de gazi önderleriyle beraber büyük akınlara ve seferlere katılmıştır. Eserini emekliliğini geçirdiği İstanbul’da yazmıştır. Kendi görüp duyduklarını yazmış ve anlatım kabiliyetiyle kendi tecrübeleri eserini çok canlı ve etkili kılmaktadır. Öyle anlaşılmaktadır ki eser yüksek sesle okunmak için yazılmıştır. Karşılıklı soru-cevap ve itirazlar bu düşüncüyü desteklemektedir. Eser tam bir popüler tarihtir ve kişilere itibar etmeyen bir kişi olan yazar, önyargılarını gizlemek için hiçbir gayret göstermez. Sultanlar, genelde yergilerin üstünde tutulur ama devlet adamları ve komutanlar, yazarın bunların hak ettiğini düşündüğü takdirde, sert eleştirilerine hedef olurlar. Kendisi eserini 85 yaşında kaleme aldığını söylese de kuvvetle muhtemeldir ki bundan çok daha önceden beri eserini, yıllar geçtikçe gözden geçirmek ve genişletmek suretiyle yazmaktaydı. Aşıkpaşazade kendi

¹¹ Victor L. Menage, “Osmanlı Tarih yazıcılığının İlk Dönemleri”, **Söğüt’ten İstanbul’a**, Derleyenler: Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 82.

döneminden önceki olaylar için ise bir zamanlar kendisi genç bir delikanlıyken Orhan Bey'in imamı İshak'ın oğlu Yahşi Fakih'in evinde hasta yattığını ve I. Bayezid dönemine kadar olan Osmanlı hanedanının hikayelerini Yahşi Fakih'in tanıklığına dayanarak naklettiğini anlatmaktadır.¹²

Müstakil Osmanlı hanedan tarihi yazma geleneği 1480'lerden-II. Bayezid devri olması dikkate değerdir.- itibaren başlamıştır. Bu meyanda 1485 yılına kadar olan olayları kendinden önceki takvimleri kullanarak Osmanlı tarihini ahenkli bir anlatımla kaleme alan Neşrî zikredilmelidir ki kendinden sonraki Osmanlı tarihçilerinin de standart kaynağı haline gelmiştir.¹³ Aşıkpaşazade'den kısa bir süre sonra eserini yazan Neşri'nin hayatı hakkında hiçbir şey bilinmemekle birlikte sadece Bursa'da müderris olduğu ve Sultan Selim'in saltanatı sırasında öldüğü söylenmektedir. Onun "Cihannüma"sında yer alan Osmanlı tarihinin önemi şurada yatar ki, kendisi hiçbir yerde kaynak adı vermese de kullandığı üç kaynağı teşhis etmek ve bu kaynakları onun metniyle karşılaştırarak kitabını nasıl yazdığını anlamak mümkündür. Bunların ilki, temel kaynağı olan Aşıkpaşazade'dir ve birbirini takip eden bölümlerde neredeyse kelimesi kelimesine o metni takip etmiştir. Kullandığı bir diğer kaynak, tarihi takvimlerden birisidir. Üçüncü kaynağı ise bir yazması Bodleian kütüphanesinde bulunan ve adı bilinmeyen bir kâtip tarafından- muhtemelen biyografi kitaplarında adı geçen Şevki- tarafından II. Bayezid için yazılmış Türkçe bir Osmanlı tarihinin metnine çok yakındır.¹⁴

Yukarıdaki sıraladığımız eserlerden başka XV. yüzyılın önemli eserlerinden biri de Tursun Bey'in kaleme aldığı "Tarih-i Ebu'l-Feth" adlı eseridir. Bu eser II. Mehmet (1451-1481) ve II. Bayezid döneminin 1488 yılına kadar uzanan olaylarını içermektedir. Veziriazam Mahmut Paşa'nın kâtiplerinden olan, yönetim kademesinde görevli bir kişi olarak Tursun Bey, eserinde kaleme aldığı olayların birçoğuna bizzat şahit olmuştur ve bu

¹² Victor L. Menage, **a.g.m.**, s. 83-85.

¹³ Colin İmber, **a.g.m.**, s. 43.

¹⁴ Victor L. Menage, **a.g.m.**, s. 85-86.

özelliğiyle eser II. Mehmet devrinin en önemli kaynağı olma özelliğini kazanmaktadır.¹⁵

Victor L. Menage, XV. yüzyılda eser veren Osmanlı tarihçilerinin hangi nedenlerle eserlerini kaleme aldıklarını sorgulamaktadır. Ayrıntılarına girmeden belirtecek olursak ona göre bu yazarlar, ilkin dindarlıklarından kaynaklanan bazı sebeplerle eser vermişlerdir. İkinci bir sebep ise bu yazarların eserlerini yazarken hem kendilerini hem de okuyucuyu samimi bir biçimde eğlendirme amacı taşımalarıdır.¹⁶

XV. yüzyıl sonu ve XVI. yüzyıl başı, tarihçiliğin, bir misyonun müdafaası ya da devletin zafiyetinin gizlenmesi daha sonra da ideolojik amaçlar doğrultusunda araç olarak kullanıldığına örnek olması gibi özellikleriyle ayrıntılar ve farklılıklar içeren bir zaman dilimidir. Nitekim eser kaleme alan birçok yazar bunu ya doğrudan padişahın emriyle ya da takdir görme amacıyla gerçekleştirmiştir. Bu ayrılık beraberinde yazarlarda muhtemeldir ki eleştirel bakış açısını(?) ya da tarafsızlık özelliğini kaybettirmiştir.

“Tarihin bir bilim olarak yeri tartışmalıdır. Öncelikle tarih sosyal bir boyuta ya da işleve sahiptir. Bu durum tarihin hem geçmişte hem de günümüzde bir meşruiyet aracı olarak kullanılmasına yol açmıştır. Söz konusu meşruiyet hem genel hem de özel amaçlar taşıyabilmektedir. Öte yandan tarihçiliğin ya da tarihin özellikle geçiş veya kriz dönemlerinde öne çıkması yahut gelişme göstermesi oldukça ilgi çekicidir.” şeklinde bir saptamada bulunan Ahmet Güneş, bu görüşünü Osmanlı tarihçiliğinin fetret döneminden itibaren kendini göstermesi ve özellikle II. Bayezid zamanında gelişme sergilemesinin kayda değer olduğunu belirterek destekler. Yine XVI. yüzyılda dinsel meşruiyet iddialarının özellikle Safevi tehlikesi karşısında ısrarla vurgulanmasının da dikkat çekici olduğunu belirtmektedir.¹⁷

II. Bayezid döneminde yazılan derleme eserlerin Fatih Sultan Mehmet’in politikalarına yönelik bir tepkiyi ortaya koymanın yanında evrensel bir İslam İmparatorluğu kurmuş olma bilinci, Memlûkler ve doğuda İran’daki devletlere

¹⁵ Colin İmber, **a.g.m.**, s. 44.

¹⁶ Victor L. Menage, **a.g.m.**, s. 90.

¹⁷ Ahmet Güneş, **a.g.m.**, s. 1.

karşı üstünlük yarışında o sırada Osmanlı tarihinin yeni bir değerlendirmesini gerekli kıldığına değinen İnalçık, Dünya tarihinin önceki manzarası içerisinde örneğin Şükrullah'ın ve Enveri'nin eserlerinde, Osmanlı tarihinin İslam tarihinin devamı olarak mütevazı bir yer işgal etmekte, Osmanlı sultanları ise İslam dünyasının sınırlarındaki gaziler olarak gösterilirken şimdi ise II. Bayezid'in eşrefü's-selatin –Müslüman hükümdarların en seçkin ve en şerefli- olduğunun iddia edildiğini, o sıralarda Osmanlıların, Güney Anadolu için Memluklara karşı uzun bir savaşa giriştikleri ve her konuda kendilerinin hasımlarından daha üstün göstermek istediklerinin unutulmaması gerektiğini belirtmektedir.¹⁸

II. Bayezid devri, tarihin hanedanlar yanında devlet adamlarının meşruiyeti için araç olarak kullanıldığına dair güzel bir örnektir. Osmanlı tarihine dair eserlerin bir çoğunun bu dönemde yazılmış olması ve ele aldıkları olayların bu dönemde yani 1484-1485 yıllarında sona ermesi bu açıdan düşünülmeye değerdir. Aşıkpaşazade, Ruhi ve Anonim Tevarih yazarı ilk derlemesini, Neşrî-Menzel yazmasını-, Mehmed Konevî, Kıvamî, Sarıca Kemal, eserlerini 1484 veya 1485 olaylarıyla bitirirler. Söz konusu dönemde, Osmanoğullarının genel tarihiyle ilgili derleme eserler meydana getirme hususunda girişilen olağanüstü faaliyetlerin ilk ve en başta gelen sebebi, hiç şüphesiz, II. Bayezid'in bu tür eserlerin yazıldığını görme arzusu ve zamanın ulemasının bu arzuya karşılık vermesi idi. II. Bayezid, o sırada, kamuoyunu kendi lehine çevirmek için bu vasıtaları kullanmak istemişti. Hala hayatta olan Cem Sultan, eski rejimin temsilcisi olarak görülürken, Bayezid, Fatih'in aksine, bütün siyasi, sosyal ve hukuki sahalarda reaksiyoner bir politikayı temsil etmekteydi. Yukarıda anılan bütün eserlerde, Bayezid, selefi tarafından gerçekleştirilen geniş fetihleri pekiştirme misyonu üstlenmiş, adil ve kanuna riayetkar bir hükümdar olarak gösterilir.¹⁹ Bu iddia bize, bu tarihlerde eser kaleme alan tarihçilerin eserlerini II. Bayezid'i Cem Sultan' a karşı tahtta meşru olarak bulunduğu ve padişahın babasının yolunda

¹⁸ Halil İnalçık, **a.g.m.**, s. 115-116.

¹⁹ Halil İnalçık, **a.g.m.**, s. 112-113.

gitmediği iddialarını ve muhalefetini çürütme gayreti ile yazıldığını düşündürmektedir.

2- XVI. YÜZYIL OSMANLI TARİH YAZICILIĞI

XVI. yüzyıl Osmanlı edebiyatında olduğu gibi Osmanlı tarihçiliğinin de dönüm noktası olmuştur. Bu yüzyıl Fars kültürünün Osmanlı kültüründe yoğun olarak hissedildiği bir dönemdir. Modeller öylesine çalışılmış ve dil o derece geliştirilmiştir ki yazarlar artık incelik ve maharet bakımından İran'ın şair ve nesircileriyle yarışacak eserler meydana getirmeyi amaçlamışlardır. Tarih yazıcılığı açısından dönüm noktasını İdris-i Bitlisî ve Kemalpaşazade temsil etmektedir. İdris-i Bitlisî, Osmanlı tarihinin tıpkı başka hanedanların tarihi kadar zarif ve tumturaklı bir şekilde Farsça yazılabileceğini, Kemalpaşazade ise Türk dilinin artık aynı belagat oyunları için uygun bir vasıta olduğunu göstermişti.²⁰

İnalcık, hanedan hakkında yazılmış mevcut eserlerden memnun olmayan II. Bayezid'in, zamanın iki büyük münşîi olan İdris'e Farsça, ibn Kemal'e Türkçe olarak bu tarihi yeniden yazmalarını emrettiğinin açık olduğu görüşündedir. Böylece İdris-i Bitlisî son derece titiz eseriyle (Heşt Bihişt) Osmanlı tarihini, İran tarihçiliğinin gayet incelmış zevk formu içinde ortaya koymuştur. Daha sonra Hoca Sadettin, bu eseri, klasikleşmiş bir eser olan Türkçe Tac'üt-Tevarih'i için örnek almıştır. İnalcık'a göre Heşt Bihişt'in Türkçe muadili olan İbn Kemal'in Tevarih-i Al-i Osman'ı bu dönemin en geniş ve en önemli derleme eseridir ve İbn Kemal, Hoca Sadettin, Âli, Naima ve Cevdet Paşa dahil, bütün Osmanlı tarihçilerinin en büyüğü olarak kabul edilebilir.²¹

İnalcık'ın da belirttiği üzere II. Bayezid'in emriyle eser kaleme alan Kemalpaşazade ve İdris-i Bitlisî'nin Osmanlı tarih yazıcılığında yeni bir çığır açtığına değinen Tekindağ, İnalcık'tan farklı olarak Bitlisî'nin Akkoyunlu

²⁰ Victor L. Menage, **a.g.m.**, s. 73-74.

²¹ Halil İnalcık, **a.g.m.**, s. 116-117.

sarayında Yakup Bey'in münşisi olarak tanındığını, klasik İran tarihçiliğini esas ve örnek almak suretiyle Farsça eser kaleme alması neticesinde Aşıkpaşazade ve Neşri gibi sade, kısa ve anlaşılır birçok Türkçe arkaik kelimeleri ihtiva eden eserlerin bir kenara bırakılmasına yol açtığını vurgular. Tekindağ'a göre bir cümleyi on cümlede anlatan İran tarihçiliği Osmanlı tarihçileri arasında revaç bulmuştur. Kemalpaşazade, Hoca Sadettin Efendi gibi tarihçiler İdris-i Bitlisî'nin kullandığı metodu taklit ederek özellikle serlevhaları Farsça olmak üzere kendi eserlerinde kullanmışlardır. Bu yöntem XVIII. yüzyılda vakanüvislik (vekayinüvislik) devrinde hemen bütün vakanüvisler (vekayinüvisler) tarafından taklit edilmiştir yani eserlerini Hoca Sadettin Efendi'nin yaptığı gibi serlevhalarını Farsça olarak yazmaya başlamışlardır.²² Böylece İdris-i Bitlisî'nin Osmanlı tarih yazıcılığında şekil olarak dikkati çeken önemli bir ayrıntının da ilham kaynağı olduğu görülmektedir. Bu türde başlığı Farsça, fakat içeriği Türkçe olarak kaleme alınan tarihler geniş yer tutmaktadır.

Bitlisî'nin tarzını tek beğenmeyen ve bu tarzı eleştiren Tekindağ değildir. Böyle bir tutumu Victor L. Manage'in satırlarında da görürüz. Şu farkla ki o Bitlisî'yi Neşri ile kıyaslar. Hatalarına rağmen Neşri'yi gerçek bir tarihçi olarak gören Manage, onun olayların hakikatini tespit etmeyi arzulamasının kendisini bu düşünceye götürdüğünü anlamaktayız. Fakat Bitlisî için aynı şeyin söylenemeyeceğini, buna sebep olarak da Bitlisî'nin Vassaf ve Cüveynî'nin tarihlerini örnek alarak "Heşt-Behişt" adlı eserini II. Bayezid'in emriyle açıkça Osmanlı hanedanının yaptığı işleri yüceltmek amacıyla yazdığını kaydetmektedir. Devamında İdris'in yer yer artık kaybolmuş bulunan daha önceki kaynaklardan topladığı bilgileri muhafaza ettiğinin doğru olmasına rağmen, eserinin içindeki bilgilerin etraflı bir analizinden sonra bu esere tarihi bir kaynak olarak hak ettiğinden daha fazla değer verildiğini ve belagatten arındırıldıktan sonra asıl anlatısının, çelişen rivayetleri uyumlu

²² Şehabettin Tekindağ, **a.g.m.**, s. 658.

hale getirme gayretlerinin yol açtığı bazı ilave çarpıtmalarla birlikte Neşri'nin anlattığı hikayenin tekrarından pek fazla bir şey olmadığı görüşündedir.²³

Bitlisî hakkındaki görüşleri dolayısıyla Tekindağ ile aralarında benzerlikler gördüğümüz Manage, Kemalpaşazade'ye bakışıyla bu görüntüyü değiştirmektedir. Ona göre İdris-i Bitlisî'nin çağdaşı olan Kemalpaşazade'nin bir tarihçi olarak önemi ancak son zamanlarda anlaşılmaktadır. Bunun sebebi eserinin yazmalarının geç bulunmuş olmasındandır. Türkçe yazmıştır ama İdris-i Bitlisî'nin süslü üslubu ve eserini taklit etmiştir. Çok uzun ve ayrıntılı eserinin ilk sekiz kitabı II. Bayezid'in emriyle yazılmıştır. Devlet işlerinde bir asker olarak başlayıp Kanuni döneminde şeyhülislamlığa kadar ulaştığı hayatında önemli işler başarmıştır. Manage'in bu satırları kaleme aldığı tarihte belirttiğine göre yakın geçmişte tıpkı basımı ve transkripsiyonu basılmış olan II. Mehmet'in saltanatına dair kitabının içeriğine bakıldığında üsluptaki farklılığa rağmen Anonim Tarih, Aşıkpaşazade, Neşri ve İdris-i Bitlisî'nin yöntemi olan, geçmişte olanları bir bağlantısız olaylar dizisi olarak değil fakat birbiriyle ilgili olaylar zinciri olarak nakletmeye gayret etmesi bakımından, onun Osmanlı tarih yazıcılığına tamamıyla yeni bir bakış getirdiği görülür. "O "casus belli" (savaş sebebi)den daha ötesine bakmak ve okuyucuya bir sonraki kısımda anlatılacak durumu doğuran daha önceki gelişmeleri işaret etmek yoluyla olayların sebeplerini belirlemekle çok yakından ilgilenmiştir. Hemen hemen bütün seleflerinin yaptığı gibi Hıristiyan kuvvetlerin tamamını "melun kâfirler" olarak bir arada toplamakla yetinmez, fakat her yeni temayı olayın geçtiği ülkenin kısa bir tanıtımıyla sunar. Kaynaklarını seçmede bir ayırım yapar ve büyük ölçüde aralarında onun zamanının pek çok önemli şahsiyetinin de bulunduğu görgü tanıklarının anlatımlarına dayanır. Kısacası o, olaylarda bir düzenlilik görmeye çalışan ve gelecekteki politikalara ışık tutacak bir rehberlik arayan bir devlet adamı davranışı sergiler."²⁴

XVI. yüzyılın Osmanlı tarihçiliği açısından oldukça parlak bir dönem olduğunu belirten bir başka yazar, bu çağın Osmanlı tarihçiliğinin "altın çağı"

²³ Victor L. Menage, **a.g.m.**, s. 87.

²⁴ Victor L. Menage, **a.g.m.**, s. 87-88.

olduğunu savunmaktadır. Yukarıda değindiğimiz İdris-i Bitlisî'nin "Heşt Bîhîşt"i ile Kemalpaşazade'nin "Tevârih-i Âl-i Osman"ının Osmanlı tarih yazıcılığında büyük bir atılım olduğunu vurgulayan yazar, yukarıdaki paragraflarda bahsettiğimiz yazarlar ve eserlerinden farklı olarak Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman adına yazılan "Selimnameler" ve "Süleymannameler" ile tarihçiliğin yeni bir aşamaya girdiğini, şehnameciliğin bu asırda başladığını ve son olarak Celal-zade Mustafa Çelebi (ö. 1567), Cenabi Mustafa Efendi (ö. 1590), Hoca Sadettin Efendi (ö. 1599), Gelibolulu Mustafa Âli (ö. 1600) gibi tarihçilerin de bu yüzyılda yetiştiğini belirtir.²⁵

XVI. yüzyıl tarihçiliğinin bu kadar gelişme kaydetmesinde tarihi konjonktürün de etkisi olmuştur. XVI. yüzyılda -meşruiyet adına- dini motiflerin, dönemin şartları gereği, daha somut ve baskın olarak kullanıldığı görülmektedir. Açıkçası XVI. yüzyıldaki olaylar hanedanın iddialarında yeni gelişmelere şahit olmuştur. Buna göre 1502 yılında, İran'da Şii Safevi hanedanı iktidara geldi ve bunu Osmanlı İmparatorluğu ve İran/Safeviler arasındaki yüzyıl süren düşmanlık takip etti. Müslüman bir hanedana karşı yapılan savaşı haklı göstermek ve Osmanlı tebasının çoğunluğu arasında taraftar bulan Safevilerin meşruiyet iddialarının önünü almak için Osmanlılar karşı saldırıya geçtiler. Takip eden propaganda çabaları, Safevileri kâfir olarak gösteren bir imaj yarattı...²⁶ Şii Safevi propagandası, Osmanlı Devleti'nin hem kendisinin hem de tebasının büyük çoğunluğunun inancını ve ayrıca devletin meşruiyet kaynağını temsil eden Sünni İslam'ın Rafizî ilan ettiği Şiiliğe karşı savunmasını üstlenmesine ve ona karşı hem teolojik hem de siyasi doğrultuda amansız bir mücadele açmasına sebep oldu. Bu mücadele 1514'te Çaldıran muharebesiyle en sıcak safhasını yaşadı. Bununla beraber bu mücadelenin askeri cephesinden muzaffer çıkan Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim, her ne kadar belirli bir süre Safevi propagandasının önünü kesebildiyse de, bu propagandanın etkilerini nihai

²⁵ Mehmet Canatar, "Müverrih Cenabi Mustafa Efendi ve Cenabi Tarihi", AÜSBEİTSA(Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilimdalı) Basılmamış Doktora tezi, Ankara, 1993, s. 7-8.

²⁶ Colin İmber, "Osmanlı Hanedan Efsanesi", **Söğütten İstanbul'a**, Derleyenler: Oktay Özel-Mehmet Öz, Ankara, 2000, s. 263.

olarak ortadan kaldıramadığı gibi, ne Safevi devletine son verebildi, ne de Anadolu halkının Sünni-Kızılbaş (Alevi) olarak ikiye bölünmesine engel olabildi. Ancak bu tarihten sonra Osmanlı Devleti, Büyük Selçuklular'ın Batınîlere karşı yüklendikleri Sünni İslam müdafiliği misyonunun bir benzerini Ehl-i Rafz'a karşı resmen yüklenen bir İslam devleti konumuna geldi.²⁷

Bir başka dış faktör bu anlayışın oluşmasına yardımcı oldu. Selim'in 1516-1517'de Memluk topraklarını ilhakı ile Osmanlılar mübarek şehir olan Mekke ve Medine'ye sahip oldular; böylece Abbasilerin bütün Müslümanların teorik lideri olan Halifelik iddiaları sona erdi. Bu olay aynı zamanda, I. Selim ve seleflerini İslam dünyasının en güçlü hükümdarları yaptı. Osmanlı sultanları kendilerini yalnızca gazi hükümdar olarak geleneksel rollerinde değil, İslam'ın en üstün liderleri, kâfirliğe ve itizale karşı Sünniliğin savunucusu olarak gördüler. Bu düşünce XVI. yüzyılda Osmanlı ideolojisinin dayanak noktasını teşkil etti. Bu dönemde ulema imparatorlukta hakim aydın sınıfı oluşturduğu için, bu iddiaları meşrulaştırmanın, Oğuz geleneği gibi edebi veya popüler destanlara veya kehanetli rüyalar gibi halk dinine değil, fakat tamamıyla bilgili tarih yazıcılığı ve Ortodoks İslamına dayandığını görmek şaşırtıcı değildir.²⁸

²⁷ Ahmet Yaşar Ocak'a (Ahmet Yaşar Ocak, "Türkler", **Türkiye ve İslam**, İstanbul, 1999, s. 65.) atfen Ahmet Güneş, **a.g.m.**, s. 24-25.

²⁸ Colin İmber, "Osmanlı Hanedan Efsanesi", s. 264.

BİRİNCİ BÖLÜM

XVI. YÜZYIL OSMANLI TARİHÇİLERİ VE ESERLERİ

1. İDRİS-İ BİTLİSÎ VE ESERİ “SELİM ŞAH-NAME”

Kaynakların çoğunda adı İdris, nisbesi “Bidlîsî” olan bu müverrih, “Mevlana” ve “Hakime’-d-din” lakaplarıyla anılır. Bazı kaynaklarda “Kemale’-d-din” lakabıyla anılırken Şerefu’-d-din Bidlîsî onun hakkında “Hakim” sıfatını kullanmaktadır. Kendisi ise şiirlerinde “İdris” mahlasını kullanmaktadır.²⁹

Bursalı Mehmet Tahir, eserinde müverrihi “fazilet sahibi Osmanlı tarihçilerinden ve bütün olgunlukları kendisinde toplayan bir zat olup hayatı mutasavvıflar faslında geçen “Şeyh Hüsameddin Ali Bitlisi” hazretlerinin oğludur.” şeklindeki bir girişle tanıtır. Bu kaydın devamında Bitlisî’nin tahsilini babasından ve zamanın fazilet sahibi kimselerinden edinmek suretiyle tamamladığını ve bu eğitimin akabinde kendisine defalarca yapılan davetler sonucu İran’da hükümdarlık yapan Uzun Hasan’ın haleflerinin divan hizmetine girdiğini ifade etmektedir.³⁰

Şerefname yazarı Şerefe’-d-din Bitlisî, eserinde Bitlisli meşhurları anlatırken hemşehrisi İdris-i Bitlisî’ye de değinir ve onun Bitlisli olmasıyla övünür. Mevlana Hüsameddin’in oğlu olduğunu ve kendisinin isminin Mevlana İdris el-Hakim olduğunu belirterek, Bitlisî’nin bir süre Akkoyunlu sarayında yaşayarak burada inşa görevini yürüttüğünü kaydetmektedir. Daha sonraları ise Sultan Selim’in meclisinin nedimlerinden biri olduğunu ve burada kadrinin ve şanının yüceldiğini, Sultan’ın Mısır gazasında yanında bulunarak sonradan Sultan’a parlak kasideler yazdığını övünerek ifade eder.

²⁹ Hicabi Kırılancı, *İdris-i Bidlîsî Selim Şah-nâme*, Sistem Ofset, Ankara, 2001, s. 5.

³⁰ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Hazırlayan: İsmail Özen, İstanbul, C. 3, 1975, s. 68.

“Heşt Behişt” adlı Osmanlı hanedanına dair eserinin 80.000 beyitten meydana geldiğini vurgular.³¹

Babinger, İdris’in Bitlisli olduğunu belirterek kayda başlar. Onun Şeyh Ömer Yesîr’in tarikatına mensup olan Husâmeddîn³² adlı bir sofînin oğlu olduğunu ifade eder. İdris’in önce Akkoyunlu sarayında Uzun Hasan’ın oğlu Yakub Bey’in hizmetinde kâtip olarak çalıştığını, 1485 yılında Osmanlı sultanı II. Bayezid’e yazmış olduğu bir tebrikname ile hükümdarın dikkat ve takdirini kazandığını ve Şah İsmail’in 1501 yılında Safevi saltanatını kurmasıyla İran’dan kaçarak II. Bayezid’in yanına gittiğini ve sarayında kaldığını ifade eder. I. Selim’in tahta geçmesiyle onun maiyetinde İran seferine katıldığını belirttikten başka Sultan’ın emriyle Kürdistan’ın ona verildiğini ve bir Kürd ordusunun başında İranlı’ları yendiğini, Mardin’i fethettiğini, Urfa ve Musul’un ilhakı için görüşmelerde bulunduğunu kaydeder. Fethedilen bu memleketlerin iç düzenini güçlendirdiğini belirtir ve Mısır seferine katıldığını ifade eder. Babinger, İdris’in oğlu Ebu’l-Fazl’ın verdiği bilgilere istinaden İdris-i Bitlisî’nin 12.11.1521 yılında öldüğünü, bu bilgileri kaydettiği tarihlerde ise Eyüp’te karısı Zeynep Hatun tarafından vakfedilen mescide bitişik İdrîs köşkünde gömülü olduğunu belirtmektedir.³³

Yaşadığı dönemde büyük bir siyaset ve ilim adamı olmanın yanında büyük bir şair ve düşünür olarak ün yapan İdris-i Bitlisî, kaleme aldığı eserlerle aynı zamanda Osmanlı tarihçiliğinin gelişmesine de çok önemli katkılar sağlamıştır. Giriş bölümünde değinildiği üzere O, tarih alanında yazdığı ve sekiz cennet –ki her bir cennet bir Osmanlı sultanına tekabül etmektedir.- anlamına gelen “Heşt Behişt” adlı genel Osmanlı tarihi kitabıyla köklü Fars tarihçiliğini, Farsça ile ve nazım suretiyle Osmanlı geleneğine adapte etmiş ve sonraları bu alanda eser verecek pek çok kişiye örnek ve

³¹ Şeref Han, **Şerefname**, Çeviren: M. Emin Bozarslan, 4. baskı, Hasat Yayınları, İstanbul, 1990, s. 392-393.

³² Her ne kadar Babinger bu kişiyi basit bir sofu olarak ifade etse de Şerefhan Bitlisi bu kimseden “Mevlana Hüsameddin Bedlisî” diye bahsederek bu kişinin bilgin ve mutasavvıf olduğunu ve riyazette nefsiyle yaptığı mücadele ile tarikatta kemal derecesine ulaştığını ve tasavvufa dair güzel bir kitap kaleme aldığını ifade eder. (bkz. Şeref Han, **Şerefname**, Çeviren: Mehmet Emin Bozarslan, 4. baskı, Hasat Yayınları, İstanbul, 1990, s. 391-392).

³³ Fraz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, Çeviren: Coşkun Üçok, 3. baskı, Koray Matbaası, Ankara, 2000, s. 51-52.

bununla beraber nesir tarzında yazan bir o kadar tarihçiye de kaynak olmuştur. Babinger'den edindiğimiz bilgilere göre Heşt Behişt adlı eseri bizzat Sultan II. Bayezid'in emriyle 1502 tarihinde Ata Melik Cüveynî, Vassaf, Mu'ineddin Yezdî ve Şerefeddin Yezdî gibi İran tarihçilerini örnek alarak kaleme almış ve Sultan, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan o günkü tarihine kadar hanedanın ayrıntılı bir tarihini yazmayı emretmiştir. Eserin sekiz başlığının ayrıntılı izahı Babinger'in eserinde verilmektedir. Babinger, bu eserin Osmanlı tarihi için şimdiye kadar "istifade edilmemiş bir hazine" olduğunu kaydederek en kısa zamanda en iyi yazmalara göre yayınlanmasının Türk tarihi açısından çok çabukluk gerektiren bir ödev olduğunu vurgulamaktadır.³⁴ Hicabi Kırlangıç'ın 2001 basımı olan eserinde verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır ki maalesef böyle mühim bir çalışma Babinger'in önemini ısrarla vurguladığı tarih olan 1927'den bugüne hala yapılmamıştır ve Heşt Behişt gibi muazzam bir Türk tarihi Türkçe'ye kazandırılmamıştır.

Hicabî Kırlangıç, yazarın eserlerini şu başlıklar altında ifade eder (ki biz sadece eser adlarını vererek değinceğiz fakat verilen eserlerin muhtevası hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyenler dipnotta verilen esere müracaat etmek suretiyle istifade edebilirler);

- Farsça eserleri; Hakku'l-Mubin fi Serhi Hakk'il-Yakîn, Heşt Behişt, Kanun-i Şâhinşâhî, Kasâid ve Münşe'at ve Müraselât, Mecmu'a-i Münşe'at, Mi'âtu'l-Cemâl, Mir'âtu'l-Uşşâk, Munâzara-i Işk bâ Akl, Munazaratu's-Savm ve'l- 'lyd, Risâle-i Bahâriye, Risâle-i Hazâniye, Selim Şah-name, Terceme-i Hayâtu'l-Hayavân, Tercüme ve Nazm-i Hadis-i Erba'in, Tercüme ve Tefsir-i Hadis-i Erba'in.
- Arapça eserleri; el-'İbâ 'an Mevâkı'i'l-Vebâ, Hâşiye 'alâ Tefsiri Beydâvî, Risâle fi'n-Nefs, Şerh-u Esrâri's-Savm min Şerhi Esrâri'l-'İbadîn.

³⁴ Babinger, a.g.e., s. 54.

- Sadece Adları Bilinen Eserleri; Şerh-i Nehcu'l-Belâga, Haşiye-i Şerh-i Tecrîd, Kenzu'l-Hafî fî Beyânî'l-Makâmâtî's-Sûfî, Râfızilere Reddiye, Risâle der İbâhat-i Agâni.³⁵

İdris-i Bitlisî'nin "Selim Şah-Name" adlı eserini oğlu Ebu'l-Fazl'ın tamamladığını³⁶ bilmekteyiz. Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Bitlisî'nin ölümünden az evvel bu eserin müsvedde olarak elinde bulunduğunu ve ölümünden sonra Sultan Süleyman'ın bu eseri gün yüzüne çıkararak temize çekilmesi işini o sıralar defterdarlık vazifesinde bulunan oğlu Ebu'l-Fazl'a görev olarak verdiğini ve onun da bu vazifeyi II. Selim'in padişahlığının ilk yıllarında tamamladığını görmekteyiz.³⁷

Çalışmamızda XVI. yüzyılda yaşanan isyanlara dair İdris-i Bidlîsî'den alınan daha doğru bir ifadeyle ona dayandırılan bilgiler Bidlîsî'nin Farsça yazdığı eserinin Türkçe tercümesinden alınmıştır. Hicabi Kırılancı'nın hazırladığı bu tercüme "İdris-i Bidlîsî, Selim-Şah-nâme" adıyla yayınlanmıştır. Bu çalışma "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde Emanet Hazinesi bölümünde 1423 numarayla kayıtlı istinsah nüsha (T nüshası)"³⁸ esas alınarak Farsça'dan Türkçeye tercüme edilmiştir.

2. HADÎDÎ VE ESERİ "TEVÂRİH-İ ÂL-İ OSMAN"

Babinger, yazarın asıl isminin bilinmediğini, aslen Ferecikli olduğunu, hatiplik ve demircilik yaptığını, Osmanlı Devleti'nin başlangıcından 1523 yılına kadar olan olayları anlatan ve ismi hakkında çeşitli rivayetlerin bulunduğu bir eser kaleme aldığını kaydetmektedir. Ayrıca bu eserin değeri hakkında çeşitli fikirler bulunduğunu, Hoca Sadettin'in bu eseri küçümsediğini ifade eder.³⁹

³⁵ Hicabi Kırılancı, **a.g.e.**, s. 15-21

³⁶ Babinger, **a.g.e.**, s. 54.

³⁷ Hicabi Kırılancı, **a.g.e.**, s. 23.

³⁸ Hicabi Kırılancı, **a.g.e.**, s. 28.

³⁹ Babinger, **a.g.e.**, s. 67.

Babinger'in de belirttiği gibi mahlası olan “Hadîdî” dışında asıl adı dahi bilinmeyen müellifimizin hayatını bütünü ile aksettirmek için kendi eserinde yer alan bilgilerin yetersiz kaldığını ifade eden Nejdet Öztürk, bu hususta müverrihin çağdaşı olan şuâra tezkiresi yazarlarına müracaat etmiş (Bunlar ölüm tarihine göre sırası ile Sehi (1548), Aşık Mehmed Çelebi (1572), Latîfî (1582), Beyânî Şeyh Mustafa (1597), Kınalızade Hasan Çelebi (1604), Kafzade Faizî (1621) ve Riyâzî Mehmed (1644) tir.) ve bunlardan hiçbirinin Hadîdî'nin doğum tarihini vermediklerini kaydetmiştir. Sadece kendisinin Sultan II. Bayezîd devrini idrak etmiş olduğunu eserinin bir beytinden anlamakta olduğunu, Hadîdî'nin Ferecik'li (Edirne Dedeagaç'a bağlı bir nahiye) olduğunu da yine bu eserden anladığını, ayrıca bahsi geçen tezkirecilerin de bu bilgiyi teyit ettiklerini belirtmektedir. Bu yazarların Hadîdî'nin baba mesleğinin demircilik olması ve kendisinin de bu işi yaptığından bu mahlası kullandığına işaret eden Öztürk, müellifimizin onurlu ve sağlam karakterli bir kişiliğe sahip olduğunu, böyle büyük bir eseri meydana getirdikten sonra zamanının adetlerine uygun olarak bunu padişaha veya ilgili bir devlet büyüğüne sunma gayretinde bulunmamasından ötürü kendisini takdirle karşılayarak, Kınalızade adlı tezkire yazarının onun şairliğini ve eserini küçümsemesine rağmen eserini herhangi bir takdir almak amacıyla kaleme almamış olmasından dolayı onu övmekte olduğunu ifade ettikten sonra hayatı hakkında bu kadar az bilgiye sahip olduğumuz yazarın ölümü hakkında da tatmin edici bir bilgiye rastlanmadığını, Riyazî'nin tezkiresinde onun ölüm tarihi olarak yıl belirtmemesine rağmen bunun Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında gerçekleşmiş olabileceği şeklinde kanaat bildirdiğini belirtmektedir. Öztürk'ün kendisi de Hadîdî'nin eserindeki bir beyte dayanarak Sultan Süleyman'ın çok genç olduğu saltanatının ilk yıllarında Hadîdî'nin çok yaşlı olduğunu ifade etmesinden hareketle Riyazî'nin tahmininde haklı olabileceğini belirtir.⁴⁰

Hadîdî'nin eserinin “Tevârih-Âl-i Osman” adını taşıdığını belirten Öztürk, bu eserin 6645 beyitten oluştuğunu, eserin esasını teşkil eden

⁴⁰ Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Hazırlayan: Nejdet Öztürk, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne sunulmuş basılmamış doktora tezi), İstanbul, 1986, s. XII-XVI.

bölüme başlamadan evvel İslami geleneğe uyularak tevhid, münacat ve na't bölümlerine yer verildiğini, eserin kısa bir kaleme alınış sebebinin bulunduğu başlangıç ve Sultan Süleyman'a yazmış olduğu medhiye bölümlerinden sonra konuya geçildiğini belirterek bu tarihin Osmanlı hanedanının atası olduğu sanılan Süleyman Şah'tan başlayarak 1522 yılında İbrahim Paşa'nın sadarete getirilmesi arasında geçen olayları kapsadığını belirtir. Ayrıca bu eserin Hoca Saadettin, İbrahim Peçevî ve Vakanüvis Ahmed Vasıf Efendi tarafından kaynak olarak kullanıldığını ifade eder.⁴¹

Bu çalışmada XVI. yüzyılda yaşanan isyanlar hakkında Hadîdî'ye dayandırılan bilgiler, Hadîdî'nin eserini günümüz Türkçesine sadeleştirerek çeviren Nejdî Öztürk'ün çalışmasından alınmıştır. Bu çalışma “Hadîdî, Tevârih-i Âl-i Osman” adıyla hazırlanan bir doktora tezidir ve 1986 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine sunulmuştur.

3. İBN-İ KEMAL VE ESERİ “TEVARİH-İ ÂL-İ OSMAN”

Büyükbabası Kemal Paşa'ya istinaden “Kemal Paşazâde” veya “İbn-i Kemal” adlarıyla anılan Şemseddin Ahmet b. Süleyman, 873/1468-1469 yılında doğmuştur. Doğum yeri bazı kaynaklarda Edirne, bazılarında Tokat olarak ifade edilmiştir. Babası Süleyman Çelebi, Fatih devrinin (1451-1481) ileri gelen komutanlarından. Annesi ise yine Fatih devrinin meşhur âlimlerinden Molla Mehmet Muhyiddin'in kızıdır. Seçkin bir aileye mensup olan Kemal Paşazade ilk tahsilini ailesinin yanında yapmıştır. Burada çok iyi bir eğitimden sonra aile geleneğine uyarak askeri sınıfa girmiş ve II. Bayezid'in bazı seferlerine katılmıştır. Bu seferlerden biri olan Arnavutluk seferinde ordu Filibe'ye gelince ordunun komutanı Çandarlı İbrahim Paşa divanı toplar. Bu toplantıya Filibe müderrisi Molla Lütî de katılır. Molla Lütî divanda bulunanlar arasında büyük bir ilgi ve saygıyla karşılanır. Hatta protokolde kendisine ünlü akıncı komutanı Evrenos Bey oğlu Ahmet Bey'in

⁴¹ Nejdî Öztürk, a.g.e., s. XVII-XVIII.

önünde yer verilir. Kemal Paşazade, bunu görünce askeri sınıftan ayrılarak ilmiye sınıfına geçmeye karar verir. İlmi itibarı Molla Lütü'yi de geçecek olan Kemal Paşazade o günlerde ikinci bir Molla Lütü olabilmek için Edirne Dar'ül-Hadis'inde onun derslerine devam etmeye başlar. Devrin önemli alimlerinden icazet alarak tahsilini tamamlar. İlk müderrislik görevine Alibey (Taşlık) Medresesi'nde başlar. II. Bayezid'in himayesine de mahzar olarak sırasıyla Üsküp İshak Paşa, Edirne Halebiye, Üç Şerefli, Sahn ve Bayezid Medreselerinde müderrislik yapar.⁴²

Franz Babinger, Kemal Paşazade'nin II. Bayezid'den bir Osmanlı Tarihi yazmak için emir aldığını kaydetmektedir. Buna göre Kemal Paşazade, aldığı emir gereği hiçbir kayda bağlı olmayarak tamamıyla serbestti. Eserini yazabilmek için gah Sofya'ya, gah Dupniçe'ye giderek orada kalıyordu. Bu arada da hukuk, tarih, şiir ve inşaa alanlarında çalışmaktan geri durmuyordu.⁴³

Yavuz Sultan Selim'in Kemal Paşazade'ye verdiği değeri göstermesi bakımından bazı kaynaklarda nakledilen bir olayı belirtmekte fayda vardır. Buna göre Kemal Paşazade'nin Yavuz Sultan Selim'in Mısır dönüşü sırasında Şam'da Muhyiddin İbn Arabî'nin türbesinin yapımı sonrasında dönüş sırasında Kemal Paşazade'nin atının ayağından sıçrayan çamurun Yavuz'un harmanisini kirlletmesi üzerine padişahın "ulemanın atının ayağından sıçrayan çamurun kişiyi şeref sahibi yaparak affına sebep olacağını" söylediği ve bu çamurlu harmanın ölümünden sonra sandukasına örtülmesini vasiyet ettiği kaydedilir.⁴⁴

Yavuz Sultan Selim, İran'a sefere çıkmadan evvel Osmanlı kamuoyunu hazırlama görevini alimlere ve maarif mensuplarına verir. Kemal Paşazade bunun üzerine bir risale yazarak Şiilerle yapılacak savaşların diğer din düşmanlarıyla yapılan savaşlar gibi cihat sayılacağını anlatır. Bu risaleyi doğrudan Şah İsmail ve akidesini eleştirmek suretiyle kaleme almıştır. Eserinin etkisiyle Sultan Selim yanında itibarı artan Kemal Paşazade,

⁴² Kemal Paşa-Zâde, **Tevarih-i Âl-i Osman**, Hazırlayan: Şefaettin Severcan, X. Defter, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s. XVII-XVIII.

⁴³ Babinger, a.g.e., s. 69.

⁴⁴ Mustafa Fayda, "İbn Kemal'in Hayatı ve Eserleri", **Şeyhülislam İbn Kemal**, 2. baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1989, s. 50.

921/1515'te Edirne kadılığına, 922/1516'da Anadolu Kazaskerliğine tayin edilir. Sultan Selim nezdinde büyük değeri olan Kemal Paşazade kendisiyle beraber Anadolu Kazaskeri olarak Mısır seferine iştirak etmiş ve bu üç sene zarfında padişahın yanında bulunarak çoğu zaman meclisine katılmış, Osmanlı kanunları çerçevesinde Mısır eyaletinin tahririnde ve mülki taksimatında görev almıştır. Mısır dönüşü Şam'da Muhyiddin Arabi'nin türbesinin yapılmasında Kemal Paşazade'nin verdiği fetvanın mühim rol oynadığı bilinmektedir. Anadolu kazaskerliğinden ayrılmasına kendisini sevmeyen insanların çevirdiği entrikaların sebep olduğu kaydedilmektedir. Bu görevden sonra Edirne Darûl-Hadis'ine tayin edilmiştir. Bu azil, onun padişah ile arasının bozulmasına yol açmadığı gibi kendisi padişahın son seferinde de yanında bulunmuştur. Edirne Darûl-Hadis'indeki görevinden sonra Sultan Bayezid müderrisliğine tayin edilmiş aynı sıralarda Sultan Süleyman'ın yanında seferlere katılmış, diğer yandan eserlerini kaleme almıştır. Zenbilli Ali Efendi'nin ölümü sonrası 1526'da Şeyhülislamlığa getirilmiştir. Bu mevkide bulunduğu süre boyunca dahili ve harici din düşmanlarına karşı kalemi ve fikri ile mücadele etmiş, bu sebeple Sultan Süleyman'ın İran üzerine açacağı seferi teşvik ederek padişahın Şah Tahmasb'a gönderdiği mektupları kaleme almıştır.⁴⁵

Artık “devrin en büyük imparatorluğunun en büyük dini lideri” olan Kemal Paşazade, bu görevi yürüttüğü sırada hem birçok eser kaleme alıyor hem de halkın inancını bozanlarla mücadele ediyordu. 2 Şevval 940/ 16 Nisan 1534'te vefat eden Kemal Paşazade hakkında “Kemal ile birlikte ilimlerde öldü” sözü bazı tarih kitaplarına düşülmüş ve bu da onun bu alandaki yerini tespit bakımından önemlidir.⁴⁶

Hem Sultan Selim, hem de Sultan Süleyman devrinde İran politikalarında etkin rol oynayan Kemal Paşazade, Safevilerin, Anadolu'yu bölme amaçlı olan iddialarına karşı olmuş, tasavvufun Sünniliği sarmaması için mücadele etmiştir. Verdiği eserler hakkında farklı rakamlar telaffuz edilen

⁴⁵ İsmet Parmaksızoğlu, “Kemal-Paşa-Zâde”, **İA**, C.VI, Milli Eğitim Basımevi, Eskişehir, 1997, s. 563-564.

⁴⁶ Severcan, **a.g.e.**, s. XVIII-XIX.

Kemal Paşazade'nin 209 civarında eseri mevcut olup bunların 19 tanesi Türkçe, 7 tanesi Farsça ve 183 tanesi de Arapça'dır.⁴⁷

Bazı kaynaklarda ise hemen hepsi dini alanlar olan kelim, hadis, tefsir, İslam hukuku, mantık, tasavvuf, ahlak, ansiklopedik bilgileri içeren bazı eserler, Arap dili ve Fars diline ait gramerler olmak üzere toplam 183 eser verdiği kaydedilir.⁴⁸

Tarihçiliği ve eserinin özelliklerine XVI. yüzyıl Osmanlı tarihçiliği bölümünde etraflıca değindiğimiz Kemal Paşazade'nin en mühim eseri "Tevârih-i Âl-i Osman"dır. İlgili bölümde de belirtildiği üzere bizzat padişah II. Bayezid'in emri ile yazmaya başladığı bu eser, devletin kuruluşundan başlayarak II. Bayezid devri sonuna kadar gelir. Sultan Süleyman'ın isteği üzerine devam ederek Sultan Selim devrini ilave etmiş ve Kanuni Sultan Süleyman devrinde 1526-1527 tarihinde vuku bulan olayları da eserine alarak Mohaç muharebesini takiben gelen Budin'in fethi olaylarını da ilave ederek genişletmiştir. Böylece 234 yıllık bir süreyi içeren on defter bir araya getirilmiş ve bu eserler, II. Bayezid ve Sultan Süleyman dönemlerinde yazdırılmıştır. Mohaç seferini anlatan onuncu defter "Tarih-i Engürüs" ve "Fetihname" gibi farklı isimlerle ayrı bir eser olarak tanınmıştır.⁴⁹

Severcan'a göre Osmanlı tarihçiliğinin kendi kimliğine kavuşarak gelişmesinde en büyük pay Kemal Paşazade'ye aittir. Her ne kadar O, resmi bir tarihçi olarak yazmaya başlamış ise de tarihçiliği ve kendine has üslubu ile meydana getirdiği "Tevârih-i Âl-i Osman"ı, bu konudaki başarısının bir abidesi olmuştur.⁵⁰

Bu çalışmada XVI. yüzyılda yaşanan isyanlar hakkında Kemal Paşazade'ye atfen verilen bilgiler Şefaettin Severcan'ın hazırladığı "Kemal Paşa-zâde, Tevârih-i Âl-i Osman, X. Defter" adlı çalışmadan alınmıştır. Severcan, bu çalışmada "Millet Genel Ktb., Ali Emîrî Koll., No; 28"⁵¹ kayıtlı istinsah nüshayı esas almıştır.

⁴⁷ Severcan, **a.g.e.**, s. XX.

⁴⁸ Mustafa Fayda, **a.g.m.**, s. 52-53.

⁴⁹ Parmaksızoğlu, **a.g.e.**, s. 565.

⁵⁰ Severcan, **a.g.e.**, s. XXXIX.

⁵¹ Severcan, **a.g.e.**, s. XXVII.

4. ŞÜKRÎ-İ BİTLİSÎ VE ESERİ “SELİMNAME”

Kendisi hakkında bilgilere şüara tezkirelerinde rastlanan Şükrî, Bitlislidir. Ne zaman doğduğu hakkında herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Çok çeşitli ilimlere sahip olan yazarın nerede tahsil gördüğü de bilinmemektedir. Kendi eserinin hatimesinde belirttiği kadılık, müftülük, müderrislik gibi resmi görevlerini nerede ve zaman yaptığı da bilinmemektedir.⁵²

Şeref Han, Şükrî'nin bir süre Türkmen beylerinin hizmetinde bulunduktan sonra dedesi olan Bitlis hakimi Şeref Han'ın hizmetine girdiğini ve daha sonra Sultan Selim'in has meclisine girerek onun önde gelen nedimlerinden biri olarak yer edindiğine ve bu özelliği sebebiyle Latifî'nin Tezkire'sinde anlatıldığını kaydederek Şükrî'nin Bitlisli olmasıyla övünür.⁵³

Avusturyalı tarihçi A. Steidl'i kaynak gösteren Argunşah, Şükrî'nin bir süre Akkoyunlu sarayında yaşadığını belirtmektedir. Şükrî, Sultan Selim'in 1512 yılında tahta geçtiği sırada İstanbul'a gelerek ona bir kaside takdim etmiş ve Sultan Selim'in özel meclisine girmiştir. Ayrıca bu kasidenin karşılığı olarak padişah kendisine Diyarbakır civarında bir zeamet ile mükafatta bulunmuştur. Dulkadiroğulları Beyliği'nin Osmanlı Devleti'ne katılmasından sonra Şükrî, buraya tayin olunarak Şehsuvaroğlu Ali Bey hizmetine girmiş ve Şehsuvaroğlu Ali Bey'e hocalık yapmıştır. Şükrî'nin “Selimname”sinin “Sebeb-i Telif” başlıklı bölümünde eserin yazılış amacı ile ilgili olarak şunları öğrenmekteyiz ki; Ali Bey, kendi hizmetinde çalışan hocası Şükrî'ye Sultan Selim'den hayranlıkla bahsederek, anlattıklarını nazma çevirmesini istemiştir. Ali Bey, Selim'in İskender'den daha büyük olduğunu ileri sürerek Ahmedi'nin eseri olan “İskendername”den daha büyük bir eser yazmasını istemiştir. Bunun için yıllarca Sultan Selim'in yanında bulunurken bizzat şahit olduğu olayları anlatarak bunları kaydetmesini istediğini yazar ilgili bölümde

⁵² Şükrî-i Bitlisî, *Selimname*, Hazırlayan: Mustafa Argunşah, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1997, s. 3.

⁵³ Şeref Han, *a.g.e.*, s. 396.

belirtmektedir. Fakat Şehsuvaroğlu'nun katlinden sonra ondan işittiklerine İran seferine katılarak gördüklerini de ekler ve böylece 1521'de Selimname'nin ilk şeklini meydana getirir. Şehsuvaroğlu'nun katledilmesiyle yerine Koçi bin Halil getirilir ve böylece Şükrî bu beye bağlı olarak çalışır. Şehsuvaroğlu'ndan aldığı bilgilerle yazdığı eseri Koçi Bey'e okuduğunda Koçi Bey, eserde bazı yanlışlıklar bulunduğunu belirterek kendi bildiği ve gerçek olduğuna Şükrî'yi inandırdığı bilgileri Şükrî'ye anlatır ve o da bunları eserine kaydederek gerekli değişiklikleri yapar ve Selimname'yi tekrâr nazmeder. Şükrî, 1530'da tamamladığı bu eseri Sadrazam İbrahim Paşa vasıtasıyla Sultan Süleyman'a sunar ve karşılığında büyük bir caize alır ki Sultan'dan aldığı ücretin aynısını sadrazam da kendisine verir. Şükrî, Selimname'yi Sultan Süleyman'a sunduktan sonra Sultan kendisinden bir Süleymanname yazmasını istemiştir. Doğumundan tahta geçişine kadar olan hayatını yazması karşılığı kendisine bir sancak verileceği vaat edilmiş fakat Şükrî'nin bunu yazmaya ömrü yetmemiştir.⁵⁴

Yukarıdaki bilgiler ışığında görülmektedir ki Şükrî'nin eseri iki farklı anlatıma dayanmaktadır. Bunlardan ilki olan Şehsuvaroğlu Ali Bey'in ölümünden sonra yazar, bu eserin ilk şekline ait nüshaları yeni hamisinin emriyle yok etmiştir. Koçi Bey, Şükrî'nin ikinci ve belki de eserine son halini verdiği yegane kişi olarak karşımızdadır. Fakat Şehsuvaroğlu Ali Bey'e ait anlatımların eserin ikinci nazmedilişinde ne derece kullanıldığı bugün tarafımızdan bilinmemektedir. Fakat her iki kişi de yaşadıkları döneme ait bilgiler verdiğinden birinci elden kaynaklar olarak görülmektedir.

Şükrî, Sultan Selim ve Sultan Süleyman ile birlikte seferlere katılmıştır. Ayrıca devlet kademesinde birçok görevler yürütmüştür. Herat ve Gilan gibi iki büyük kültür merkezini gezmiştir. Ölüm tarihi hakkında kesin bir şey söyleyemediğimiz yazarın eserini Sultan Selim'e sunması tarihi olan 1530' da halen hayatta olduğunu bilmekteyiz. Fakat bundan kısa bir süre sonra öldüğü tahmin edilmektedir. Kendisi hakkında bazı bilgileri edindiğimiz Aşık Çelebi'den, Şükrî'nin Belgrad ve Rodos seferlerinden sonra

⁵⁴ Şükrî-i Bitlisî, **a.g.e.**, s. 3-9.

“eglenmeyüb” öldüğünü öğrenmekteyiz. “Yemen Tarihi” adlı eserin sahibi Molla Şihabî, Şükrî’nin oğludur.⁵⁵

Çok yönlü bir kişi olan Şükrî, birçok ilimle meşgul olmuştur. Asıl şöhretini şairlikle kazanmıştır. Türkî, Farisî dillerinden başka, Ermeni, Arap, Kürt ve Hint dillerini de bilmekte ve bu dillerde yazılmış kitapların ekserisini okumuştur. Hemen her dildeki yazıyı rahatlıkla okuyabilmektedir.⁵⁶

Selimname’sinin hâtimesinde kendisi hakkında verdiği bilgilerden anladığımıza göre Şükrî, Arapça dilinin iki temel alanı olan nahv ve sarf bilimlerini de bilmekte olup ayrıca İslamî ilimlerin tamamına vâkıftır. Müftülük, kadılık ve müderrislik gibi resmi vazifelerde bulunmuş; hadis, tefsir, kelam, fıkıh gibi dini ilimlerin hepsinde nüfuz sahibi olmuştur. Hatiplik ve vaizlik de yapan Şükrî, kendisini mazinin ve devrinin en büyük hatiplerinden birisi olarak tanımlamaktadır. İlm-i edvâr, ilm-i mâ’kul, ilm-i menkûl, ilm-i hikmet, ilm-i beyân, ma’anî, bedî’ ve ilm-i riya’î şairin meşgul olduğu diğer ilimlerden olup, “âdâb bahsi” görmüş, insanları tatlı dil ile yola getirebilecek kadar ikna gücüne sahiptir. Bunlarla ilgilenmekle yetinmeyen şair sporla da uğraşmıştır. Meşgul olduğu sporlar ise şunlardır: Murat nehrini geçebilecek kadar iyi bir yüzücü olmak, atçılıkla meşgul olarak iyi ata binmek, itçilik ve kuşçulukla ilgilenmek, av avlamak, balık tutmak, iyi yay çekip ok atmak vb. ayrıca Şükrî, müzik ile uğraşmış ve oldukça iyi tanbur çalmaktadır.⁵⁷

Şükrî’nin “Selimname” adlı eseri Sultan Selim’in 1490 yılında Trabzon’da sancağa çıkmasıyla başlar ve 1521 yılında Canberdi Gazali isyanının bastırıldığı tarihe kadar olan olayları içerir. Bu eser İran seferi hakkında mühim bilgiler sunmaktadır.⁵⁸

Eserinin tarihi değeri için Avrupalı tarihçi Herbert Janski şunları kaydeder:

“Şükrî’nin manzum şeklinde yazdığı Selimname tarihi bilgi bakımından çok zengin olup, Mısır seferi için birinci derecede bir kaynaktır.” Ahmet Uğur

⁵⁵ Argunşah, a.g.e., s. 9.

⁵⁶ Argunşah, a.g.e., s. 10.

⁵⁷ Argunşah, a.g.e., s. 11.

⁵⁸ Babinger, a.g.e., s. 59.

da Janski'nin verdiği bilgileri teyit ederek Hoca Efendi'nin nazım parçalarını kelime kelime Şükrî'den aldığı halde “Li Münşihî” başlığıyla verdiğini belirtmiştir. Uğur, Şükrî'nin kendisinden sonra eser veren tarihçilere örneğin Âli'nin “Künhü'l- Ahbar” adlı eserine ve daha başka bazı yazarlara da kaynaklık ettiğini ifade etmiştir.⁵⁹

Eserin tarihi değerini arttıran en önemli sebep, bizzat tarihçinin Sultan Selim'i çok iyi tanıdığı olması ve onunla seferlere katılmış olmasındandır. Bunun yanı sıra Selim'in seferlerini Şükrî'ye naklederek eserin yazılması için teşvik eden Şehsüvaroğlu Ali ve Koçi Bey'in hükümdarın uzun yıllar maiyetinde çalışmış olmalarının da büyük payı vardır.⁶⁰

Nazım şeklinde kaleme alınan Selimname 5831 beyitten oluşmaktadır. Bu beyitler 111 bölüm başlığı altında toplanmıştır.⁶¹

Eserde şahıs ve yer isimlerinin hepsinin verilmiş olması kıymetini bir kat daha arttırmaktadır. Kitap, Doğu Anadolu Bölgesi için bir atlas durumundadır. Sultan Selim'in sürekli seferleri dolayısıyla uğradığı bütün yer isimleri en küçük ayrıntısına kadar doğru olarak verilmiştir. Ayrıca köyler arası uzaklıkların kaç konak olduğu, bu mesafelerin ne kadar zamanda alındığı gibi birçok teferruat eserde yer almıştır. Bunun altında Şükrî'nin Bitlisli olması ve bölge coğrafyasını çok iyi tanıması gibi mühim bir özellik yatmaktadır. Diğer Selimnamelerde bulunmayan çok önemli coğrafi bilgiler kendisinden sonraki tarihçiler tarafından malzeme olarak kullanılacaktır.⁶²

Bu çalışmada XVI. yüzyılda yaşanan isyanlar hakkında Şükrî'ye atfen verilen bilgiler Mustafa Argunşah'ın hazırladığı “Şükrî-i Bitlisî, Selîm-nâme” adlı eserden alınmıştır. Mustafa Argunşah, çalışmasında “Topkapı Sarayı, Müze Kütüphanesi, Hazine Bölümü, nr. 1597-1598”⁶³ kayıtlı istinsah nüshayı esas almıştır.

⁵⁹ Argunşah, a.g.e., s. 14.

⁶⁰ Argunşah, a.g.e., s. 15.

⁶¹ Argunşah, a.g.e., s. 37-44.

⁶² Argunşah, a.g.e., s. 15.

⁶³ Argunşah, a.g.e., s. 20.

5. LÜTFİ PAŞA VE ESERİ “TEVÂRİH-İ ÂL-İ OSMAN”

Lütfi Paşa'nın selefi Ayas Paşa gibi Arnavut asıllı olduğunu ve Avlonya taraflarından devşirme olarak saraya getirildiğini ve burada terbiye edildiğini Âlî'den naklederek kaydeden M. Tayyib Gökbilgin, onun ilk saray memuriyetlerini göz önünde tutarak doğum tarihini tespiti girer ve Lütfi Paşa'nın 1488 yılında doğmuş olduğunu iddia eder. Yavuz'un cülusunda müteferrikalık göreviyle taşraya çıktığını, sırasıyla çeşnirbaşı, kapucubaşı ve miralemlik yapan Lütfi Paşa'nın Sultan Selim yanında terbiye görmüş olduğu ve padişahın yakınında yer aldığını eserinin mukaddimesinden edindiği bilgilere dayanarak bizlere ileten Gökbilgin, Lütfi Paşa'nın Kanuni Sultan Süleyman'ın cülusunda Kastamonu sancak beyi olarak göreve getirildiğini belirtir. Daha sonra Aydın sancakbeyi olduğunu, bir müddet sonra Yanya sancakbeyliği yaptığını, bu görev sırasında iken Viyana kuşatmasına katıldığını, 1533'te ise Karaman beylerbeyliğine tayin edildiğini kaydetmektedir. Bu görevle Irakeyn seferine katılan Lütfi Paşa, Karaman kuvvetlerini komuta etmiş ve Tebriz civarında artçı olarak görev yapmıştır. Lütfi Paşa'nın Van civarındaki harekatta mühim bir görev üstlenerek Tatvan sahillerinde Mimar Sinan'a gemiler inşa ettirdiğini, bir müddet Anadolu beylerbeyliği yaptıktan sonra Mustafa Paşa'nın yerine Rumeli beylerbeyliğine ve sonrasında üçüncü vezirliğe getirildiğini, 1537 yılında Korfu seferinde Barbaros Hayrettin Paşa'nın yanında Akdeniz hareketine memur edildiğini, Korfu'nun muhasarısına karar verilince 25 bin asker ve 30 topla kaleyi kuşattığını, ancak Barbaros'un itirazı ve padişahın emri ile İstanbul'a geri çağrıldığını, 1538'de Mustafa Paşa'nın vefatıyla ikinci vezirliğe tayin edildiğini ve Boğdan seferine ikinci vezir olarak katıldığını belirten Gökbilgin, Paşa'nın burada en büyük hizmeti Prut nehri üzerine bir köprü kurdurarak ordunun buradan kısa sürede geçmesine imkan sağlayarak gerçekleştirdiğini kaydeder. Ayrıca Lütfi Paşa, bu işte Mimar Sinan'ı padişaha tanıtarak köprü işini ona havale ettirmiştir. Sonraki yıl sadrazam olduğunda ilk iş olarak Mimar Sinan'ı hassa mimarlığına getirmekle kadirşinaslığını bir kez daha

göstermiştir. 1541 yılında veziriazamlıktan azline kadar bu görevi yürüttüğü iki yıl boyunca iç işlerine dair yaptığı en mühim hizmetlerden biri “ulak”⁶⁴ adetini kaldırmasıdır. Dış işleri alanında ise yaptığı en önemli işler Venedikliler ile barış ve Avusturya müzakerelerini ustalıkla idare etmesidir. Avusturya ile savaş ve Budin seferine çıkılması kararının alındığı esnada Lütfi Paşa birden bire görevinden azledilmiştir. Buna sebep olarak padişahın kız kardeşi olan eşi Şah Sultan ile arasında geçen sert tartışma gösterilmektedir. Bu tartışmanın padişaha aksettirilmesinden sonra görevden azledilerek, Şah Sultan ile nikahı feshedilmiştir. Bundan sonra iki yüz bin akçe has ile Dimetoka’daki çiftliğine çekilmiş ve sonraki sene İstanbul’a gelerek Hac için izin istemiş ve hacdan döndükten sonra çiftliğinde hayatının geri kalan 20 senesini tamamen yazı işine vermiştir. Saraydaki tahsil ile terbiyesi ve tayin edildiği yerlerde o mahaldeki alim ve şairlerle sıkı münasebetleri sonucunda diğer devlet adamlarına nazaran belli bir seviyeye ulaştığı ilim alanında kendini olduğundan kıymetli görerek kibirlendiğini ifade eden Âli ve Peçevî gibi tarihçiler, Paşa’nın Ebussuud ve Aşçızade gibi devrin alimlerini yetersiz görerek ilmi kudretlerinin olmadığını iddia ettiğini belirtirler. Paşa’nın ayrıca şair olduğunu Edirneli Sehi’nin kaydına dayandıran Gökbilgin, bu şairlikten başka tezkire sahiplerinin bahsetmediğini belirtir. Lütfi Paşa daha çok yazdığı “Tevarih-i Âl-i Osman” ve “Âsafname” adlı eserlerle tanınmıştır. II. Bayezid devrinin sonuna kadar olan olaylarda, kendinden önceki kaynakları alıntı ve kopya etmek suretiyle kullanan ve Yavuz Selim ile Kanuni Sultan Süleyman devirlerinde bizzat kendi gördüklerini basit bir tarih felsefesi ve üslubuyla bizlere ileten Paşa’nın eserini tarafgir mülahazaları dolayısıyla Gökbilgin, ihtiyatla yaklaşılması gereken bir eser olarak görür. Yine Gökbilgin Paşa’nın ölüm tarihi noktasında Âli’nin verdiği tarihi güvenilir ve gerçeğe yakın görerek 1563 yılı olarak ifade eder. Paşa’nın Dimetoka’da öldüğünü belirtir.⁶⁵

⁶⁴ Ulak Hükümü: Ulak denilen posta memurunun geçtiği yerlerde istediği atları almak, gecelediği yerlerde hayvanları ile beraber iâşesinin temin edilmek üzere verilen emir hakkında kullanılan bir tabirdir. (bkz. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. III, 2. baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, s. 544.)

⁶⁵ M. Tayyib Gökbilgin, “Lütfi Paşa”, **İA**, C. VII, Milli Eğitim Basımevi, Eskişehir, 1997, s. 96-101.

Babinger, yukarıda Gökbilgin'in de belirttiği üzere Lütü Paşa'nın Karaman beylerbeyliğinde bulunduğuna ek olarak bundan sonra Şam beylerbeyliği yaptığını da kaydederek sadrazamlıktan sonra Dimetoka'ya sürüldüğünü iddia eder. Ölüm tarihi olarak da 1564 yılını gösterir. Eseri "Tevârih-i Âl-i Osman"da 1553 yılına kadar olan olayları kaleme aldığını, eserin, yazarın yaşadığı kendi zamanına ait kısmına başlı başına bir kaynak olarak müracaat edilebileceğini, bundan önceki devirlerin ise tamamen kopya edildiğini ifade eder. "Asafname" adlı devlet adamlarına öğütler veren bir eserinden başka "Kanunname"sinin de bulunduğunu belirtir.⁶⁶

Kayhan Atik, Lütü Paşa'nın hayatı ve doğum yeri ile ilgili olarak kendi eserlerinde bilgi vermesine rağmen doğum tarihi kesin olarak belli olmayan Paşa'nın doğumuyla ilgili olarak verilen yegane bilgilerin kendisine en yakın tarihlerde yaşamış tarihçiler Âli ve Peçevî'nin kayıtları olduğunu kaydeder. Atik, Lütü Paşa'nın sadarete iken devlette çürümeye yol açan rüşvet hastalığını engellemek için eline geçen parayı ayrı ayrı açıklayarak sadrazamın rüşvete muhtaç olmadığını göstermeye çalıştığını, mali bazı ıslahatlara girişerek bir takım tedbirler aldığını, gelirin gidere denk tutulmasına çaba sarf ettiğini, halkın mallarının sebepsiz olarak devlet hazinesine karışmasının devletin sonu olacağını gördüğünden bu malların sahipleri ortaya çıkıncaya kadar yedi yıl süresince devlet tarafından emanet olarak tutulmasını içeren çabalarının, gereksiz ve israf olan harcamaları mümkün olduğunca kısmayı, örneğin kırk gün olan düğünleri onbeş güne düşürmeyi, devlet memuru suç işlediğinde hemen azledilmeyerek önce ihtar ve ikaz edilmesi, narh meselesine itina gösterilmesi, nüfuzlarını kötüye kullanmalarına engel olunması ve ticaret yapmalarına engel olunması gibi ıslahatları içermekte olduğunu kaydeder.⁶⁷

Kayhan Atik, Paşa'nın 1508-1553 yıllarına dair anlattığı olaylarda kendi müşahadeleri ve bilgilerine dayandığını belirterek özellikle Sultan Selim ve Sultan Süleyman devirleri için savaflara katılması ve padişahlarla beraber olması münasebetiyle bu dönemlere ait ana kaynak hüviyeti taşıdığını

⁶⁶ Babinger, a.g.e., s. 89-90.

⁶⁷ Kayhan Atik, *Lütü Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 2001, 5-9.

vurgular.⁶⁸ Paşa'nın kendisinden sonra gelen Hoca Sadettin, Müneccimbaşı Ahmet, Solakzade Mehmet Hemdemî, İbrahim Peçevî ve Karaçelebizade Abdülaziz Efendi gibi önemli tarihçiler tarafından ismi zikredilmemesine rağmen kaynak olarak kullanıldığını belirten Atik, Gelibolulu Âlî'nin ise ulak meselesinde verdiği birçok bilginin Paşa'nın eserindekilerle benzerlik gösterdiğini kaydeder.⁶⁹

Bu çalışmada XVI. yüzyılda yaşanan isyanlar hakkında Lütfi Paşa'ya atfen verilen bilgiler Kayhan Atik'in hazırladığı "Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman" adlı eserden alınmıştır. Kayhan Atik, çalışmasında "İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi Nüshası" şeklinde ifade ettiği ve Ali Bey tarafından İstanbul'da 1341(1922-1923) yılında neşredilmiş bir istinsah nüshayı esas almıştır.⁷⁰

6. CELAL-ZADE MUSTAFA EFENDİ VE ESERİ "SELİMNAME"

I. Selim ve Kanuni Sultan Süleyman devrinin tanınmış ulemasından olan Tosyalı Kadı Celal'in (Ö. 1529) oğludur. "Küçük Nişancı" diye ün yapmış Ramazanzade veya Yeşilce lakaplı Nişancı Mehmet Paşa'dan ayırt edilmek için "Koca Nişancı" da denen Mustafa Çelebi, Tosya'da doğdu. Memleketinde başladığı tahsiline İstanbul'da devam etti.⁷¹

Genç yaşta devlet hizmetine Pîrî Paşa'nın yanında 1526'da divan kâtipliği göreviyle başladı. Mesleğindeki mahareti yükselmesine ve II. Selim'in dikkatini çekmesine yol açtı. Pîrî Paşa'dan sonra İbrahim Paşa da Mustafa Çelebi'yi takdir etti ve Mısır'a hareketi esnasında (1524), kendisini, diğerleriyle beraber, kâtib-i divan (kâtib-i sırr) olarak beraberinde götürdü. Mısır dönüşünde burada gösterdiği liyakat ve sadrazamın teveccühü neticesinde ödüllendirilerek reisülküttâp olarak atandı (1525). Bu görevdeki

⁶⁸ Kayhan Atik, **a.g.e.**, s. 41.

⁶⁹ Kayhan Atik, **a.g.e.**, s. 42.

⁷⁰ Kayhan Atik, **a.g.e.**, s. 20.

⁷¹ M. Tayyib Gökbiçin, "Celal-Zade", **İA**, C. III, Milli Eğitim Basımevi, Eskişehir, 1997, s. 61.

başarısı ona daha nişancı olmadan bazı name-i hümayunlar ve beratların yazdırılması fırsatını vermişti. Nihayet 1534 yılında Irakeyn seferinde Nişancı Seydi Bey'in vefat etmesiyle nişancılığa getirildi. Kendisine seleflerinden farklı olarak 180.000 akçelik haslar ile tevcih edilen bu makam daha sonra 300.000 akçeye çıkartıldı. Mustafa Çelebi, 1534'ten 1557'ye kadar kesintisiz olarak bu görevi 23 yıl boyunca icra etmiştir. Görevden çekilmesine Rüstem Paşa'nın sebep olduğu ve çevirdiği entrikanın yol açtığı söylene de çağdaşı Âşık Çelebi ve Atâ'i bunun kendi isteğiyle olduğunu, emekliliği murad ettiğini kaydederler ki kendisi de eserinde bunu teyit eder. Mustafa Çelebi görevden ayrılırken Kanuni Sultan Süleyman büyük bir kadirşinaslıkla nişancılık haslarının emeklilik maaşı olarak kendisine verilmesini emretmiştir. Bu arada Mustafa Çelebi tamamen emekli olmamış, müteferrika-başı olarak kalmıştır. 1566 yılında Zigetvar seferine halen müteferrika-başı olarak katılan Mustafa Çelebi, Nişancı Mehmed Bey'in Peçoy'da vefatı üzerine Sokullu Mehmed Paşa'nın isteğiyle ikinci defa aynı göreve getirildi ki bu atama padişahın vefat ettiği güne denk gelmiştir.⁷²

Mustafa Çelebi, vefat tarihi olan 1567'ye kadar nişancılık görevini yürüttü. Eyüp'te inşa ettirdiği Nişancılar Camii yakınında medfundur. Nişancılıktan çekildikten sonra yaptırıp oturduğu ve daima ilim ve edebiyat meclislerine tahsis ettiği evi, ayrıca bir hamam ve mensup olduğu Halvetiye⁷³ tarikatı için yaptırdığı bir tekke de buradadır.⁷⁴

Resmi yazışmalardaki yeteneğine ek olarak kendisinin beğenilen bir şair olduğu bilinmektedir. Mustafa Çelebi padişaha sunduğu kasidelerle oldukça yüklü miktarlarda caizeler almış, Sarhoş Abdi Çelebi'nin Ata'i'ye nakline göre bu hediyeler 27 yük akçeye ulaşmıştır.

⁷² M. Tayyib Gökbilgin, **a.g.m.**, 62.

⁷³ Halvet, şeyhin emriyle müridin karanlık ve dar bir yere çekilip ibadetle vakit geçirmesi anlamına gelen bir tabirdir. Tasavvuf ıstılahı olarak halvet; Hak ile gizli konuşmak anlamına gelmektedir. (bkz. M. Zeki Pakalın, **a.g.e.**, C. I, s. 713.) Halvetiyye, Şeyh Ebu Abdullah Sıracüddin Ömer ibn-i Eşşeyh Ekmeleddin-ül Ehci tarafından kurulan tarikatın adıdır. Ebi Abdullah Ehcan'da doğmuş, Harzem'de bulunan amcası Eşşeyh Ahi Muhammed ibn-i Nur-ül Halveti'nin yanına gitmiştir. Bu kişi seyr ü sülükte "halvet" zikrini sevdiğinden ömrünü halvetle geçirmiştir. Bundan dolayı "halveti" diye şöhret kazanmıştır. 1317 yılında bu zatın ölümüyle Sıracüddin Ömer Halveti bu makama geçmiş ve tarikatın piri olmuştur. İrşat makamına geçtikten sonra sırasıyla Hoy'a, Mısır'a, Hicaz'a, Herat'a gitmiş ve burada 1349 yılında ölmüştür. (bkz. M. Zeki Pakalın, **a.g.e.**, C. I, s. 714-715.)

⁷⁴ M. Tayyib Gökbilgin, **a.g.m.**, 63.

Sadece resmi yazışma ve şiirler yazmakla kalmayan yazarın tercüme ve telifler yapmak suretiyle ilim dünyasına hizmetleri olmuştur. Eserlerinin başında “Tabakat el- Memalik fi Derecat el- Mesalik” adlı yapıt gelmektedir ki başta Âli olmak üzere birçok kronik ve tarihlere kaynak teşkil etmiş bir eserdir. Fakat Kanuni devri olaylarını ele alan ve tabakalardan oluşan eserin buradan sonra bir bölümü eksik olup bunun sebebi ve akıbeti bilinmemektedir. “Molla Miskin” olarak tanınan Muin el Miskin’in peygamberler tarihi ve siyer-i nebeviye ait “Maaric el- Nubuva fi Madaric el- Futuva” adlı eserini Farsça’dan “Dalail el-Nubuva el-Muhammedi ve Şamail el-Futuvva el-Ahmedi” adı ile Türkçe’ye çevirmiştir. Mustafa Çelebi’nin Yavuz Sultan Selim’in savaşlarını anlatan “Selim-name” adlı bir eseri ve aşk ve hikmet konulu “Nişânî” mahlaslı bir divanı ve ayrıca bir münşeati vardır. Ayrıca bir “Tarih-i Kale-i İstanbul ve Mabed-i Ayasofya” ve mensur bir “Şehname” tercümesi ona izafe edilmektedir.⁷⁵

Babinger, Selimname’nin 23 fasıldan müteşekkil olarak kaleme alındığını ve yazarın burada kendi hayatına dair bilgiler verdiğine ek olarak Tabakat’ül Memalik’ten sonra kaleme alındığını ve sadece Sultan Selim devri olaylarını konu edindiğini belirterek eserin Yavuz’u baba katilliği ithamından kurtarmak için kaleme alındığını ileri sürmektedir.⁷⁶

Ahmet Uğur, Celal-zade’yi Selim devrini bizzat yaşadığı için o dönemi iyi bilen bir kimse olarak niteler ve verdiği bilgilerin birinci elden bir kaynak sayılan Vezir Piri Paşa’dan alındığını belirtir. Ayrıca eserin Kanuni Sultan Süleyman devrinde yazıldığını ve yazarın bu eseri kaleme aldığı anda 70’li yaşlarını aştığını ifade eder.⁷⁷

“Meâsir-i Selim Hanî” adındaki bu eseri diğer Selimnameler’den ayıran en önemli farkın divanda reisül’küttab ve nişancı olarak çalışan yazarın kimsenin bilmediği bu kayıtlara da müracaat ederek kaleme almasına bağlayan Uğur, Celal-zade’yi eseri kaleme alışındaki tutumuyla tam bir Selim

⁷⁵ M. Tayyib Gökbiçgin, **a.g.m.**, s. 63-64.

⁷⁶ F. Babinger, **a.g.e.**, 114.

⁷⁷ Celâl-zâde Mustafa, **Selimname**, Hazırlayan: Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1997, s.9.

tafaftarı olarak görmektedir. Yazarın eserinde Selim'i her yaptığı işte daima haklı göstermeye çalıştığını ifade eder. Hacim açısından diğer Selimnameler'den daha geniş olan bu eserin olayları anlatımında ve genel sıralamasında Kemal Paşazade ile benzerlik gösterdiğini ifade eden Uğur, Celal-zade'nin Kemal Paşazade'den hem kaynak olarak hem de stil olarak yararlandığı görüşündedir.⁷⁸

Bu çalışmada XVI. yüzyılda yaşanan isyanlar hakkında Celalzade'ye atfen verilen bilgiler Ahmet Uğur ve Mustafa Çuhadar'ın hazırladığı "Celâl-zade Mustafa, Selim-nâme" adlı sadeleştirme eserden alınmıştır. Ahmet Uğur ve Mustafa Çuhadar çalışmalarında The British Museum "Add. 7848"de kayıtlı bulunan nüshayı esas olarak almışlardır.⁷⁹

7. HOCA SADETTİN EFENDİ VE ESERİ "TACÜ'T-TEVÂRİH"

Babinger, Hoca Sadettin Efendi'nin künyesinin "Sadeddin Mehmed bin Cân bin Hafız Mehmed bin Hafız Cemaleddin" olduğunu belirterek, aslen İsfahanlı bir Fars ailesine mensup olduğunu kaydeder. Hafız Mehmed'in Çaldıran seferi dolayısıyla oğlu Hasan Cân ile birlikte İstanbul'a geldiğini, oğlunun saraya girerek Sultan Selim'in saltanatının son altı yılında nedimliğini yaptığını, babasından Sultan Selim hakkında hikayeler dinleyen Sadettin Efendi'nin daha sonraları bunları "Selimname" adlı eserinde kaleme aldığını belirten yazar, Sadettin Efendi'nin 1536 yılında İstanbul'da doğduğunu, 1555'te mülazımı olduğu Ebussuud Efendi'den ders gördüğünü, 1571 yılında sahn* olduğunu, 1574 yılında Manisa'ya orada vali olan Şehzade Murat'a hoca olarak gönderildiğini ve bundan sonra "Hoca" lakabını almış olduğunu, 1574'te III. Murat'ın padişah olmasıyla onun sadık danışmanlığına devam ederek "Hoca-i Sultani" ünvanını aldığını, bu sıfatla devlet siyasetine de

⁷⁸ Ahmet Uğur, **a.g.e.**, s. 9.

⁷⁹ Ahmet Uğur, **a.g.e.**, s. 9-10.

* İlmiye sınıfı içinde özel rütbe olan Fatih Medresesi öğretim üyeliğidir. (bkz. Bekir Sıtkı Baykal, **Tarih Terimleri Sözlüğü**, 3. baskı, İmge Yayınları, Ankara, 2000, s. 126.)

karıştığını, dış siyasette İngiltere ile iyi ilişkilerden yana olduğunu, bu tutumunda ise önceleri Fransa tarafında iken Kraliçe Elizabet'ten beş bin düka almış olduğunun belirleyici rol oynadığını iddia eden Babinger, Macaristan'a karşı açılan sefere III. Mehmet'i ikna edenin o olduğunu vurgulamaktadır. Düşmanlarının tüm çabalarına rağmen III. Murat dönemindeki konumunu III. Mehmet devrinde de koruduğunu ileri süren Babinger, onun Mart 1598'de Şeyhülislam olduğunu, bundan iki yıl sonra ise "Mevlid-i Nebevi" günü Ayasofya'da dua etmek üzere iken öldüğünü, hepsi en yüksek makamlara ulaşabilmiş olan oğullarının tabutunu Eyüp'te Yahya Efendi Tekkesi'nin avlusuna defnettiklerini belirtmektedir.⁸⁰

Hoca Sadettin'in en önemli eserinin "Tacü't-Tevârîh" olduğunu belirten Babinger, eserin sultanın emriyle yazılmış olmamasına rağmen bugün hala eski Osmanlı tarihi için en önemli bir başvuru kaynağı olarak yerini koruduğunu vurgular. Eserin Tevarih-i Âl-i Osman adıyla kaleme alınan tanınmış eski kronikleri yalnız unutturmaya değil aynı zamanda küçümsemeye de sebep olduğuna dikkat çeken yazar, Sadettin Efendi'nin eserini Müslihiddin el Lârî'nin dünya tarihine dair kaleme aldığı "Mir'at el-edvâr ve-mirkât el-ahbâr" adlı eserine zeyl olarak yazmayı düşündüğünü ve bunun için de bu eserin Osmanlılara ait kısmını bırakarak diğer kısımlarını Türkçe'ye çevirdiğini, eserin sonradan birçok kopyalarının her yere dağıtıldığını, Şeyhülislam olan oğlu Mehmet Efendi'nin babasının eserine bir zeyl yazmak istemişse de bitirmeyi başaramadığını kaydetmektedir. Ayrıca Hoca Sadettin Efendi'nin babası Hasan Cân'ın verdiği bilgilerle bir de "Selimname" yazmasına rağmen bu eserin bir tarih kitabı olmaktan çok bir halk kitabı olarak çok beğenildiğini belirtmektedir.⁸¹

Hoca Sadettin Efendi hakkında bilgi veren bir başka yazar da İsmet Parmaksızoğlu olup Babinger'in verdiği bilgilere ilave olarak O, Hoca'nın dedesi Hafız Mehmet'in sesiyle kendini tanıttığını ve Sultan Selim'in özel

⁸⁰ Babinger, a.g.e., s. 137-138.

⁸¹ Babinger, a.g.e., s. 139.

hafızı olduğunu belirtir.⁸² Hoca Sadettin'in devlette etkin rol oynar iken Sokullu Mehmet Paşa, Koca Sinan Paşa ve Kanijeli İbrahim Paşa ile sık sık çatıştığını, İran savaşlarının bitirilmesinde etkin rol oynadığını belirten Parmaksızoğlu, ölüm tarihinde Babinger'le mutabık olsa da öldüğü günün III. Murat'ın ruhuna okutulacak mevlide katılmak için evinde abdest alırken olduğu ve Eyüp'te kendi yaptırdığı Darulkurra bahçesine defnedildiğine dair bilgilerle ayrılık gösterir. Ayrıca halkla ilişkisini kesmediğini belirten Parmaksızoğlu, Lokman Çelebi, Gelibolulu Âli, Kınalızade Hasan Çelebi gibi kimseleri koruyup kolladığını, her Cuma günü Ayasofya'da halkın dertlerini dinlediğini ifade ederek tek kusurunun biraz paraya düşkünlüğü ve kendi çocukları ile yakınlarına tutkunluğu olduğunu belirtmektedir.⁸³

Şerafettin Turan, Hoca Sadettin'in büyük babası Hafız Mehmet'in Bayındır ümerasından Sofu Halil'in yakını olup bir ara Şah İsmail'e bağlı bulunduğunu, Çaldıran savaşına katıldığını ve zaferden sonra Yavuz tarafından İstanbul'a getirilerek kısa süre sonra "hafız-ı mahsus-u sultani" sıfatını aldığını kaydeder.⁸⁴ Hoca Sadettin'in dünya malına düşkünlüğünün ve yakınlarını kayırmasının ifrat derecesini bulduğunu ve bu durumun kötü örnek oluşturarak ilmiye sınıfının da bozulmasına yol açan sebeplerden biri olarak ifade etmişse de, Hoca Sadettin'in hayır işlerinden geri kalmayarak Eyüp Camii'nde halka açık bir kütüphane tesis ettirdiğini, Beşiktaş halkının müracaatları üzerine, semte bir hamam ve bir ekmekçi fırını yaptırdığını, Eyüp'te Servi Mahallesi Mescidi ile Abdulkadir Efendi Mescidi'nin yanındaki Darülkurayı yaptırdığını ve Sofular Caddesi'ndeki Sofu Ali Çavuş Mescidi'ni tamir ettirdiğini kaydetmektedir.⁸⁵

Hoca Sadettin Efendi'nin şair olduğunu, fakat herhangi bir eser bırakmadığını ifade eden Şerafettin Turan, Arapça ve Farsça'yı çok iyi bilmekte olduğundan bu dillerden bazı eserleri tercüme ettiğini, bunlara ek olarak iyi bir hattat olduğunu kaydetmektedir. Hoca Sadettin'in Tacü't-Tevarih

⁸² Hoca Sadettin Efendi, **Tacü't-Tevarih**, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, C. I, 4. baskı, Sistem Ofset, Ankara, 1999, s. X.

⁸³ Parmaksızoğlu, **a.g.e.**, s. XI-XIII.

⁸⁴ Şerafettin Turan, "Sa'd-ed-Din", **İA**, C. X, Milli Eğitim Basımevi, Eskişehir, 1997, s. 27.

⁸⁵ Turan, **a.g.m.**, s. 30.

adlı eserini on farklı kaynaktan mütalaa ettiğini belirten Turan, bu eserin xvi. yüzyıl saray edebiyatında çok mühim yer tuttuğundan ve nesrine örnek olduğundan pek çok kopyasının çıkartıldığını kaydetmektedir.⁸⁶

Hoca Sadettin, Molla Muslihiddin-i Lâri'nin "Mir'atü'l-edvâr ve Mirkatü'l-ahbâr" adıyla Sokullu Mehmet Paşa için yazdığı genel tarihini, yine bu vezirin isteği üzerine 1566'da Murat Paşa Medresesi müderrisi iken Osmanlıca'ya çevirmiş ve bu çalışması sonucu ödüllendirilerek Yıldırım Medresesine atanmıştır. Bu eserin Osmanlı tarihine ilişkin bölümündeki noksanlıklar Hoca Sadettin'i etkilemiş ve daha sonra Tacü't-Tevarih'i yazmasına neden olmuştur. Kendi zamanına kadar yazılan tarihlerin büyük çoğunluğunun Farsça olması ve aynı zamanda büyük kronolojik hatalar içermesi ve bu eserlerin genelde II. Bayezid dönemine kadar gelen olayları anlatmaları gibi sebeplerden bu eseri kaleme alma fikrinin doğduğunu belirten Parmaksızoğlu, Hoca Sadettin'in eseri II. Selim'in padişahlığı sırasında kaleme almaya başladığını fakat bir süre başka işlerle meşgul olduğundan bu yazma işine ara verdiğini ve nihayet eserini III. Murat'a sunduğunu belirtmektedir. Ona göre Hoca Sadettin, yapıtını kaleme alırken tarafsız olmaya çalışmıştır. Eserin bir başka özelliği kendinden önceki eserlerin anlaşılma zorluğunu eleştirerek ortaya çıkmasıdır. Parmaksızoğlu bu iddialarının tam tersine olarak Hoca Sadettin'in eserini çok daha ağır bir dille Arapça, Farsça tamlamalarla çok seçkin bir kısım aydın zümreye seslenen bir anlayışla kaleme aldığını belirtir.⁸⁷

Bu çalışmada XVI. yüzyılda görülen isyanlar hakkında Hoca Sadettin Efendi'ye atfen verilen bilgiler İsmet Parmaksızoğlu'nun hazırladığı "Hoca Sadettin Efendi, Tacü't-Tevarih" adlı 4 ciltlik bir sadeleştirme eserden alınmıştır. İsmet Parmaksızoğlu, ilk olarak Türkçe basımı Maarif Nazırı Nevres Paşa'nın yönetiminde 27 Ekim 1863 yılında 2 cilt olarak yayınlanan bir eseri, çalışmasına esas olarak almıştır.⁸⁸

⁸⁶ Turan, **a.g.m.**, s. 30.

⁸⁷ Parmaksızoğlu, **a.g.e.**, s. XIV-XVII.

⁸⁸ Parmaksızoğlu, **a.g.e.**, s. XVIII.

8. GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ VE ESERİ “KÜNHÜ’L- AHBAR”

Âlî, Gelibolu’da 25 Nisan 1541 tarihinde doğmuştur. Asıl adı Mustafa’dır. Fakat daha çok doğum yeri ve mahlasıyla birlikte anılarak “Gelibolulu Mustafa Âlî” adıyla tanındı. Kaynaklarda babasının adı Ahmet’tir. Abdullah ya da Abdülmevlâ olarak geçen dedesinin adına bakılarak Âlî’nin devşirme soyundan geldiği düşünülmüştür. Değişik eserlerinde bütün ırkları kötölemesine karşılık Hırvat soyunu övmesinden hareketle de Boşnak bir aileden gelmiş olabileceği, Atsız tarafından ileri sürülmüştür.⁸⁹

Âlî’nin öğrenim hayatını yirmi yaşlarında medreseden mezuniyetle tamamlandığını belirten İsen, ayrıca onun iyi bir Arapça, Farsça bilgisini de içine alan bu öğreniminin mükemmel olduğunu, medreseyi bitirdikten sonra müderris ya da kadı olmak için beklemek anlamına gelen mülazemet görevi sırasında ilk eseri “Mihir ü Mah”ı yazarak o sırada şehzade olan II. Selim’e sunduğunu, Şehzadenin, bilim yolundan ayrılarak kendi maiyetinde divan katibi olarak çalışmasını teklif ettiğini, iki yıl kadar şehzadenin vali olduğu Kütahya’da kalan Âlî’nin, zaman zaman şehzadeyle yakın ilişkiler içinde olduğunu ifade etmektedir.⁹⁰ Süssheim, “Âlî” adlı makalesinde Âlî’nin bu şehzadenin lalası olan hemşehrisi Mustafa Paşa’nın maiyetine tayin edildiğini ve bu cüretkar entrikacının yanında en önemli hadiselerle şahit olduğunu, padişahın oğulları arasında meydana gelen şiddetli kavgalarda Âlî’nin divan katibi olarak Selim ve Mustafa’nın hususi haberleşmelerini idare ettiğini kaydetmektedir.⁹¹

Şehzadenin lalası Tütünsüz Hüseyin Bey ile geçinememesi üzerine yine şehzade lalalığından tanıdığı Şam Beylerbeyi Lala Mustafa Paşa’nın daveti üzerine Şam’a giderek yanında divan kâtipliliğini yapmıştır (1562-1568). Mustafa Paşa’nın Yemen’in fethi ile görevlendirilmesi üzerine onunla birlikte Mısır’a gitti. Lala Mustafa Paşa’nın Yemen’e gitmek istememesi üzerine bir

⁸⁹ Mustafa İsen, **Gelibolulu Mustafa Âlî**, Ankara, 1988, s. 1.

⁹⁰ Mustafa İsen, **a.g.e.**, s. 2.

⁹¹ K. Süssheim, “Âlî”, **İA**, C. I, Milli Eğitim Basımevi, Eskişehir. 1997, s. 20.

yıl sonra 1569'da Lala Mustafa Paşa ve Âlî görevlerinden uzaklaştırıldılar. Bu uzaklaştırılmada hiç kuşkusuz rakiplerinin ve düşmanlarının entrikaları ile Âlî'nin yazdığı mektupların rolü olduğu da iddia edilmiştir. O sırada Manisa'da vali olan III. Murat'ın yanına gelen Âlî, O'nun aracılığı ile İstanbul'a dönebildi. Burada hazırladığı ve Şeyh Muslihiddin bin Nureddin vasıtasıyla Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'ya ithaf ederek sunduğu "Heft-Meclis" adlı eseri üzerine 1570-1571'de Bosna Beylerbeyi Ferhat Paşa'nın yanına divan katibi oldu. Bu eseriyle İstanbul'da önemli bir görev bekliyordu. Ama hayal kırıklığına uğradı ve taşraya, merkezden uzak bir sınır bölgesine adeta sürgün edildi. Sekiz yıl kadar süren bu görevi sırasında Âlî, sürekli savaşların cereyan ettiği serhat boylarında hareketli bir hayat sürdürdü. Gürcistan, Azerbaycan ve Şirvan taraflarına başkomutan tayin edilen Lala Mustafa Paşa (Şevval 985/1577), Âlî'nin münşi olarak maiyetine verilmesini devrin önde gelen otoritelerinden Hoca Saadetin Efendi'den (1536-1599) rica etti ve Lala Mustafa yanına verildi.⁹² Hiçbir zaman kıymetinin bilinmediğini vurgulayan Âlî, nişancılık görevi bekliyordu. Bu isteğini çeşitli yollarla açıkladıysa da bir faydası olmadı. Şirvan fethinde münşilikteki hizmetinden dolayı Halep Tımar Defterdarlığı görevine 986/1578'de atanan Âlî, bu görevini 991/1583 yılına kadar sürdürdü. Bu arada 1580 yılında hamisi Lala Mustafa Paşa'nın ölümüyle Âlî tamamen unutulmuş gibiydi.⁹³

Franz Babinger, Mustafa Âlî'nin karşılaştığı ihmal üzerine şikayetnameler yazmasının bu yıllara rastladığını belirtir.⁹⁴

Âlî'nin bu görevi sırasında kaleme aldığı sultanlara öğütler veren kitabı "Nushatü's-Selatin", bu hırslı ve yetenekli müellifin düşlerini gerçekleştiremeyişinin hazin bir romanı gibidir. Yine Halep'te kaleme aldığı "Nusretnâme"si ile Şehzade Mehmed'in 1582 yılındaki sünnet düğününü anlatan "Camîu'l-Buhûr der Mecâlis-i Sûr" adlı çalışmalarını padişaha sunmak ve karşılık olarak da daha üst seviyede bir görev almak için

⁹² Mustafa İsen, *a.g.e.*, s. 3.

⁹³ Faris Çerçi, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kühû'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri*, C. I, Kayseri, 2000, s. 10.

⁹⁴ Babinger, *a.g.e.*, s. 141.

İstanbul'a geldi. Ama yeni görev almak şöyle dursun Halep'teki görevinden de azledildi. İki yıllık bir beklemeden sonra 1585 baharında Erzurum Mâl Defterdarlığına (1585), 6 ay sonra da oradan Bağdat Mal Defterdarlığına atandı. Âlî'yi memnun eden bu atamalar uzun sürmedi ve kısa bir müddet sonra yeniden görevine son verildi.⁹⁵

Bağdat Mal Defterdarlığından azli üzerine İstanbul'a dönen Âlî, uzunca bir süre açıkta kaldıktan sonra Sivas Defterdarlığına tayin edildi (997/1588). Fakat bu görevi de kısa sürdü. Yazar, buradan da alınışı üzerine "Hangi eyalete defterdar olduysam görevden alınmam haberi oraya benden önce varıyor." şeklinde şikayette bulunur. Yine boş geçen birkaç yıldan sonra bu kez Yeniçeri kâtipliğine getirildi (1592). Bu görevde bulunduğu sırada tesadüfen Fatih civarından geçen padişah III. Murad'ın, yapılmakta olan bir evde 300 kadar yeniçeri ve acemi oğlanı görerek inşaatın kime ait olduğunu sorması ve Âlî'nin olduğunu öğrenmesi üzerine bu görevden de azlolundu. Bunun üzerine doğum yeri olan Gelibolu'ya giden yazar, bir süre sonra Defter Emmini oldu. Yeniden görevden alındıysa da bir süre sonra ikinci defa Yeniçeri katibi oldu. III. Mehmed'in 28 Ocak 1595 tarihinde tahta çıkışı sırasında Âlî bu görevde bulunuyordu. Devrin şâirleriyle birlikte padişahın tahta çıkışını kutlama törenlerine kaside sunarak katılan Âlî'ye istediği takdirde iki yüz bin akça hasla emekli edilebileceği bildirildi. Fakat O, "Künhü'l-Ahbâr" adlı tarihini yazmakla meşgul olduğunu ve eserin tamamlanması için en uygun kaynakların Mısır'da bulunduğunu, dolayısıyla Mısır Defterdarlığının kendisine verilmesinin uygun olacağını saraya bildirdi. Fakat bu isteği uygun cevap bulmayıp Mısır yerine Sivas Defterdarlığı ile Amasya sancakbeyliği verildi (1595). Bu görevde de fazla kalamayan Mustafa Âlî, o yıl Kayseri sancakbeyliğine atandı. Bu göreve aynı yıl içinde iki defa atandığını eserlerinden öğrendiğimiz yazar, Kayseri'ye ilk gidişinde yirmi sekiz, ikincisinde kırk iki gün görev yaptı. Âlî'nin bundan sonraki görevi Cidde sancakbeyliğidir. Cidde'ye Kahire yoluyla, yani denizden giden yazar yolda "Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-Adâti'z-Zâhire" ile "Mevâidü'n-Nefâis fi Kavâidi'l-

⁹⁵ İsen, a.g.e., s. 4.

Mecâlis” adlı eserlerini kaleme aldı. Bu eserlerle Mısır valiliği umuyordu. Ama artık hayal kırıklıkları, bedenî rahatsızlıklara dönüşmeye ve sıhhati bozulmaya başlamıştı. Cidde’den gönderdiği, emekli olmak isteyen manzum mektuptan sıhhatinin iyi olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Cidde son görev yeri oldu ve 1600 yılında orada öldü.⁹⁶ Mezarı Cidde’de olup yeri kesin olarak bilinmemektedir.⁹⁷

Kaynakların Âlî hakkında ittifakla belirttikleri nokta onun, gururlu, bir türlü lâıyk olduğu makama gelememiş, hakkı yendiğine inandığı için de herkese karşı hırçın tavırlar takınmaktan çekinmeyen, dahası bunu çoğu zaman geçimsizliğe kadar götüren birisi olduğudur. Bu yüzden çok iyi bir öğrenim görmüş özellikle başlangıçta iyi görevlerde çalışmış olmasına rağmen daima halinden şikayet etmiş ve en ciddi eserlerine bile kendi şahsına, değerinin bilinmediğine, yahut haksızlığa uğradığına dair bölümler, satırlar eklemekten çekinmemiştir. Çok erken yaşlarda şiire başlayan şair, önceleri Çeşmî mahlasıyla şiirler yazarken sonra bunu değiştirmiş ve ulu, yüce manasına gelen Âlî kelimesini mahlas olarak kullanmaya başlamıştır.⁹⁸

Mustafa İsen, Gelibolulu Mustafa hakkındaki kişisel teşhisini şöyle dile getirmektedir; “Bence Âlî’nin kişiliğini çözecek anahtar kelimelerden biridir, bu mahlas değişikliği. Bilindiği gibi taşıdığımız isimleri hiçbirimiz kendimiz seçmedik. Acaba böyle bir imkanımız olsa bu adları ne oranda muhafaza ederdik. Bir başka ifade ile söylemek gerekirse taşıdığımız adlar bizim zevkimizi değil, başta anne ve babamızın olmak üzere yakınlarımızın tercihini yansıtır. Oysa mahlas seçiminde durum bunun tam tersinedir. Nadiren mahlasın da başkaları tarafından verildiği vaki ise de çoğunluk bunlar belli bir yaşa geldikten sonra şair tarafından seçilmektedir. Öyle ise mahlaslar, şairin mizacını ve psikolojik konumunu ele veren son derece önemli ipuçlarıdır. Âlî’de bu mesele için son derece karakteristik bir örnektir. Âlî’nin bu mağrur ve kendini herkesten farklı gören psikolojiye bürünmesine yetenekli oluşu ve erken yaşlarda şiire başlayıp eser vermesi yanında, şehzade kâtipliği gibi

⁹⁶ İsen, **a.g.e.**, s. 6.

⁹⁷ Çerçi, **a.g.e.**, s. 12.

⁹⁸ Mustafa İsen, **a.g.e.**, s. 6.

biraz dokunulmazlığı olan bu görevde bulunması, en azından mesleğe adını böyle atması etkili olmuştur.”⁹⁹

Çok yönlü bir yazar olan Âlî'nin mizacına yönelik bu değerlendirmeden sonra onun ilmi yönüne bakacak olursak bu kez söylenecek şeyler daha olumlu bir çerçevede seyredecektir. Osmanlı tarihçiliğinin, devletin görevlendirdiği resmi vakanüvisler ve tarihe meraklı kişiler olmak üzere iki koldan yürüdüğünü vurgulayan İsen, Âlî'yi ikinci gruba dahil edilecek bir tarihçi olarak tanımlar. Ona göre Âlî, biraz da bu yüzden, daha tarafsız ve daha objektif bir tarihçi olarak olayları değerlendirmiş, mesela Timur vakasına bütün Osmanlı tarihçilerinden farklı ve düşmanlıktan uzak bir tavır içinde yaklaşmıştır. Âlî'nin tarihçiliğinde görülen bir başka özellik de kullandığı kaynakları zikretmiş olmasıdır. Yazar, Kühü'l-ahbâr adlı önemli tarihinin önsözünde yüz otuz kadar eserin bu kitabın kaynağı olduğunu, bunların da en az dört beş kitaptan yararlandığı düşünülecek olursa Kühü'l-ahbâr'ın altı yüz kitabın özü sayılacağını anlatır. Ayrıca eserde yeri geldikçe bu listede belirtilen eserlerin dışında da çok sayıda çalışma, yine kaynak olarak zikredilir. Eski yazarların önemli özelliklerinden biri, kaleme aldıkları eserlerde faydalandıkları kaynakları belirtmemiş olmalarıdır. Yazarlar kaynaklardan elde ettikleri bilgiyi çoğu zaman kendi kişisel bilgi ve görüşleri gibi göstermeyi alışkanlık haline getirmişlerdir. Bu konuda Âlî'yi çağdaşlarından farklı bir tutum içinde görmekteyiz ki bu da onun tarihçi olarak dikkate alınması gereken yanlarından birisidir.¹⁰⁰

Eserlerinde kendine ve kişisel düşüncelerine çokça yer veren Âlî, eserlerinin çoğunu, halkın ve aydınların hep birlikte anlayacağı ortak yol bir dil anlayışına bağlı kalarak yazmıştır. Çünkü Âlî, eserlerinin hemen tamamını bir inşa' gösterisi için değil, yararlanılmak, faydalanılmak için yazdığının bilincindedir. Türkçe'ye olduğu gibi Arapça ve Farsça'ya da vâkıf olduğundan düşüncelerini ifadeye yarayan kelimeleri bulma ve seçmede güçlükle karşılaşmaz. Kelime hazinesi son derece zengindir.¹⁰¹

⁹⁹ Mustafa İsen, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁰⁰ Mustafa İsen, **a.g.e.**, s. 8-9.

¹⁰¹ Mustafa İsen, **a.g.e.**, s. 10.

Çoğu tarihi olan eserlerinin sayısını Babinger, 30'dan fazla olarak ifade eder. Ayrıca onun mutlak doğruluk severliği ve inanılabilirliğinin kendisini çağdaşı olan birçok yazardan ayırt edici bir özellik olarak tebarüz ettirdiğini belirtir. Babinger kendi eserini kaleme aldığı yıllarda, Âlî'nin Künhü'l-ahbar adlı eserinin henüz yayınlanmamış olmasını "akıl almaz bir durum" olarak niteler. Halbuki bu eserin Osmanlı tarihi araştırmaları için bir define olduğunu belirtir. Çoğu zaman kılıç ehliyle arası açık olan Âlî'nin zamanının çoğunu devrin yazarları ve şairleri ile şahsen dostluk yaparak geçirdiğinden ve onların hayatları ve eserleri hakkında verdiği bilgilerin fikir tarihi bakımından Sultan Süleyman devrine ait elde edilen en değerli bilgiler olduğunu belirtir.¹⁰²

Künhü'l-ahbâr'ın başında kendisi eserlerinin sayısını elli olarak belirtir. Bunların bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Bu çeşitliliğe rağmen elde bulunan eserlere göre Âlî'yi her şeyden önce tarihçi saymak gerekir. Özellikle Künhü'l-ahbâr'ıyla sağladığı itibar onun, Osmanlı tarihçilerinden biri olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Künhü'l-ahbâr Türkçe bir genel tarihtir. Eser 4 rükne ayrılmıştır; 1. Rükne dünyanın yaratılışından Hz. Adem'e kadar geçen zaman, 2. Rükne Ademden başlayarak peygamberler, Arap ırkı, Hz. Peygamber ve Onun peygamberliği ve mucizeleri, Emeviler, Abbasiler, Arap emirleri, 3. Rükne Türk ırkı, Oğuzlar, Türk ve Çerkez kölemenleri, Fatımiler, Eyyubiler, Akkoyunlu ve Karakoyunlular, Dulkadiriler ve Diğer Türk hakanlarından söz edilir. 4. rükne Osmanlı tarihine ayrılmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1596 yılına kadar geçen olaylar anlatılır. Eserin asıl önemli bölümü olan ve 300 yıllık Osmanlı tarihini anlatan 4. Rükne iki cilt olarak tertip edilmiştir. Birinci cilt başlangıçtan Yavuz Sultan Selim devri sonuna kadar, ikinci cilt Kanuni Sultan Süleyman devrinden Sultan III. Mehmet devri başlarına yani 1596 yılına kadar olan olayları içine alır. Osmanlı tarihlerinin en değerlilerinden biri olan bu eserin Osmanlılardan önceki kısmı nakli bir tarihtir. Ancak özellikle kendisiyle çağdaş olan kısımları anlatırken şahsi ve orijinal görüşlere yer verilmiştir. Yazar devletin çöküşe sürüklendiği bir dönemde önemli görevlere gelmiş biri olarak şikayet ve

¹⁰² F. Babinger, a.g.e., s. 142-143.

eleştirilerinden dolayı bilen ve acısını çeken bir adamın teşhisleriyle karşımızdadır.¹⁰³

Âlî'nin en büyük eseri olan Künhü'l-Ahbar, yazıldığı yüzyıldan başlamak üzere günümüze kadar birçok tarihçi ve müellif tarafından kullanılmış ve birçok esere kaynaklık etmiştir. XVII. yüzyılın meşhur tarihçilerinden İbrahim Peçevî, 1520-1639 yıllarını içine alan eserini kaleme alırken kullandığı kaynaklar arasında Âlî Efendi'nin adını da zikretmektedir.¹⁰⁴

Bu çalışmada XVI. yüzyılda görülen isyanlar hakkında Gelibolulu Mustafa Âlî'ye atfen verilen bilgiler Faris Çerçi tarafından hazırlanan “Gelibolulu Mustafa Âlî ve Künhü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri” adlı 3 ciltlik bir sadeleştirme eserden alınmıştır. Faris Çerçi çalışmasında Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesinde 920 numarada kayıtlı bulunan nüshayı esas almıştır.¹⁰⁵

9. SELÂNİKÎ MUSTAFA EFENDİ VE ESERİ “TARİH-İ SELÂNİKÎ”

XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait önemli bir tarih kaynağının yazarı olan Selânîkî'nin hayatı hakkında bilgilerin çok yetersiz olduğunu belirten Mehmet İpşirli, biyografik kaynaklarda kendisinden ya hiç bahsedilmediğini veya birkaç satırla temas edildiğini belirtir.¹⁰⁶ Ayrıca Selânîkî üzerine iki doktora çalışması yapıldığını belirten İpşirli'den, yazarın kendisini “Selânîkî” olarak tanıttığını, Kuran-ı Kerim'i iyi okuduğunu ve hafız olduğunu, eserini kapsayan yıllar içerisinde önemli maliye görevleri üstlenmiş olduğunu, bu görevleri icra ederken köklü bir maliye bilgisine sahip bulunduğunu, 1566 yılında Sigetvar seferine bizzat katılarak bu olayları etraflıca anlattığını, ilk devlet hizmetinin Haremeyn mukataacılığı olmasına rağmen buradan ne zaman ayrıldığının bilinmediğini, Selânîkî'nin ahlak ve dürüstlüğüne takdir ettiği Boyacı Mehmed Paşa (Kara Nişancı)'nın davetdârlık hizmetinde bulunduğunu, 1587 yılında

¹⁰³ Mustafa İsen, **a.g.e.**, s. 11-12.

¹⁰⁴ Faris Çerçi, **a.g.e.**, s. 42.

¹⁰⁵ Faris Çerçi, **a.g.e.**, s. 37.

¹⁰⁶ Selânîkî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânîkî**, C. I, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. XIII.

silahatâr kâtipliğine tayin olunduğunu ve bu görevde iken Gence Seferi'ne katılmasının emredildiğini, sefer sonunda Sipahiler kâtipliğine tayin olunduğunu ve İstanbul'a dönüşte sipahilerin ulufesini dağıttığını ve 1589'da sebepsiz yere vazifeden alınmış olduğunu öğrenmekteyiz.¹⁰⁷

Bekir Kütükoğlu, Selânikî Mustafa Efendi'nin doğum tarihini belirtmemiş olsa da ölüm tarihi için 1600 yılını göstermektedir. Vazifesinin öneminden dolayı daima Divan-ı Hümayûn kâtipliği yaptığını eserinden edindiği bilgilere dayandıran Kütükoğlu, Selânikî Mustafa Efendi'nin Sipahiler kâtipliğinden alınmasından duyduğu üzüntüyü eserinde yer yer dile getirdiğini, 1590 yılında Vezir-i azam Koca Sinan Paşa'nın bu sıralar herhangi bir vazifesi olmayan Selânikî'yi İstanbul'a çağırarak buraya gelecek olan Safevi heyeti ve Haydar Mirza'nın ağırılanma işini kendisine bıraktığını ve bu işler ile hadiseleri eserinde etraflıca belirttiğine değinerek 1591 yılında sadrazam olan Ferhat Paşa'nın kendisine ruzname yazmayı emrettiğini ve daha sonra Anadolu muhasebeciliğini de vermiş olduğunu, Ferhat Paşa'nın azliyle onun da bu işten alındığını belirtir.¹⁰⁸ Sadrazam Siyavuş Paşa'ya verdiği arzuhal üzere dergah-ı ali müteferrikalığına getirilen Selânikî, ülkesi Safeviler tarafından istila edilen Gilan hakimi Han Ahmed'in İstanbul'a gelmesinden sonra mihmandarlığını üstlenmiştir. 1595'te sipahiye ulufe ve cûlus bahşişinin dağıtılması işine bakmış, 1596 yılında evkaf muhasebecisi olmuştur. İki yıl sonra Hoçova savaşında ordudan kaçan askerlerin İstanbul'daki mülklerinin müsaderesine bakma işine getirilmiştir. 1598'de Anadolu muhasebecisi yapılmış olan Selânikî'nin daha fazla yaşamadığı tahmininde bulunan Kütükoğlu, bu tahminini, eserinin 1600 yılında anlatılan olaylar ile ansızın kesilmesine bağlamaktadır. Kütükoğlu, Selânikî'nin mezarının Taselya'da olduğuna dair rivayete şüpheyile yaklaşmakta olup onun İstanbul'da medfun olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁹

Selânikî'nin yaşarken icra ettiği vazifelerden çok, kaleme aldığı eserin önemine dikkat çeken Kütükoğlu, tarihçinin devrinin tarihini büyük bir dikkatle

¹⁰⁷ Mehmet İpşirli, **a.g.e.**, s. XIV-XV.

¹⁰⁸ Bekir Kütükoğlu, "Selânikî", **İA**, C. X, Milli Eğitim Basımevi, Eskişehir, 1997, s. 349-350.

¹⁰⁹ Bekir Kütükoğlu, **a.g.m.**, s. 350-351.

ve titizlikle yazdığını ve eserinin 1563-1600 yıllarını kapsadığını belirtir. Devrinde kaleme alınan vekayinamelerle mukayese edilemeyecek bu değerli eserin kıymetini olayları bizzat görerek, işiterek ve vesikalara dayanarak yazılmış olmasında gören Kütükoğlu, bu eserin ne yazık ki çok geç tanındığını belirtir.¹¹⁰ Yaşadığı devir için orijinal bir kayıt olduğunu gördüğümüz Tarih-i Selânikî'nin tanıklığına müracaat ettiği ve istifade ettiği şahıslar arasında Sokullu Mehmet Paşa, Feridun Ahmet Bey, Ferhat Paşa, Kızıl Ahmedlü Mustafa Paşa, Koca Sinan Paşa, Siyavuş Paşa, Şair Baki, Şeyhülislam Sunullah Efendi gibi kimseler bulunmaktadır.¹¹¹

Selânikî hakkında bilgi veren bir başka yazar da Babinger'dir. Babinger, Mustafa Efendi'nin doğduğu şehre nispetle "Selânikî" diye anıldığını belirtmektedir. Ruzname biçiminde yazılmış olan bu eserde Kanuni'nin son beş yılı, II. Selim, III. Murad dönemleri ve III. Mehmed iktidarının ilk beş yılının olaylarının anlatıldığını belirtir. Babinger, Selânikî'nin gerek gördüklerini sadakatle kaleme alması, gerek muhasebe işlerinde çalışmış olmasının kendisine emin istatistiklere dayanma olanağı vermesi gibi özellikler itibarıyla eserinin 1563- 1599 yılları için yüksek değerde bir kaynak olduğunu belirtir.¹¹²

Bu çalışmada XVI. yüzyılın sonunda gerçekleşen Kara Yazıcı ve Kardeşi Deli Hasan isyanı hakkında Selânikî Mustafa Efendi'ye atfen verilen bilgiler Mehmet İpşirli tarafından hazırlanan "Selânikî Mustafa Efendi, Tarih-i Selânikî (971-1003/ 1563-1595)" adlı 2 ciltlik transkripsiyon metinden alınmıştır. Mehmet İpşirli çalışmasında Esad Efendi Ktb., nr. 2259 kayıtlı ve istinsah tarihi belli olmayan bir yazmayı esas alarak latinize etmiştir.¹¹³

¹¹⁰ Bekir Kütükoğlu, **a.g.m.**, s. 351.

¹¹¹ Mehmet İpşirli, **a.g.e.**, s. XXI-XXII.

¹¹² Franz Babinger, **a.g.e.**, s. 150-151.

¹¹³ Mehmet İpşirli, **a.g.e.**, s. XXVII.

10. PEÇEVÎ İBRAHİM EFENDİ VE ESERİ “TARİH-İ PEÇEVÎ”

Peçevî İbrahim Efendi, 1574 yılında Macaristan'da Fünfkirchen'de (Macarca'sı Pecs, Türkçe'si Peçevî) doğmuştur. Kendisinin ataları hakkında verdiği bilgilere bakılacak olursa bildiği en eski atası Fatih Sultan Mehmet zamanında Bosna'da bir zeamet sahibi olan silahtar Kara Davut'tur. Kara Davut'un Peçevî İbrahim Efendi'nin dedesi olan bir oğlu Cafer Bey de Bosna'da (Tergrışte'de) alaybeyidir. Cafer Bey'in oğullarından biri ise Peçevî İbrahim Efendi'nin babasıdır. Peçevî'nin eserinde ve başka yerlerde ismini pek zikretmediği bu kişi de Bosna'da oturmakta idi. Peçevî'nin annesi Sokoloviç (Sokullu) ailesindendir. 14 yaşında bir öksüz iken Budin valisi olan dayısı Ferhat Paşa'nın konağına gitmiş ve sonra da bir başka akrabası olan Lala Mehmet Paşa'nın yanına sığınmıştır. Lala Mehmet Paşa'nın yanında 15 yıl kalmıştır. 1593 yılında askeri hizmete girmiştir. Bu suretle Sinan Paşa'nın Macaristan seferlerine katıldı. Bundan sonra 1604'ten sonra sadrazamlığa yükselmiş olan Lala Mehmet Paşa'nın yanında bir süre daha kalmıştır. Hamisi Lala Mehmet Paşa'nın ölümünden sonra (1615) yeni gelen sadrazam tarafından sancakların defterlerini tutmak üzere Anadolu'ya gönderilmiştir. Sonraları Tokat'ta uzun süre defterdar olarak görev yapmıştır. Sonradan aynı görevle Tuna illerine gönderilmiştir. Bu görevinden sonra kendisine Anadolu defterdarlığı görevi verildi. Hayatının geri kalan kısmını memleketinde geçirdi. Önce Feyer (Stuhlweissenburg), sonra Temeşvar defterdarı oldu. 1641 yılında bu görevi bıraktı ve Budin'e gitti. Burada ve Peçevî (Fünfkirchen) de tarih kitabını yazarak hayatının son yıllarını geçirdi. Ölüm yılı kesin olarak bilinmemekteyse de bazı kaynaklarda 25.12.1650'de öldüğü kaydedilmektedir.¹¹⁴

Yukarıda verilenlere ek olarak ailesinin Alaybeyioğulları adıyla tanındığını belirten Bekir Sıtkı Baykal, Saraybosna'da yerleşmiş bu ailenin “Biha” denen bir nahiyesinde meskun olduklarını kaydetmektedir. Ayrıca Cafer Bey'in birbirinden yiğit, uçboyu savaşlarında özellikle Kara Malkoç

¹¹⁴ Franz Babinger, a.g.e., s. 211-212.

Bey'in sancakbeyliği döneminde kahramanlıkları ile sivrilmiş sekiz oğlu bulunduğunu ve bunlardan biri olan Peçevî'nin babasının da yine dedesi ve onun babası gibi Bosna alaybeyliği yaptığını kaydetmektedir. Peçevî'nin babasından bahsetmemesine rağmen bunun Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakeyn seferine katıldığını kaydettiğini vurgulamaktadır.¹¹⁵

Peçevî'nin 1606 yılında Lala Mehmet Paşa'nın ölümüyle koruyucusuz kalmasına rağmen kendisinden önemli görevlerin esirgenmeyerek sadrazamlığa getirilen Derviş Paşa tarafından Eğriboz, İnebahtı ve Karlıova sancaklarının tahriri görevinin verildiğini bu sadrazamdan sonra yerine gelen Kuyucu Murat Paşa'nın da kendisine bazı görevler teklif etmesine rağmen bunları Peçuy'daki evinin yandığını bahane ederek kabul etmediğini ve memleketine döndüğünü, burada uzunca bir süre kaldıktan sonra 1618'de Bender ve Akkerman yöresine bir geziye çıktığını, biraz sonra da devlet hizmetine geri dönerek Diyarbakır defterdarlığına atandığını, Diyarbakır beylerbeyi Hafız Ahmet Paşa'nın onu Rakka Beylerbeyiliğine gönderdiğini, oradan da Sadrazam Çerkes Mehmet Paşa'nın Tokat'taki ordugahına gelerek burada darphane hizmeti ile görevlendirildiğini, o sırada ölen Baki Paşa'nın yerine baş defterdarlığa getirilmek istenmesine rağmen bunu yaşlılığını bahane ederek reddettiğini ve sadece Tokat defterdarlığı ile yetindiğini (1625), buradan Tuna defterdarlığına gönderildiyse de kısa bir süre sonra İstanbul'a geldiğini, 1631'de Anadolu defterdarlığına atandığını fakat çok geçmeden Kirka sancakbeyliği ile Bosna'ya döndüğünü, 1632'den 1635 yılına kadar İstoni Belgrat valiliği yaptıktan sonra Bosna defterdarlığına gönderilerek nihayet 1641 yılında devlet görevinden kesinlikle çekildiğini ve ömrünün son yıllarını Budin ile Peçuy'da tarih eserini tamamlamaya adanmış¹¹⁶ Babinger'in yukarıda verdiği bilgilere ilaveten farklı ayrıntılar olarak vermek durumundayız.

Gençliğinin ilk yılından beri tarih incelemelerine büyük bir eğilim gösteren İbrahim Peçevî, 1520-1639 yıllarını içeren ve bu yıllar için en değerli

¹¹⁵ Peçevî İbrahim Efendi, **Peçevî Tarihi**, C. I, Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal, 3. baskı, Özkan Matbaacılık, Ankara, 1999, s. XIX.

¹¹⁶ Bekir Sıtkı Baykal, **a.g.e.**, s. XX-XXI.

kaynaklardan sayılan bir tarih kitabını kaleme almıştır. Kanuni Sultan Süleyman dönemi için Celal-zade Mustafa ve Salih, Nişancı Mehmet Paşa, Âlî, Hasan Beyzâde, Hadîdî, Kâtip Mehmet Za'îm, Hoca Sadettin gibi yazarların ve babası ile eski silah arkadaşlarının verdikleri bilgilere dayanmıştır. Ayrıca N. V. İstvanffy ve K. Heltai gibi Macar tarihçilerinin eserlerini de inceleyerek herhalde yabancı kaynaklara da bakan ilk Osmanlı tarih yazarı olmuştur. Sonraki yılların ise görgü tanığı olarak eserini kaleme almıştır. Eseri basit ve açık bir dille yazılmış olup kafiyelemlerden, seci'lerden, doğunun tumturaklı ifadelerinden kaçınılarak yazılmıştır. Arada sırada Macarca sözcük ve deyimlere de rastlanan bu eseriyle Peçevî'nin bu dili bildiğine şüphe yoktur.¹¹⁷

Peçevî Tarihi'ni ilmi yöntem bakımından özellik taşımadığı görüşünde olan Baykal, bu eserin kendi çağında yazılan doğu ve batı kroniklerinden farklı olarak bir muhteva taşımadığını ve dahası bunun da beklenemeyeceğini vurgular. Yazarın zamanını aşan bir dünya görüşüne ve özel bir tarih anlayışına sahip bulunduğunu gösterecek herhangi bir delile rastlanmadığını, buna karşılık Peçevî'nin görüşlerinde bir gerçekçilik, değişimlerinde bir incelik ve tok gözlülük, aynı zamanda kasıt ve hileden uzak olarak içtenliğin bulunduğunu belirtir. Muhteva bakımından sadece askeri ve siyasal olayların sıralanması ile yetinilmeyerek bunların da yanında sosyal ve kültürel konulara da temas ettiğini kaydetmektedir. Bu eserin Osmanlı tarihinin bir bölümü için önemli bir kaynak olduğunun önceden beri bilindiğini, nitekim daha ilk baskısının 1864-1866 yıllarında yapıldığını vurgular.¹¹⁸

Bu çalışmada XVI. yüzyılda gerçekleşen isyanlar hakkında Peçevî İbrahim Efendi'ye atfen verilen bilgiler Bekir Sıtkı Baykal'ın hazırladığı "Peçevî İbrahim Efendi, Peçevî Tarihi" adlı 2 ciltlik bir sadeleştirme eserden alınmıştır. Peçevî Tarihi'nin yazma nüshalarının nerelerde mevcut olduğunun belirtildiği bu eserin önsözünde, maalesef, hangi yazma nüshanın esas olarak kullanıldığına dair tatmin edici bir bilgiye rastlanmamıştır.

¹¹⁷ Franz Babinger, a.g.e., s. 212.

¹¹⁸ Bekir Sıtkı Baykal, a.g.e., s. XXIII-XXVI.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE XVI. YÜZYILDA ANADOLU'DA MEYDANA GELEN MUHALİF NİTELİKLİ HAREKETLERE DAİR YENİ (ÇAĞDAŞ) ANALİZ VE YORUMLAR

1. XVI. YÜZYILDA ANADOLU'DA GÖRÜLEN BAŞLICA MUHALİF NİTELİKLİ HAREKETLER

1. 1. ŞAH KULU İSYANI

XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşanan bu isyan devleti çok büyük sıkıntılara sokmuştur. İsyanın gelişim seyrine bakılacak olursa bu dönemde Sultan Bayezid'in şehzadelerinin padişahlık için tahtta hak iddia ederek birbiriyle didişmeye girdiği ve hepsinin İstanbul'a yakın yerlerde sancak beyliğine gelmeye çalıştığı görülecektir. İdari alanda bunlar olurken o sırada Anadolu'da bir iç savaş tehlikesi doğmuştur. Şehzade Korkud, Bayezid'in daha önce kendisine vermediği Saruhan eyaletini ele geçirmişti. Bundan amacı sultanlık mirasında çözüm zamanı geldiğinde çekişme yerine yakın olmak ve böylece kardeşler arasında yaşça büyük olmanın verdiği avantajı kullanarak problemi kendi lehine çözmekti. Şehzade Korkud, Teke eyaletinden geçmekte iken o sırada memleketi talan eden haydutlar tarafından Elmalı yakınlarında bütün eşyaları yağmalandı. Bu haydutların başını çekenin "Karabıyık" adında birinin oğlu olan ve bunun Şah İsmail'e gönül vermiş biri olup kendisine bu sebepten "Şah Kulu" dendiği Hammer'den

öğrenmekteyiz. Hammer, Osmanlıların ise buna çıkardığı fitne ve bozgunculuktan dolayı “Şeytan Kulu” dediğini kaydeder.¹¹⁹

Hasan Halife oğlu da denilen Şah Kulu, isyanını başlattığında Şah İsmail’in halifesi olduğu iddiasıyla yola çıkmıştır. Bazı kaynaklar onun isyan ettiği sırada etrafına 10-20 bin kadar kimse topladığını ve bunlar arasında Teke Türkmenlerinden Dikeburun eşkıyalarının liderleri Gazeloğlu, Çakıroğlu, Ulama ve Kara Mahmut adlı kimselerin bulunduğunu belirtir.¹²⁰

Şah Kulu isyan ettiğinde yanına yukarıda bahsedildiği üzere yakın yöredeki Türkmenlerden başka çoğunluğu samimi Kızılbaş dindarlardan oluşan bir kalabalık toplanmıştır. Dahası onun yanına toplananlar sadece Türkmenler ve samimi dindarlar olmayıp bunlardan başka çok sayıda sipahi de vardır. Sipahiler, üçkâğıtçıların tımarlarını ellerinden alarak kendilerini soyup soğana çevirdiklerini iddia etmektedir.¹²¹

Şah Kulu¹²² isyanına dair başka bir yorum ise Stanford Shaw’a aittir. O bu isyanın Safevi vaizlerin etkisiyle zaten yaygın bir halde devlete gücenik duran Türkmenler arasında çıktığını ve bir Safevi olan Şah Kulu’nun bu güceniklikten yararlanarak ayaklandığını belirtmektedir. Ayrıca isyanı bastırmaya gelen binlerce Osmanlı askerinin desteğini arkasına alan Şah Kulu’nun kendisini Şah İsmail’e halef olarak gördüğünü, hatta Anadolu’da propaganda için gönderdiği müritlerin onun Mehdi, peygamber daha da ileriye giderek Tanrı olarak kabul ettiklerini belirtmektedir.¹²³

¹¹⁹ Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. I, İstanbul, 2005, s. 346.

¹²⁰ Ahmet Uğur, *Yavuz Sultan Selim’in Siyasi ve Askeri Hayatı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2001, s. 22.

¹²¹ Colin İmber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, Çeviren: Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 56.

¹²² 19. cildi Osmanlı tarihini içeren ve Fransa’da basılmış olan bir dünya tarihinin ilgili bölümünde ise Tekeli yöresinin ileri gelenlerinden biri olan Hasan Halife’nin oğlu olup kendisine Şahkulu dendiği ve altı yedi yıl süreyle hiç halk içine çıkmadan bir mağarada yaşayarak ve ermiş olarak ün kazandığı kaydeder. Kızılbaş (Şah İsmail’in askerlerinin taktığı başlıklara istinaden tâbilerine böyle dendiği-araştırma eserinin dipnotundan) olan Şah Kulu’na, kendisinden farklı bir mezhepte olduğunu bilmeyen II. Bayezid’in her yıl yedi bin aspros gönderdiğini, nihayet bu kişinin kendi etrafına topladığı müritleriyle isyan ederek Antalya’yı kuşattığını da bu eserde görmekteyiz. (**Başlangıçtan Bugüne Kadar Dünya Tarihi**, C. XIX (Yeniçağ Tarihi), 2. baskı, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 277.)

¹²³ Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. I, 2. baskı, E Yayınları, İstanbul, 1994, s. 120.

A. Yaşar Ocak, XVI. yüzyılda Kalenderîlerin kalabalık sayıda katıldıkları isyanlardan ilkinin “Şah Kulu Baba Tekeli isyanı” olduğunu belirtir. O, Torlaklar konusunda M. Baudier’den istifade eder ve diğer Osmanlı kaynaklarının bu konuda yetersiz kaldığını belirtir. Baudier’in eserinin Torlaklara¹²⁴ ayrılmış bölümünde bu isyanla ilgili uzun uzadıya bilgiler verdiğini ve Torlakların bu isyandaki faaliyetlerinden söz ettiğini belirtir. Ona göre Şah Kulu, Allah’ın gökten kendisine semavi bir kılıç indirdiğini, bununla ilâhi iradeyi gerçekleştireceğini ve Osmanlı sultanı Bayezid’in son günlerini yaşamakta olduğunu iddia etmektedir ve halifeleri bunu propaganda malzemesi olarak kullanmaktadır. Bu halifeler, Şah Kulu’na karşı geleceklerin bu semavi kılıçla hayatına son verileceğini anlatmaktadır. Onun bu sözleriyle hem Kızılbaş Türkmenleri ve hem de geniş çapta Torlakları etkilemiş olduğunu belirten Ocak, isyandan sonra Torlakların yakalandığını ve II. Bayezid’in hışmından kurtulamadıklarını kaydeder.¹²⁵ Ancak bu ifadelerin yer aldığı bölümde Kalenderî tarikatının geniş desteğini aldığını öğrendiğimiz Şah Kulu’nun Kalenderî olduğuna dair bir ifade ile karşılaşmamaktayız.

İsyanın ilk patlak verdiği esnada Anadolu beylerbeyi Karagöz Paşa’dır. Kütayha’da bulunan Paşa, hemen yanına aldığı askerlerle asiler üzerine gider ve çıkan çarpışmada mağlup düşer. Ordusunun dağıldığı bu savaşta Karagöz Paşa da hayatını kaybeder.¹²⁶

Karagöz Paşa’nın Şah Kulu ile girdiği çarpışmada savaş meydanının da ölmesinin yanında cesedinin akıbeti de tüyler ürperticidir. Buna göre, Kütahya önlerinde öldürülen Paşa’nın cesedi kazığa geçirilmiş ve vücudu ateşte kızartılmıştır.¹²⁷

Karagöz Paşa’nın Şah Kulu ile tutuştuğu bu mücadele 1511 yılı Şubat sonlarında gerçekleşmiştir. Anadolu beylerbeyi Karagöz Paşa’nın ölümüyle sonuçlanan bu savaşın akabinde veziriazam Ali Paşa üç bin yeniçeri ve dört

¹²⁴ Bektaşî tâbirlerindendir. Acemilikleri sebebiyle yeni intisap etmiş olanlar hakkında kullanılırdı. (bkz. M. Zeki Pakalın, **a.g.e.**, C. III, s. 521.)

¹²⁵ Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s. 132.

¹²⁶ Ahmet Uğur, **a.g.e.**, s. 22-23.

¹²⁷ Colin İmber, **a.g.e.**, s. 56.

bin azap ile isyancılar üzerine gönderildi. O sıralarda isyancıların bir bölümü Bursa yöresine kadar gelmiştir. Fakat üzerlerine ordu gönderildiğini duyunca geri çekilmişlerdir. Öte yandan Şehzade Ahmet'i padişah yapma arzusu taşıyan Ali Paşa, Germiyan topraklarında Altıntaş denilen mevkide şehzade ile buluşur. Burada padişahı tahttan vazgeçirmeye gerekli tedbirleri acele bir surette görüşüp yeniçerileri de kendi yanlarına çekebilmek için hayli hediyeler vermelerine rağmen bunların ele avuca sığmaz karakterine gönül verdikleri Şehzade Selim'den yüz çevirmelerini sağlayamazlar. Bu işi sonraya bırakarak asiler üzerine yürümekte karar kılarlar. Osmanlı ordusunun üzerlerine geldiğini öğrenen Şah Kulu ve yanındakiler Karaman sınırında bulunan ve sarp bir geçit olan Kızılkaya Boğazına çekilirler. Karaman eyaletinde Şehzade Şehinşah'ın lalası olan Haydar Bey'e Kayseri beyi ile birlikte iki bin kişiyi de yanına alarak dağın Karaman girişi taraflarını tutmasını emreden veziriazamın kendisi de Şehzade Ahmet ile birlikte düşmanı diğer taraftan ablukaya alır. Bu kuşatmadan 38 gün sonra bir yol açarak kurtulmayı başaran Şah Kulu, Haydar Bey'i ve yanındakileri mağlup ederek Kayseri yolu üzerinden Sivas'a doğru kaçmayı başarır. Olayı iki gün sonra duyan veziriazam, yanına yeniçerilerin en seçkinlerinden iki bin tanesini alarak asilerin peşine düşer. Orduyu Şehzade Ahmet'e bırakır. Ali Paşa, Sarmısaklık köyü yakınında asilere yetişir. İki tarafın giriştiği bu savaşta Şah Kulu ve Ali Paşa hayatlarını kaybederler. 1511 Ağustos'unda yaşanan bu olayla iki düşman kuvvet dağılarak çekilmek zorunda kalır. Hadım Ali Paşa, savaş meydanında ölen ilk Osmanlı sadrazamıdır.¹²⁸

İsmet Miroğlu, Şehabettin Tekindağ'a dayanarak, Şii-Alevileri takibe girişen Ali Paşa'nın yeniçerilere darılan Şehzade Ahmet tarafından desteklenmemesinden dolayı mağlup olduğunu belirtmektedir.¹²⁹

Hammer, Teke isyancılarının başsız kaldıktan sonra Şah İsmail'in ülkesine doğru yola koyulduklarını, yolda bir kervana rastlayıp bu kervanı soyduktan sonra burada bulunan birçok kimseyi de öldürdüklerini,

¹²⁸ Hammer, **a.g.e.**, 347-348.

¹²⁹ İsmet Miroğlu, "Yavuz Selim Devri", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C. X, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, s. 283.

öldürülenler arasında İran'ın büyük alimlerinden biri olan Şeyh İbrahim Şebusturi'nin de bulunduğunu, Şah İsmail'in böyle bir suçu kendi fanatikleri bile olsa işleyenin cezasız bırakamayacağını, düzenlediği büyük bir ziyafette iki büyük kazanda yemek pişirilecekmiş süsüyle su kaynattırdığını, sonra Teke asilerinin iki liderini suçlarını kendilerine bildirdikten sonra, kendi maiyeti ve halkın gözü önünde bunları kazana attırdığını kaydeder.¹³⁰

Erzincan civarında yağmalanan bu ticaret kervanında 500 civarında tüccar bulunduğunu öğrendiğimiz bir başka çağdaş kaynak, farklı bir iddiada bulunur. Buna göre Şah Kulu isyanı, hemen bitmemiş akabinde aynı kitle kaynaklarda pek karşılaşmadığımız bir başka ayaklanmaya girişmiştir fakat isyanın lideri başka biridir. Şah Kulu isyanı, Şah İsmail'e Anadolu'da büyük çaplı bir ayaklanma zeminini hazırlama ve böylece Osmanlı'nın altını oyma çabaları konusunda biraz daha cesaret vermiştir. Böylece Şah İsmail, Nur Ali Halife adlı birine Kızılbaş takipçilerin isyana teşvik edilmesi konusunda liderliği emanet etmiş ve o da çok geçmeden Anadolu'ya gelerek Türkmen ve Kürt kabilelerinden binlerce yandaş ile büyük bir isyan çıkarmıştır. Nur Ali Halife, ilk olarak Tokat şehrini ele geçirmiştir. Bu sırada Kara İskender ve İsa Halife adındaki iki Kızılbaş lideri, Şehzade Ahmet oğlu Murad'ı destekleme konusunda güvence vermişlerdi. Babası adına Amasya valiliği yapan Murat, destek sözünün verdiği cesaretle yanındaki binlerce takipçisi ile isyana katılmış ve babasının "Kızılbaşlarla ilişkisini kesmesi" yönündeki talimatlarına kulak asmamıştır. 1512 yılı Nisan ayında Murat ve Kızılbaş yandaşları Kaz çayırı ve Tokat bölgesinde bulunan Nur Ali Halife ile güçlerini birleştirmeden önce Çorum ve Amasya çevresini yerle bir etmişlerdir. Sonunda birleşen bu güçler Tokat'ın uzun süre direnmesine rağmen burayı ele geçirmeyi

¹³⁰ Hammer, **a.g.e.**, s. 349. Osmanlı İmparatorluğu Tarihi'nde ise Hammer'in verdiği bilgilerden farklı olarak Şah Kulu'nun Karaman'a girdiği ve Haydar Paşa ile Zindis Kemal Bey'i yenerek öldürdüğü, Zibakiye ovasına yürürken Ali Paşa'nın kendisine yetiştigi ve saldırdığı yazılmaktadır. Bu çatışmada Şah Kulu'nun babası Hasan Halife'nin aldığı bir okla öldüğü ve ölümünün asiler arasında kargaşaya yol açarak karışıklıklar çıkardığı anlatılır. Bu karışıklıkların farkına varan Ali Paşa'nın dörtlüye üzerlerine saldırdığı sırada öldürüldüğü belirtilir. Paşa'nın ölümüyle ordusu dağılır ve bu zaferden sonra Şah Kulu, İran'a ve oradan Tebriz'e doğru yönelir. Yolda Şah İsmail'e ait bir ticaret kervanına rastlayan Şah Kulu ve yandaşları malların kime ait olduğunu bilmeden soyarlar ve kervandaki herkesi kılıçtan geçirirler. Bu olay onun ve asilerin sonu olur. Şah'ın emriyle hepsi öldürülür. (**Başlangıçtan Bugüne Kadar Dünya Tarihi**, C. XIX, (Yeniçağ Tarihi), 2. baskı, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1999, s. 277.)

başarmıştır. Bu olayın hemen ardından, Murat ve yandaşları kendilerine Fars eyaletinde tımar toprakları verileceği vaadi üzerine İran'a doğru yola koyulmuşlardır. Aynı sıralarda Nur Ali Halife de Tokat'ı terk ederek Sivas'a doğru hareket etmiştir. Nur Ali Halife, Sivas yakınlarındaki Koyulhisar mevkiinde Şehzade Ahmet'in veziri olan Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleriyle karşılaştı. Bu çatışmada durum Sinan Paşa ve yüzlerce adamını öldüren Kızılbaşlar lehineydi. Bu zaferin ardından Nur Ali Halife, yanındaki adamları Erzincan üzerinden İran'a doğru geri götürmüştür.¹³¹

Ahmet Uğur'a göre Şah Kulu isyanı sırasında Anadolu'da her iki taraftan da olmak üzere toplam 50 bin kişi hayatını kaybetmiş ve olaylarda binlerce ev de yağmalanmıştır.¹³²

Bu olaylarda ölen insan sayının bugün ne boyutta olabileceğini hayal edebilmek ve buna göre bir kıyaslama yapabilmek açısından şunu belirtelim ki 1455 yılında yapılan tahrire göre Tokat'ta 14 bin civarında insan yaşamaktadır. Bu rakam 1574-75 yılında yapılan başka bir tahrirle de aynıdır. Belirtmekte fayda var ki bu yıllarda bu şehir Osmanlı Devleti'nin büyük şehirlerinden biridir.¹³³

Sultan Bayezid döneminin sonlarında patlak veren bu isyanı ilk ciddi başkaldırı hareketi olarak değerlendirerek bu isyanı bastıramayan devletin hayli acz içerisine düştüğünü iddia eden bir başka araştırmacı, bu isyanın Şii motifler taşıması yanında doğrudan Şah İsmail ve Safeviler'e bağlı bir hareket olarak bilindiğini vurgular. Yukarıda da belirtildiği üzere, bu isyanın neticede o tarihlerde verilen rakamlarla elli binden fazla insanın hayatına mal olduğunu kaydeder.¹³⁴

¹³¹ Adel Allouche, **Osmanlı-Safevî İlişkileri**, Anka Yayınları, İstanbul, 2001, s. 104-106.

¹³² Ahmet Uğur, **a.g.e.**, s. 24.

¹³³ İlhan Şahin-Feridun Emecan, "XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Şehri", **Şeyhülislam İbn Kemal**, 2. baskı, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara, 1989, s. 38.

¹³⁴ Remzi Kılıç, **XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı- İran Siyasi Antlaşmaları**, İstanbul, 2001, s. 20.

1. 2. BOZOKLU CELAL İSYANI

Bu isyan, Tokat civarında Turhal kasabası halkından ve aslen Bozok Türkmenlerinden olan Celal (Şah Veli) adında bir tımarlının isyanıdır. Şah İsmail'den yardım göreceğini ümit ettiğinden veya doğrudan doğruya teşvik gördüğünden Celal, etrafına topladığı 20 bin kadar Kızılbaş ile Tokat' a gelmiştir.¹³⁵

Bu bölgenin sorumlusu olan Şehsüvaroğlu Ali Bey'in oğlu Üveys Bey, Celal ile girdiği savaşı kaybetmiştir. Celal bu kişinin evini basmış ve mağlup etmiştir. Fakat mağlup ettiği tek devlet idarecisi bu olmayıp sonrasında Anadolu beylerbeyi Şadi Paşa'yı da yenmiştir.¹³⁶

Celal ve beraberindekilerin daha büyük bir soruna dönüşmemesi için Rumeli beylerbeyi Ferhat Paşa, vezirlik nişanıyla üzerine gönderilmiştir. Yardımına Elbistan valisi Şehsüvaroğlu Ali Bey görevlendirilmiştir. Sonunda 1518 yılında Şehsüvaroğlu İran'a kaçmakta olan Celal'i takip ederek Erzincan yakınlarında Akşehir'de bunlara yetişmiş ve savaşa tutuşmuştur. Giriştiği savaşta galip gelen Şehsüvaroğlu asilerin önde gelen liderleri ve Celal'i idam ederek kesik başını Sultan Selim'e göndermiştir. Bundan sonra Celalî tabiri bu tür isyanlara genel bir niteleme olmuştur.¹³⁷

Stanford Shaw, isyanın ekonomik sebepleri ve toplumsal dinamiklerini irdeler ve destekleyicisi olan Türkmenler ile isyanın akıbeti hakkında şunları kaydeder; "Türkmenler merkezi hükümetin, kendilerinin çok uzun zamandan beri bağımsız oldukları bölgelere kadar denetimi yayma çabalarından hoşnut değildiler. Belki de siyasal ayrılık isteklerinin belirtisi olan dini inançları kendilerini, artık Osmanlı hanedanının temeli haline gelmiş olan Sünni İslam inanç ve kurumlarını yayma çabalarına karşı çıkmaya götürmüştü. Yavuz'un Safevi taraftarlarını bastırmak için kullandığı kanlı yöntemler bu huzursuzluğu arttırmıştı. 1519 yılında Tokat yakınlarında, başında, Selim'in ağından kurtulup, Sultan, Mısır'dayken büyük bir taraftar kalabalığı toplamış olan

¹³⁵ Şinasi Altundağ, "Selim I", **İA**, C. X, Milli Eğitim Basımevi, Eskişehir, 1997, s. 431.

¹³⁶ Ahmet Uğur, **a.g.e.**, s. 107.

¹³⁷ Şinasi Altundağ, **a.g.m.**, s. 431.

Celal adında bir Safevi vaizinin bulunduğu yeni bir göçebe isyanı çıktı. Mehdi olduğunu ilan eden Celal, çevresine Yavuz'un vergilerinden yakınan kentlilerle çiftçileri de toplamıştı. Şah İsmail adını alarak 24 Nisan 1519'da ordusu yeniçeriler tarafından yok edilene kadar bir süre başarılı oldu. Ancak Celal'in adı kaldı ve Anadolu'da bundan sonraki iki yüzyıl içindeki kıpırdanma hareketlerine hep Celâl isyanları denildi."¹³⁸

Bozoklu Celal (Şah Veli) ve akabinde gelen diğer isyanlara dair Jean-Louis Bacque-Grammont, isyanların temelindeki faktörlere değinerek izah etmeye çalışır. Bu etmenleri "tımarların sefaleti, aşiret şeflerinin haklarının sınırlandırılması, anlayışsız ve çoğu kez kokuşmuş yönetim" gibi ifadelerle açıklar.¹³⁹

A. Yaşar Ocak, Celal'in Bozok'ta yaşamakta olan bir Kalenderî şeyhinden başka biri olmadığını belirtir. Fakat "Şah Veli" lakabıyla isyan ettiği için kaynaklarda her iki şekilde de anıldığını ifade eder. Bozok'tan kalkıp Tokat taraflarına gittiğini ve burada bir mağarada uzunca bir süre inzivaya çekildikten sonra kendisini "halife-i zaman ve mehdî-i devran" ilan ettiğini, bazı kaynaklara göre çevresine 20 bin civarında taraftar topladığını ifade eder. Etrafında bulunanların ne tür kişiler olduğuna dair herhangi bir detay mevcut olmamasına rağmen en başta bizzat şeyhin müritleri olan Kalenderî dervişlerinin bulunduğunu tahmin etmenin zor olmayacağını kaydeder.¹⁴⁰

Yukarıda verilen kaynakların hemen hepsi Celal'i farklı tanımlamaktadır. Birinde Celal Türkmen bir timarlı, diğerinde Safevî vaizi bir göçmen, bir başkasında ise Bozok'ta yaşayan bir Kalenderî şeyhidir. Osmanlı için ise adının sonradan aldığı değer nasıl algılandığını göstermektedir. Bu en genel anlamda devlete karşı gelen ya da merkez idareden ayrı olarak hareket eden her türlü hareketi içermektedir.

¹³⁸ Stanford Shaw, *a.g.e.*, s. 130-131.

¹³⁹ Robert Mantran, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C. I, Çeviren: Server Tanilli, 2. baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 183.

¹⁴⁰ Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s. 133.

1. 3. SÜKLÜN KOCA VE BABA ZÜNNUN İSYANLARI

Bu isyan, Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında ve o Macaristan üzerine seferde olduğu bir sırada ortaya çıkmıştır.

Buna göre, Kanuni Sultan Süleyman, Macaristan seferine çıktıktan sonra dönüş yolunda Tuna civarında iken İçel Türkmenlerinin isyan ettiğini duymuştur. Buranın güvenliğini sağlamak için Anadolu beylerbeyi görevlendirilmiştir. İsyanı sebep olan gelişme olarak İçel sancakbeyi eski veziriazam Hersek Ahmet Paşazade Mustafa Bey'in sancağın kadastro hakkında verdiği emiri vurgulayan Hammer, Kadı Muslihiddin ile katibi Mehmet'e verilen bu işte, bu kimselerin açık bir surette haksızlıklar yaptıklarını kaydeder. Halkın bu adaletsizliklere karşı patlama noktasına geldiğini belirterek bu kıvılcımı çakan olayın ise tarlasına iki yüz akçe gibi ağır bir vergi konan ve bundan dolayı şikayetçi olan Süklün Koca adlı ihtiyarın itirazı sonucunda sakalının traş edilmesiyle gerçekleştiğini vurgular. Buna göre, Süklün Koca, oğlu Süklün Şah Veli ve Zünnun adlı diğer bir gayrimemnun ile Türkmen aşiretleri ayaklandırırlar. Kadının, katibin ve sancakbeyinin 10 Ağustos 1527 tarihinde aniden ele geçirilerek öldürüldükleri, Karaman beylerbeyi İskender Paşazade Hürrem Paşa'nın mağrurane bir surette asilere saldırıp fakat Kayseri'ye yakın Kurşunlu boğazında yenildiği ve hayatını kaybettiği, asilerin Tokat çevresine yöneldiği, Artukabad ve Kazabad ovalarında yığınak yaptıkları, Amasya'da oturan Rum beylerbeyi Hüseyin Paşa'nın kendi askerlerine ek olarak Dulkadir, Maraş ve Malatya askeriyle Sivas'a ordugah kurduğu, Malatya beyi Yularkıstı Bey'in bin süvari ile düşmanı keşfe gittiye de dört yüz kişi kaybederek geri döndüğü, Ramazanoğlu ailesinden yaşlı Adana beyi Pîri Bey'in kendisine yardım için biri Antep'e, biri Malatya'ya gelen Şam ve Diyarbekir beylerbeylerinin yetişmesini beklemesi öğüdünü vermesine rağmen Rum beylerbeyinin bu öğüdü dinlemeyerek 16 Eylül 1527 tarihinde Höyükli yakınlarında Türkmenlerle cenge tutuştuğu ve Türkmenlerin geri çekilmek zorunda kaldıkları ve asi liderlerinden biri olan Zünnun'un öldüğü, fakat gece

tekrâr toparlanan asilerin geceleyin Hüseyin Paşa ordugahını aniden bastıkları, paşanın ağır yaralanarak Sivas'a kaçmaya mecbur kaldığı ve burada öldüğü, nihayet Diyarbakir beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın asilerin isyanını bastırabildiğini yine Hammer'in eserinden öğrenmekteyiz.¹⁴¹

I. Selim döneminde şiddetle bastırılan Safevi propagandasının Şah İsmail'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu I. Tahmasb ile hız kazandığına değinen bir başka kaynak da bu isyanın çıkış nedenine dair bilgiler bulunmaktadır. Hız kazanan bu propagandaya Osmanlı Devleti'nin bazı yerel idarecilerinin ve devlet memurlarının yaptıkları hataların da eklenmesiyle sebep olduğunu vurgulayan bu kaynak, nitekim Bozok sancağı tahririnde tahrir memurlarının yaptığı haksızlıkların bölgede kısa sürede bir ayaklanmaya yol açtığını belirtir. Hammer'in de yukarıda belirttiği üzere, Süklün Koca, oğlu Şah Veli ve Safevi halifesi Zünnun adlı kimseler birleşerek çevrelerine Bozok Türkmenlerini toplamışlar ve sancakbeyi, kadı ve memurları katletmişlerdir. Beyleri Şehsüvaroğlu Ali Bey'in ölümü sebebiyle Dulkadir Türkmenleri'nin asilere katılmasıyla isyan daha da büyümüş, Karaman beylerbeyi Hürrem Paşa, asilerin üzerine gönderilmişse de Kayseri civarında mağlup olmuştur. Böylece Kayseri ve Tokat'a asiler hakim olmuşlar, nihayet Höyükli mevkiinde sıkıştırılan asilerle yapılan mücadelede (26 Eylül 1526) isyanın elebaşları öldürülmüş, dağılan asi güruhu yeniden toplanarak ani bir saldırıyla Sivas beylerbeyi Hüseyin Paşa'yı ağır yaralayıp ölümüne sebep olmuşlardır. Fakat güçsüz düşen asiler Diyarbakir beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın kuvvetleri karşısında kolayca dağılmışlardır.¹⁴²

Hammer, bu isyan sırasında Adana ve Tarsus'ta da karışıklıklar çıktığını belirterek, Domuzoğlan ve Yenice Bey'in buralarda isyan çıkardığını, Veli Halife adında bir İranlı Şii'nin ise Tarsus yakınlarında Kara İsalı aşiretini isyan ettirdiğini, fakat bu her iki isyanın da Adana beyi Piri Bey'in akıllıca siyaseti sayesinde kısa zamanda bastırıldığını kaydetmektedir.¹⁴³

¹⁴¹ Hammer, **a.g.e.**, C. I, s. 453-454.

¹⁴² Feridun Emecen, "Kanuni Devri", **Doğuştan Günümüze İslam Tarihi**, C. X, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, s. 328.

¹⁴³ Hammer, **a.g.e.**, C. I, s. 454.

Osmanlı- Safevi ilişkilerini inceleyen başka bir çağdaş araştırmacı da 1527 yılı ortaları ile 1528 yılı başlarında Anadolu ve Toroslar da meydana gelen bir dizi isyanın- ki bu isyanı anlıyoruz- bu yıllarda Osmanlı Devleti'ni hayli uğraştırdığını kaydeder. Bu isyanı, yeni yürürlüğe giren kadastro yasalarını protesto eden çiftçi isyanları olarak değerlendirir.¹⁴⁴

Hammer'den farklı olarak Shaw, merkezi yönetimin burada gerçekleştirmek istediği idari bir tasarrufa halkın karşı olduğuna dikkati çeker. Anadolu'da bulunan Türkmenlerin doğrudan doğruya vali Ferhat Paşa'nın denetimine girmeyi redderek kendi özerkliklerini sona erdirmeye çabasına karşı çıktıklarını ifade eder. Ayrıca uzun yıllardır duran Safevi propagandasının Şah Tahmasb tarafından tekrar canlandırılmasıyla halkın hoşnutsuzluğunun körüklendiğini dile getiren Shaw, İstanbul'daki devşirme zaferi ve bunun sonucunda Türk soylularının büyük çoğunluğunun Anadolu'ya dönmesi ile Celalî hareketine tam bir Türk niteliğinin verildiğini ve İstanbul'daki devşirme egemenliğine karşı çıkışı vurguladığını ifade eder. Devamında ilk büyük Celalî isyanının Bozok'ta çıktığını, burada Türkmen göçebe aşiretlerinin düzenli bir tımar ve vergi sistemi kurulmasında ilk adım olarak kadastro yazımı yapılmasına çalışan sancakbeyinin çabalarına karşı çıkan Baba Zünnun adındaki bir Safevi vaizinin emrine girdiklerini (28 Ağustos 1526), bu ayaklanmanın bölgedeki feodal güçlerce bastırıldığını ifade eder.¹⁴⁵

1. 4. KALENDEROĞLU İSYANI

1527 yılında Karaman'da Kalenderoğlu tarafından idare edilen isyan Osmanlı devletini hayli uğraştırmış ve bizzat veziriazam isyanı bastırmakla görevlendirilmiştir. Kalenderoğlu, soy itibarıyla Hacı Bektaş sülalesine mensup olup isyan bayrağının altında birkaç bin derviş, abdal ve kalender ile ayak takımından hayli insan toplanmıştır. Bu asiler Rum, Anadolu, Diyarbakir beylerbeyleri ile giriştikleri savaşların bazısında galip gelmiş, bazısında ise

¹⁴⁴ Adel Allouche, *a.g.e.*, s. 148.

¹⁴⁵ Shaw, *a.g.e.*, s. 138.

mağlup düşmüştür. Örneğin, Rum beylerbeyi Yakup Paşa, Kalenderoğlu'na yenildiği gibi Kalenderoğlu'da Hüsrev Paşa'ya karşı yenik düşmüştü. Fakat bu yenilginin intikamını Anadolu beylerbeyi Behram Paşa'dan alan Kalenderoğlu, Paşa'nın Tokat'a sığınmasına sebep olmuştur. Akabinde bu şehir önlerinde Behram Paşa, kendisine katılan Karaman ve Halep beylerbeyleriyle birlikte talihsiz bir çatışmaya girmiş ve sonuçta Karaman beylerbeyi, Alaiye, Amasya, Birecik beyleri ile Karaman ve Anadolu tımar defterdarları hayatlarını kaybetmişlerdir. Böylesine büyük bir isyan karşısında vaziyetin aldığı mahiyeti Dulkadir eyaletinde iken haber alan veziriazam İbrahim Paşa, yanında İstanbul'dan getirmiş olduğu üç bin yeniçeri ve iki bin sipahi ile süratle Elbistan önlerine gelmiş, Türkmenler karşısında yaşanan mağlubiyeti gören askerlerin diğer askerlerin moral güçlerini olumsuz etkilemelerine engel olmak gayretiyle kendi ordusuna katılmalarını kesin surette yasaklamış ve aksine davrananların katlini emretmiştir. Bunun dışında gelenlere ise tımarlar tevcih ederek Türkmenlere katılan aşiretleri kendi yanına çekerek asileri zayıflatmak amacıyla saf değiştirenlere de iltifatlarda bulunmuştur. Böylece sayıları birkaç yüze düşen asiler, karşılarındaki sadrazam komutasındaki orduya kolayca mağlup olmuş ve Kalenderoğlu maiyetiyle beraber 22 Haziran 1527 tarihinde Başsaz dağlarında ele geçirilerek başları kesilmek suretiyle cezalandırılmıştır.¹⁴⁶

Ahmet Yaşar Ocak, Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk yıllarında (1527) yaşanan Şah Kalender isyanının¹⁴⁷ en az Şah Kulu isyanı kadar büyük bir ayaklanma olduğunu kaydeder. Şah Kalender (veya Kalender Çelebi)'in Balım Sultan'ın torunu olduğu söylentisinin yanında kendisinin o sıralarda Hacı Bektaş Zaviyesi'nde şeyhlik makamında bulunduğunu ve lakabından da

¹⁴⁶ Hammer, **a.g.e.**, C. I, s. 455.

¹⁴⁷ Osmanlı İmparatorluğu Tarihi adlı eserde, Anadolu'da Kanuni Süleyman'ın öldüğü yolunda çıkan asılsız söylentiden sonra meydana gelen birçok isyandan biri olan bu isyanın elebaşı olan Hacı Bektaş oğlu Kalender'in ayaklanmayı tamamen bastırmaya gücü yetmeyen merkez yönetim tarafından iletilen bütün teklifleri geri çevirdiğini kaydetmektedir. İsyanı bastıran Sadrazam İbrahim Paşa'nın -diğer kaynakların verdiği bilgilerle karşılaştırıldığında biraz mübalağa görünen- Kalender'i ve yanında toplam otuz bin kişiyi bulan adamlarını öldürdüğü bildirilmektedir. (**Başlangıçtan Bugüne Kadar Dünya Tarihi**, C. XIX, (Yeniçağ Tarihi), 2. baskı, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1999, s. 344.)

anlaşılabacağı üzere etrafındaki asilerin, müritleri olan Kalenderiler olduğunu belirtir.¹⁴⁸

Shaw, isyanın bastırılmasını, Türkmen aşiret beylerine tam bağımsızlık tanınması suretiyle Şah Kalender'den bağlarının kopartılmasında görmektedir.¹⁴⁹

Karaman ile Maraş arasında geniş bir alana yayılan bu isyanın liderliğini yapan Hacı Bektaş zaviyesi postnişini Kalender Çelebi'nin bu kadar kısa sürede böylesi bir kitleyi (30 bin kişi civarı) yanına toplamasını Şiiliğin iyice nüfûz ettiği, sıkı kayıtlar yerine nispeten serbest yaşamaya alışmış, devletin bir takım mükellefiyetlerinden gayri memnun konar- göçer Türkmenler arasında destek bulmasında gören başka bir araştırmacı¹⁵⁰, bize bu isyanda dini etkenlerin yanında ekonomik ve sosyal bazı faktörlerin de rol oynadığını göstermektedir.

1. 5. KARA YAZICI VE KARDEŞİ DELİ HASAN İSYANI

XVI. yüzyılın son yıllarında bir dizi isyan daha yaşanmıştır. İşte bunlardan en çok şöhret kazanan ve saltanat talebinde bulunup bulunmadığına dair bir çok tartışmanın da konusu olma özelliği ile karşımıza çıkan Kara Yazıcı isyanıdır.

Bu yıllarda meydana gelen Celali isyanlarının mühim nedenlerinden biri olarak Osmanlıların, Haçova'daki zaferlerinden sonra ortaya çıkan bir hadise söz konusu edilir. Buna göre, zaferden sonra sadrazamlığa getirilen Ceneviz kökenli Cigâlâzade Sinan Paşa, sefer sırasında ordu içinde baş gösteren ciddi düzensizliği görmüş ve bunu düzeltmek için savaştan sonra çadırının önünde toplanmayan her askerin kaçak sayılacağını ilan etmiştir. Bundan sonra bu kaçaklar derhal yakalanacak ve idam edilecek, malları ve mülkleri hazineye aktarılacaktı. Bu emir sadece korkaklıkları yüzünden savaş

¹⁴⁸ Ahmet Yaşar Ocak, **a.g.e.**, s. 134.

¹⁴⁹ Shaw, **a.g.e.**, s. 139.

¹⁵⁰ Feridun Emecen, **a.g.m.**, s. 329.

meydanını terk edenleri değil aynı zamanda orduda düzensizlikleri yüzünden birliklerinden ayrı düşenleri de kapsıyordu. Böylece sayıları 25-30 bin kişilik bir rakamı bulan bu sonuncular, sadrazamdan korktukları için Anadolu'ya kaçtılar ve bir süredir oralarda gezen isyancı çetelere güç katmış oldular. İsyanları güçlendiren ikinci bir neden ise geçen yarım yüzyıl içinde ciddileşen toplumsal ve ekonomik zorlukların halkın büyük kısmını isyancılara katılmaya ya da onları desteklemeye yönelttiğidir.¹⁵¹

Bu isyanın elebaşı olan Kara Yazıcı için Mustafa Akdağ, doğum tarihini vermese de ölüm tarihini 1602 olarak verir ve asıl isminin Abdülhalim olduğunu kaydeder. Hüseyin Hüsameddin'in onun Urfa'da Kılıçlı aşiretinden Ali adında birinin oğlu olduğunu, Arakel'in ise Çorumlu bir Türkün oğlu olduğunu ifade ettiklerini belirtir.¹⁵²

O yıllarda, Halep'teki Venedik konsolosu Vincenzio Dandolo'nun verdiği tarife göre Kara Yazıcı "kısa boylu, esmer ve sol eli çolak"tır ve Kara Yazıcı lakabını Halep paşasına kâtiplik yaptığı için almıştır.¹⁵³

1596 yılında Macaristan seferi sırasında –Haçova savaşının yapıldığı yıl- Kara Yazıcı, bağlı olduğu sancakbeyine (Sivas ya da Malatya) vekalet etmiştir. Daha sonra devlet tarafından Tarsus-Silifke yakınlarındaki yaygaracı softa- burada kastedilen bazı suhtelerin (medrese öğrencisi) çıkardığı karmaşadır¹⁵⁴.- takımını yatıştırmakla görevlendirilmiştir. Bu vazifesi sırasında bağlı olduğu sancakbeyinin görevden alındığını öğrenen Kara Yazıcı, görevinden alınınca, Anadolu'da bir başka tımar sahibinin maiyetinde yüksek bir göreve gelme umudu kalmayınca ortada gezen çok sayıdaki asi çetelerinden birine katılmış ve kısa sürede lider konumuna geçmiştir. Asileri

¹⁵¹ Shaw, a.g.e., s. 257.

¹⁵² Mustafa Akdağ, "Kara-Yazıcı", İA, C. VI, Milli Eğitim Basımevi, Eskişehir, 1997, s. 339.

¹⁵³ William J. Griswold, **Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611**, Numune Matbaacılık, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 20.

¹⁵⁴ Mustafa Akdağ, ilk büyük dalga olarak 1558-1559 yılında ortaya çıkan ilki Bursa-Balıkesir-Afyonkarahisar, ikincisi Manisa-Muğla-Isparta, üçüncüsü Kastamonu-Çankırı-Bolu, dördüncüsü Tokat-Amasya-Çorum ve beşincisi Tarsus-Silifke-Manavgat alanlarını kapsayan suhte isyanlarını, bu medrese öğrencilerinden kaynaklanan ruhsal bunalım, yine bunların ahlak dışı eylemleri ve dönemin yoğun karışıklıklara şahit olması sebebiyle bu bölgelerde yarattıkları karışıklıklar olarak zikreder.(Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası "Celâli İsyânları"**, Bilgi Yaymevi, İstanbul, 1975, s. 153-161.)

etrafına topladıkça ünü artmış, 1593 yılında İstanbul'da çıkan ayaklanma ile yeniçerilerin egemenliğinden kaçan kızgın sipahileri de yanına toplamayı başarmıştır. Haçova savaşının üzerinden üç yıl gibi bir süre geçtikten sonra merkezi yönetim, bu asinin üzerine asker göndermeye karar vermiştir.¹⁵⁵

İstanbul'daki yönetim, Haçova savaşından kaçan ve sayıları otuz bini bulan profesyonel askerlerin Anadolu'da genel bir ayaklanma çıkarabileceğinden korkmuştur. Böyle bir sorunla uğraşmak istemeyen idareciler zaten batıda Avusturya ile ve doğuda da bir türlü halledemediği İran ile sorunlar yaşamaktadır. Böylesi kritik bir zamanda daha da büyümesinden korktukları bu isyanı nasıl bastırabileceklerini görüşmek üzere divan toplamışlar ve bu divanda alınan bir kararla Karaman beylerbeyi Hüseyin Paşa, bizzat padişah tarafından bölgeyi incelemek ve Kara Yazıcı'nın hakim olduğu yerlerde idareyi kontrol altına almak için görevlendirilmiştir. Fakat birkaç ay gibi kısa bir süre sonra Hüseyin Paşa'nın isyanı bastırmak bir tarafa Kara Yazıcı'ya katıldığı haberi İstanbul'a ulaşmıştır.

Padişaha bağlı devlet adamlarından biri olarak en üst düzeyde ihanet etmiş bulunan Hüseyin Paşa'nın bu yola neden girdiğini sorgulayan Griswold, buna cevap olarak III. Murat ve III. Mehmet dönemindeki vezirlerin kötü davranışlarının canına tak ettirdiğini gösterir. Buna göre yasalara aykırı olarak hapse atılmış olan Hüseyin Paşa, özgürlüğüne kavuşmak için rüşvet verme yoluna gitmiş, bu yüzden aldığı borçları ödeyemeyecek derecede yoksullaşmıştır. Böylece, sistemin adaletsizliği karşısındaki çaresizliği, onu isyancılarla birleşmeye itmiştir.¹⁵⁶

Kara Yazıcı ve Hüseyin Paşa güçlerinin Maraş civarında yenilgiye uğrattığı Osmanlı birliğinin intikamını alma görevi sadrazam Koca Sinan Paşazade Mehmet Paşa'ya verildi. Bu sırada iki asinin Şah Abbas'la güçlerini birleştireceği söylentisi ise etrafa yayılmıştı. İki liderin emrinin altında 20. 000 dolayında sekban askerinin bulunduğu tahmin edilmekteydi. Temmuz 1599 sonlarında Mehmet Paşa, celalîler üzerine harekete geçti. Bu sefer sonrası çıkan iki aylık bir dizi çarpışmadan sonra, savaş bir kuşatmaya dönüştü.

¹⁵⁵ Griswold, **a.g.e.**, s. 21-22.

¹⁵⁶ Griswold, **a.g.e.**, s. 22.

Yanında Halep'ten gelen askerlerle ve yirmi bir adet kuşatma topuyla Mehmet Paşa büyük bir gücü Urfa surları önüne Ekim 1599'da yığdı. Emrine Suriyeli Araplar ve Kürtlerden oluşan Şam askerlerini de dahil eden Paşa, kışın ağır şartları karşısında pazarlık yolunu seçerek ihanet eden Hüseyin Paşa'yı teslim almaya ve Kara Yazıcı'yı özgür bırakma önerilerine razı olmuştur. Bu anlaşma şartları Kara Yazıcı'ya da avantajlı görünmüş ve anlaşmayı kabul etmiştir. Nihayet Kara Yazıcı, Hüseyin Paşa'yı gelen Osmanlı askerlerine teslim etmiş ve Paşa, İstanbul'a götürülerek halka açık bir yerde Sultan III. Mehmet'in gözleri önünde işkence ile öldürülmüştür.¹⁵⁷

Bu dönem isyanlarında görülen bir ayrıntı olmak üzere XVI. yüzyıl ortalarından beri kapı ağaları ve bunların emirlerindeki sekban bölüklerinin ancak köyleri soymaya cesaret edebildiklerini ifade eden Akdağ, Kara Yazıcı'nın emrindeki asi ağaların ilk defa olarak kendilerinden öncekilerden- XVI. yüzyılın ilk yarısındaki isyancılardan- farklı olarak şehir ve kasabalara dahi hücum ederek tehdit ve zorbalıkla ağır vergiler topladıklarını kaydeder.¹⁵⁸

Urfa'daki kuşatmanın kalkmasından sonra geri geleceklerini bildiği Osmanlıların saldırılarına karşı koyabilmek için Kara Yazıcı, Urfa surlarını onartmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti ile büyük bir mevki karşılığında anlaşamadığından hala isyanı bırakmamış olan Kara Yazıcı üzerine serdar olarak gönderilen Mehmet Paşa, 1600 yılı baharında Anadolu'daki birliklerini tekrâr toplamış ve Urfa'ya doğru yola koyulmuştur. Kara Yazıcı ise Urfa surlarının güvenilirliğini terk ederek kuzeye doğru yönelmiş, Sivas'a doğru giderken Paşa ile girdiği bir çarpışmada Paşa'nın kolundan yaralanmasına sebep olmuştur. Girdikleri ikinci bir çatışmada Paşa'nın ayağından yaralanmasına yol açmıştır. Bu sırada İstanbul'da Kara Yazıcı'nın rüşvetle yola getirilmesi taktiğine başvurulması kararlaştırılmış ve Amasya sancağına atandığına dair ferman kendisine gönderilmiştir. Böylece asinin Şah Abbas'la anlaşmasının yolu kesilmiş, Urfa ve Diyarbakır'dan uzak tutulmuş oluyordu. Kara Yazıcı, Haziran 1600 yılında Amasya'ya girerek altı ay sürecek

¹⁵⁷ William J. Griswold, *a.g.e.*, s. 22-25.

¹⁵⁸ Akdağ, *a.g.m.*, s. 341.

idaresinin başına geçmiştir. Bu arada devlet büyük bir Celalî galesiyle uğraşmaktaydı. Anadolu'nun her tarafında güvenliğin yok olduğu şikayetleri İstanbul'a sürekli olarak gelmekteydi. Mehmet Paşa'nın Urfa kuşatmasında gösterdiği başarısızlık İstanbul'da bulunan yeniçeri ve sipahileri huzursuz etmiştir. Ayrıca kuşatma sırasında askerlerinin Osmanlı ordusu gibi değil bir eşkıya çetesi gibi davranmasına göz yumduğu, askerlerinin halkın ambarlarından mal çaldığı ve vergi topladıklarına dair söylentiler gelmekteydi. Urfa'da olup bitenleri gören Sivas beylerbeyi, Macaristan seferine giderken İstanbul'da divana, Anadolu'da gerçek tehlikenin Kara Yazıcı'dan değil, vezir Mehmet Paşa'dan kaynaklandığını söylemesi, Paşa'nın azledilmesine ve Kara Yazıcı'nın Amasya'dan alınarak daha batıda Çorum'a sancakbeyi olarak atanmasına sebep olmuştur. Fakat Kara Yazıcı'nın maiyetindeki askerler ve komutanların güvenliği sağlamak yerine yağma işlerine girişmesi İstanbul'u harekete geçirmiş ve Kara Yazıcı, güneyde İçel'de çıkan suhte ayaklanmasını bastırmakla görevlendirilmiştir. Askerlerini isyanı bastırmak için bir türlü harekete geçiremeyen Kara Yazıcı üzerine devlet iki ordu göndermiştir. Fakat bu iki ordu da Kara Yazıcı'ya karşı kesin bir başarı elde edemedi. Haziran 1601 tarihinde Sokulluzade Hasan Paşa komutasında bir ordu, asileri yok etmek üzere yola çıktı. Hasan Paşa, bir önceki seferde alınan tedbirlerden daha fazlasını aldı ve askerlerinin çoğunu doğulu Kürtler ve Araplardan derledi. Bu askerler İmadiye'den, Cizre'den, Trablusşam'dan ve Halep eyaletinde Canbuladların oturduğu Kilis'ten müteşekkildi. Hasan Paşa, dört aylık uzun bir takipten sonra 12 Ağustos 1601'de Elbistan yakınlarında Celalileri habersiz bir anda yakaladı ve Sepedlü mevkiinde yapılan savaşta Kara Yazıcı ilk kez mağlup düştü. Binlerce yandaşı öldürüldü ve kurtulabilenler Sivas üzerinden Samsun'a, Canik dağlarına kaçtılar. Kara Yazıcı, burada bilindiği kadarıyla doğal nedenlerle 48 yaşındayken öldü. Ölümünden sonra emrindeki komutanları olan Yular Kaptı, Şahverdi ve Tavil Halil bedenini parçalara ayırarak ayrı ayrı yerlere gömmüşlerdir. Bunu yapmalarına sebep olan Osmanlı Devleti'nin bu asinin cesedini seyirlik ve ibretlik bir aşağılamaya dönüştürmesinden çekinmeleridir.

Kara Yazıcı'nın ölümüyle yerine kardeşi Deli Hasan geçmiştir. Bunun sebebini Griswold, hanedanı sürdürmek ya da ayrı bir devlet kurmakla değil, Deli Hasan'ın en ileri çıkmış bir önder olmasıyla açıklar. Buna göre onun ve yandaşlarının isyanının, devletten köklü bir ayrışma hareketi olarak değil, eski Osmanlı toprak düzenine yeni isimlerin de eklenmesiyle sürdürülmesi hedefini temsil ettiğini belirtir.¹⁵⁹

1602 yılı baharında Deli Hasan komutasındaki celalîler güya Halep'e doğru yönelmek niyetiyle Amasya ve Tokat üzerine yürüdüler. Amaçları Amasya'da bulunan Rüstem ve Karakaş Ahmet dahil diğer Celalîlerle buluşmaktı. Kara Yazıcı'nın başlangıçta topluluğunda bulunan bu isimler daha sonraları yolları ayrılmış kimselerdi. Ama Celalîlerinin çoğu gibi bunlar da her kim bedelini peşin nakit ile öderse onun buyruğunda askerlik yaparak rahat bir hayat sürüyorlardı ve o sıralar Trablusşam emiri Seyfoğlu Yusuf'a bağlıydılar. Deli Hasan diğer Celalîleri de etrafına toplaya toplaya giderek Mayıs 1602'de Tokat'a ulaştı. Yolu üzerindeki kasabaları yakıp yıktı. Üzerine gelen Osmanlı kuvvetlerini yendi. Bunlardan biri de Sepedlû de mağlup oldukları Sokulluzade Hasan Paşa idi. Bu savaşta Hasan Paşa canını zor kurtarmış, Tokat kalesine sığınmış ve tüm malı yağmalanmıştı. Bu mallar arasında beş milyon altın, çok sayıda çadır ve Hasan Paşa'nın haremının tamamı sayılmaktadır. Kadınlar arasında sadece dört yaşlı zavallının salıverilerek Tokat kalesine ulaştığı anlatılır. Bunun üzerine serdar görevden alınıp yerine Hüsrev Paşa tayin edilmiştir. Bu arada Deli Hasan, Tokat'ın dış mahallelerini yağmalamış ve ateşe vermiştir. Hasan Paşa'yı ele geçirerek bir yıl önce kendilerini düşürdüğü durumun öcünü almak isteyen celalîler, kuşatmayı kaldırmamışlar sonunda sekbanlardan biri Paşa'nın her zaman çıktığı yeri bir süre gözetleyerek öğrenmiş ve tüfekte vurarak yaşlı Paşa'yı öldürmüştür. Bundan sonra kuşatma kaldırılmış ve yağmalanacak daha uygun yerlere gitmek için harekete geçmişlerdir. Bu yıl içerisinde celalîler, Anadolu'yu dehşet verici bir kargaşa içine sokmuşlardır. 1602 yılında Deli Hasan, Çorum'u ele geçirmiş, Ağustos ayında serdar Hüsrev Paşa ile girdiği

¹⁵⁹ Griswold, *a.g.e.*, s. 25-31.

savaşta serdari bozguna uğratmış, üzerine gönderilen bütün Osmanlı kuvvetlerini yenerek Ankara'ya gelmiştir ve burayı haraca bağlayıp yağmalamıştır. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı idaresi, celalilere karşı yeni bir komutan atamıştır ki bu Hafız Ahmed Paşa'dır. Paşa, gelir gelmez kendisini Kütahya'da kuşatma altında bulmuştur. Kışın gelmesiyle Deli Hasan ve asiler kışlamak üzere Afyon Karahisar'a çekilmişlerdir. 1603 yılında, İstanbul Celalilerle anlaşma yolunu seçmiştir. Yeni sadrazam Yemişçi Hasan Paşa, celali Deli Hasan'a Nisan 1603'te Bosna beylerbeyliğini vermiştir. Artık paşa olan Deli Hasan, sadık bir Osmanlı komutanı oldu. Nisan 1603'te emrindeki 10.000 garip giysili askerle Gelibolu üzerinden Rumeli'ye geçerek düşman Habsburgların üzerine yürüdü. Bu yıl boyunca Deli Hasan Paşa Hristiyanlarla savaştı. 14 Temmuz 1603'te Peşte'yi almak için girişilen bir savaşta 6000 civarında celali hayatını kaybetti. Bundan sonra Deli Hasan Paşa, Temeşvar beylerbeyliğine gönderildi. Kuyucu Murat Paşa'nın emriyle Deli Hasan ve kardeşinin oğlu Küçük Bey, 1606 Nisan'ında idama mahkum edildi. Deli Hasan, idama sıradan bir Anadolu isyancısı gibi gitmedi; bir Osmanlı komutanı, onurlu ve kişilik sahibi bir adam, padişahın asker kullarının bir üyesi olarak gitti.¹⁶⁰

2. XVI. YÜZYILDA ANADOLU'DA GÖRÜLEN BAŞLICA MUHALİF NİTELİKLİ HAREKETLER HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Osmanlı Devleti'nde "Celalî" tabiri, XVI. yüzyılda ve sonrasında meydana gelen isyanları ifade etmek için kullanılmıştır. Bilindiği üzere ve aşağıda ilgili başlıkta ayrıntılı bir şekilde izah edilmek üzere 1519 yılında Anadolu'da ayaklanan "Bozoklu Celal'in isyanı, kısa bir sürede bastırılmıştır. Fakat asinin adı, bu tür hareketlere esin kaynağı olmuştur ve daha sonra meydana gelen tüm taşra isyanları bu adla anılmıştır.

¹⁶⁰ Griswold, **a.g.e.**, s. 31-37.

Celâlî isyanları diye ün yapmış büyük olaylar serisinin varlığını kabul ederek bu konuda kendi zamanında ve günümüzde en kapsamlı araştırmayı yapmış olan Mustafa Akdağ, eserinde bu konuda sorula gelen birçok sorunun cevabını aramış ve isyanlarla ilgili bazı saptamalarda bulunmuştur. Buna göre Akdağ, bu büyük olaylar dizisini tek başına ne bir Kızılbaş- tarikat isyanı, ne de tımarlı sipahilerin hükümete karşı giriştikleri ayaklanma ya da Anadolu halkının kökü sarayda bulunan Enderuncu düzeni yıkma girişimi biçiminde değerlendirmelerin araştırmacıları olumlu bir sonuca götürmeyeceği fikrindedir. Bu isyanların incelendiğinde, ortada, devlete ya da hanedana karşı bir zümre veya halk hareketinin bulunmadığı gibi, Osmanlı imparatorluğunun siyasi yapısını hep Enderunlu kadro çıkarına geliştirmiş ve devletin yönetimini de kendi tekelinde tutmayı Türk halkına iyice benimsetmiş bulunan Hristiyan kökenli ve Osmanlı köle-gulâm ocaklarında eğitilmiş dönmelere karşı milliyetçi bir fikrin-motivasyonun-söz konusu olmadığını da belirtir.¹⁶¹

Yukarıdaki paragrafta Celali isyanlarının ne olmadığıyla söze başlayan Akdağ, şu tanıımı yapar; “Celâlî isyanları denilince XVI. yüzyılın başlarından beri imparatorlukçu Osmanlı düzeninin değiştirmeye başladığı siyasi ve sosyal koşullarla at başı yürüyen ekonomik darlığın üzerine çöktürdükleri ağır bunalımın bütün Türkiye üzerinde yarattıkları büyük bir karışıklığın her sınıftan insanları birbiriyle kanlı bir kavgaya tutuşturmasından çıkan olayları anlamak gerekir. *(Bu tanımlama, bize isyanların asilerce herhangi bir amaç olmaksızın-idari, adli ve daha da ötesinde siyasi değişikliğe dair hak talebi de dahil- Anadolu’da sosyolojik anlamda ortaya çıkan –üstelik bir defa değil neredeyse bir yüzyıl boyunca kesintisiz birçok tekrar- bir anomi durumunda yaşanan karmaşa olduğu düşüncesine götürmektedir.)* Gerçekte her ne kadar bir tarafta kanun ve kuralları hiçe saymakla suçlanan “Celâlîler”, öte tarafta bunlara karşı sözde düzen sağlama çabasında olan “Celâlî Seferi” görevlileri olmak üzere kavgacılar iki düşman oba görüntüsünde iseler de bu iç karışıklıkta kimin gerçek celâlî, kimin kanun ve düzen savunucusu

¹⁶¹ Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası**, Bilgi Basımevi, Ankara, 1975, s. 13-14.

olduğunu anlamak çoğu kez olanaksızdır. Hele “Celâlî sekbanları”nın ceng için karşılaştıklarında bir birleriyle hiç de vurasıya dövüştüklerinin görülmeşi anlatıyor ki, birbirine karşı olan iki obanın insanları arasındaki düşmanlık ancak “Celâlî başbuğu” ile onu kovuşturmaya padişah fermanı ile çıkarılmış “Celâlî serdari” arasında kalmakta; “Celâlî sekbanları” ile “Hükümet sekbanları” dünkü ve hatta bir karşılaşmanın ertesi günkü can ciğer arkadaşlıklarının hatırını saymayı padişahın emrine üstün tutmaktadırlar.”¹⁶²

Yukarıdaki tanımından hareketle çalışmasını iki farklı kavram üzerinde kurmakta olan Akdağ’a göre, bu kavramlar, “Celâlî isyanları” ve “Büyük Celâlî Kavgası”dır ve bunlar temel bir ayrıma dayanır. Mealen, Celali isyanları, Yavuz Sultan Selim zamanından başlayarak Kanunî devrinin ilk on yılını içeren köylü isyanlarıdır ve bunları Büyük Celâlî karışıklıklarından ayrı tutmak gerekir diyen Akdağ, XVI. yüzyılın ilk yarısındaki isyanlarla son yıllarında yaşanan isyanlar arasında herhangi bir bağ bulunmadığını vurgular. Akdağ, buna sebep olarak Kanuni Sultan Süleyman’ın vergileri artırmak amacıyla giriştiği “arazi tahriri” sırasında en yüksek kertesine ulaşan kimi bölgelerde “raiyet=çiftçi” ayaklanmalarında lider olan Şeyh Celal, Baba Zinnun, Süklün Koca, Kalender, Seydi v.b. kimselerin genel olarak halkın tarikat ve Kızılbaşlık duygularını kullandıklarını iddia eder. Dahası bunların isyanlarında Osmanlı düzenine karşı çıktıklarını ifade eder. Ve bu hareketlere isyan denebileceğini, çünkü bunların devleti hedef aldıklarını belirtir. Bunu da ayaklanmalara katılan bölgeler ve halklarının çoğunlukla Kızılbaş-Türkmen kökenli olmalarına ve bu farklarıyla devlete ve devlet örgütlerine işleyememelerine bağlar. Bu durumun bir sonucu olarak böylece devlet, kendini oluşturan gücün desteğiyle sözü geçen ayaklanmaları zoru zoruna da olsa bastırabilmiştir.¹⁶³

Akdağ, Büyük Celâlî kavgası ve Celali isyanlarını iki ayrı türde tarih olayı olarak görür ve bu durumu kendi konusu olan “Büyük Celâlî Kavgası”ndan şu biçimde ayırt eder; “Şeyh Celâl, Baba Zinnun, Süklün Koca, Kalender gibilerinin çıkardıkları isyanlar belli bölgelerin Osmanlı-Türk sosyal-

¹⁶² Mustafa Akdağ, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁶³ Mustafa Akdağ, **a.g.e.**, s. 14.

siyasi evrimi içinde hep ayrıksı bir yaşantı süregelmış topluluklarından çıkıp duran kısa süreli birer baş kaldırma idi. O zaman ki deyimle cemaatlerinden biri başarıya ulaştığı takdirde Türkiye’de toplumsal yapının ve hele siyasi düzenin bütünüyle değişeceği doğal bir sonuçtu. Halbuki “Büyük Celâlî Kavgası” olarak nitelediğimiz sürekli bir karışıklıklar serisi, köyden kasabaya ve kasaban şehre, hatta başşehre kadar Türk toplumunun ekonomik, sosyal ve siyasi bütün örgütlerini derinlemesine, genişlemesine kapsayan büyük çaplı toplumsal kavga idi. “Raiyeti”(çiftçisi), “şehirlisi”, “askerisi” ve hatta “mürtezikası” ile devleti oluşturan bütün fonksiyonel ve toplumsal sınıflar toptan bu büyük kanlı bunalımın içinde bulunuyordu... Böylece sosyal tarihimizin en az altmış yıllık felaketli olayı diyebileceğimiz “Büyük Celâlî Kavgası”nın verdiği sonuç her yönüyle tam bir gerilikti.”¹⁶⁴

XVI. yüzyıl isyanlarının genel niteliği olarak hepsinin ana hedeflerinin kendilerini ve adamlarını yeniden Osmanlı düzenine kabul ettirebilmek olduğunu Griswold da ifade eder. Bunun için Osmanlılara baskı yapabilecekleri belirli bölgelerde egemenlik kurmak peşindedirler ve bunlar, hiçbir zaman ayrılık peşinde olmamışlar, en güçlü zamanlarında bile rütbe, güç ve güvenlik peşinde koşmuşlardır.¹⁶⁵

Ayrıca Akdağ, bu hareketin içinde aktif olarak rol alan grupları da tespit ederek bunları; çiftbozanların oluşturduğu levent-sekbanlar, ehl-i örf (hükümetli- Celâlîleri yola getirmek üzere yola çıkmış görevliler, bazen yerel idareciler) zümresi, altı bölük halkı (kapıkulu süvarileri) ve medrese öğrencileri (suhte taifesi) olarak ifade eder.¹⁶⁶

Yukarıda Celâlî isyanlarını kendi içinde tarihi bir tasnifle ayıran ve araştırmalarını arşiv belgelerinden elde ettiği somut ve tekil olaylar üzerine bina eden Akdağ’dan başka konuya genel bir perspektifle, Sosyoloji biliminin kavramları ile yaklaşan Türkdoğan’a da göz atmak faydalı olacaktır.

Celali isyanlarını köylü kentli, öğrenci ve yönetici olmak üzere toplumdan her sınıfın, grupların katıldığı ayaklanmalar olarak “kolektif

¹⁶⁴ Mustafa Akdağ, **a.g.e.**, s. 15.

¹⁶⁵ Griswold, **a.g.e.**, s. 173.

¹⁶⁶ Mustafa Akdağ, **a.g.e.**, 15-20.

davranış” örnekleri olarak değerlendiren Orhan Türkdoğan, bu isyanları basit ve toplu davranışlar olarak görmemek gerekliliğini vurgular. Ona göre “kalabalık”, ortak bir dikkat noktasına tepkide bulunan ve kendiliğinden etkileşme ilişkisine giren geçici insanlar topluluğudur. “Yasa dışı kalabalık”a büyük çoğunluğu Türkmenlerden oluşmuş ve Şia ideolojisine bayraktarlık yapan Celalileri örnek olarak göstermektedir.¹⁶⁷

Orhan Türkdoğan, Celâlî isyanlarının Şia ideolojisini benimsemiş olmasından ötürü “devrimci sosyal hareket”, reaya çiftbozan ve suhte ayaklanmaları özelliğiyle de “reformist sosyal hareket” olma özelliği taşıdığı kanısındadır.¹⁶⁸ Ona göre isyanları hazırlayan temel etken ne olursa olsun isyanların temelinde “çevre-merkez” ilişkisi ön planda tutulmalıdır. Şerif Mardin’in yaptığı şu tanımlamayla kavramı izah etmeye çalışır ki buna göre modern devleti yaratan merkezileşme süreci, dayandığı feodal temellerden dolayı çevre güçler diyebileceğimiz şeylerle uzlaşmalar yapılması sonucunu veren bir dizi karşı karşıya gelmeyi kapsamaktadır. Bu güçler feodal soylular, kentler, kasabalar ve daha sonra endüstri emeği idi. Bu uzlaşmalar, millet-devletin bir ölçüde iyi eklemlenmiş yapılar olmasına yol açmıştı. Böylece ne zaman bir uzlaşma hatta tek yanlı bir zafer gerçekleşse, çevre gücünün bir bölümünün merkezle bütünleşmesi sağlanmış oluyordu. Bu şekilde feodal zümreler veya “ayrıcalıklar” yahut da işçiler yönetimle bütünleşirdi. Ama aynı zamanda özerk durumların tanınmasını da sağarlardı. Devlet ile kilise, millet kurucuları ile yerelciler, üretim araçlarına sahip olanlar ile olmayanlar arasındaki çatışmalar bunun örnekleridir.

Yukarıda ifade edilen karşı karşıya gelme ve bütünleşme sürecinin Osmanlı toplumunda XIX. yüzyıldan önce yaşanmadığı görüşünde olan Mardin, Osmanlı’da karşı karşıya gelmenin hep tek boyutlu olarak gerçekleştiğini, merkez ile çevrenin karşı karşıya gelmesinin “Türk

¹⁶⁷ Orhan Türkdoğan, “Sosyal Hareketler Olarak Celâlî Ayaklanmaları”, *Belleten*, LX, 1996, s. 421-422.

¹⁶⁸ Orhan Türkdoğan, *a.g.m.*, s. 422.

piyasası”nın temelinde yatan en önemli sosyal kopukluk olduğu görüşündedir.¹⁶⁹

Türkdoğan da Mardin ile aynı görüştedir ve devletin zayıfladığı dönemlerde isyanlarda artış görülmesinin de başka türlü izah edilemeyeceğini düşünmektedir. Ona göre Osmanlı Devleti’nde millet-devlet bütünleşmesi organik bir bütünleşme tablosundan çok öte değildir. Batı, bu süreci dört asır önce yaşamış ve çözümlenmiştir. Türkdoğan’a göre Mardin, merkez ve çevre kopukluğunu devlet ile imparatorluğun çekirdeğini oluşturan Anadolu’daki göçebeler arasındaki ilişkilerde arar. Devletin çevrede yer alan göçebelerle karşılaştığı güçlük yerel bir rahatsızlıktır. Ayrıca göçebelerle kentlerde yaşayanlar arasında daimi bir çekişme bulunmaktadır. Bir başka kopukluk nedeni ise Celalilerle arasındaki dini mahiyetli yönelim biçimleridir.¹⁷⁰

Celali isyanlarının önemli bir sebebi Osmanlı İmparatorluğu’nun “millet-devlet” bütünleşmesini güçlü kılamamasıdır. Mardin’e göre bunun sebebi merkezin göz yumduğu yerelcilik temeli üzerinde ortaya çıkmaktadır. Çünkü Osmanlı yöneticiliği başa çıkılamaz bir sorunla karşılaştığında bu yönetici-kurumları tanıyarak bunlara yasallık vererek, etnik, dini ve bölgesel özerkliklere yönelik ve merkezi olmayan bir uzlaşma sistemini pekiştirerek sorunları çözmeye çalışmıştır. Gevşek bağların işe yaradığını görünce bunlarla daha kapsamlı bir bütünleşmeye gitmek yerine geçici çözümleri tercih etmiştir. Böylece merkez ile çevrenin birbiriyle çok gevşek bağlar içinde bulunan iki dünya olduğu düşünülebilir. Nitekim Kara Yazıcı devletin başına felaket açacak bir çizgiye ulaştığında kendisine Çorum sancakbeyliği verilmiştir.¹⁷¹

Devlet-millet bütünleşmesini sağlayamayan Osmanlı Devleti’nin politikalarının isyanların bir sebebi olduğunu düşünen Orhan Türkdoğan, Celâlî isyanlarında etken rol oynayan önemli bir başka hususun ise Selçuklulardan beri sürüp giden Oğuz-Türkmen ikiliği veya ayrıcalığı

¹⁶⁹ Orhan Türkdoğan, **a.g.m.**, s. 424.

¹⁷⁰ Orhan Türkdoğan, **a.g.m.**, s. 425.

¹⁷¹ Orhan Türkdoğan, **a.g.m.**, s. 426.

olduğunu belirtir. O, merkezi otoritenin zayıfladığı her durumda Türkmenlerin ayaklanmalarına, yeni güç birliği arayışlarına yöneldiklerini kaydeder. Buna örnek olarak da Kanuni döneminde Dulkadir yöresindeki Türkmen aşiretlerinin tam bağımsızlıklarını bu şekilde kazandıklarını ve Sultan'ın bunu engellemek için Anadolu'ya yönelerek Karaman valisi ve önde gelen bazı sancak beylerini başarısızlıkları sonucu cezalandırıp öldürttüğünü gösterir. Yazar, Celali isyanlarının müesseseseleşmelerinde Şii geleneğinin de büyük payı olduğunu, bu meyanda XVI. yüzyıl mistik halk şairlerini ve özellikle Pir Sultan Abdal'ın ismini zikrederek bunların şiirlerinin, halk hikayelerinin nesilden nesile aktarılarak devam ettirildiğini, Türk halk edebiyatının oluşmasında bu mistik Alevi halk şairlerinin rolünün unutulamayacağını ve zaten bunlardan biri olan Pir Sultan Abdal'ın da Sivas dolaylarında padişaha karşı isyanlarda yer aldığı için idam edildiğini kaydeder.¹⁷²

Oğuz-Türkmen ikiliğini Kara Yazıcı isyanı üzerinde somutlaştırma gayretinde olan Türkdoğan, Türklerin İstanbul'daki devşirmelere karşı öfkelerinin su yüzüne çıktığı bu isyanda Oğuz-Türkmen ikiliğinin önemli olduğunu vurgular. Buna göre devleti kuran Oğuzların devşirmeleri büyük mevkilere getirmeleriyle, Türkmenlerin Celali ayaklanmalarındaki önemli tepkilerinden biri oluşmuştur ve İstanbul'daki isyanlarda devşirmelerin başlıca kolu olan Yeniçerilerle daha çok Anadolu Türklerinden oluşan Sipahiler arasındaki düşmanlıkta kendini bu noktada göstermiştir.¹⁷³

Orhan Türkdoğan'ın ısrarla belirttiği ve yukarda görüldüğü üzere sık sık isyan sebebi olarak belirttiği bir husus olarak Osmanlı Devleti'nde Türkmenlere karşı gösterilen ayrımcılığı, tamamen yadsınamakla beraber bunun gereğinden fazla işlendiğini düşünmekteyiz. Osmanlı toplumunda gerçekten de Türkmenlere her zaman öteki kimliğiyle bakılmış ve bu kimlik devlet kademelerinde de derin ayrışmalara yol açmıştır. Fakat bu bakış sadece etnik bir temele dayalı olarak Türkmenlere karşı sergilenmemiş aynı zamanda onlar gibi göçebe yaşayan diğer toplumlara karşı benimsenen bir tutum olmuştur. Bu cümleden hareketle Türklere bakışı geleneksel Osmanlı

¹⁷² Orhan Türkdoğan, **a.g.m.**, s. 433.

¹⁷³ Orhan Türkdoğan, **a.g.m.**, s.434-435.

kaynaklarında iki şekilde görmekteyiz. Birincisi “kutsal tarihi” teşkil eden ve “silsilename”nin bir halkasını oluşturmaları bakımından İslamın kılıcı olarak görülen ve daima İslam tarihinde onurlu bir yeri işgal eden Osmanlıların asılları olan kökendir. İkinci bakışı ise Osmanlı toplumunun klasik çağın kurumsal istikrarını oluşturduğu devre sonrasında yerleşikliğe geçmenin doğurduğu bir ruh haliyle bunu gerçekleştiremeyen göçebelere ve uygarlıktan geri kalmış toplumlara bakışı oluşturmaktadır. Burada söz konusu olan Türkmenlerin bir kısmıdır ve bunlar Türkmen ve Yörük aşiretleridir. Yönetici zümre hem çeşitli karışımlarla etnik saflığını kaybettiği hem de kendini dini terimlerle tanımladığı için Osmanlılarda “Türk” terimi giderek küçültücü bir anlam kazanmaya başlamıştır. XVI. yüzyıldan sonra Osmanlı vekayinameleri Türkleri aşağılayıcı sıfatlarla doludur. “Kaba Türk”, “Cahil Türk”, “İdraksiz Türk” vb. nitelermeler bu tür eserlerde bol rastlanan ifadelerdir. Ancak belirtmekte fayda vardır ki bu sıfatlar göçebe ve yarı göçebe hayat tarzından yerleşik uygarlığa geçiş sürecinde ortaya çıkmış ve geçişe uyum sağlayamamış unsurlar için kullanılmıştır. Böyle bir bakış sadece Türklere karşı değil aynı zamanda aşiret bağlarını koparamamış tüm halklara karşı sergilenmiştir. Osmanlı Devleti gibi bir İslam uygarlığında “bedevi” Araplarla Arnavut ve Kürt aşiretleri de aynı şekilde küçümsemelere sık sık hedef olmuşlardır.¹⁷⁴

Yukarıda Türkmenler ve en geniş anlamıyla göçebelere karşı Osmanlı Devleti’nde yaşandığı ileri sürülen dışlanmanın gereğinden fazla abartıldığını göstermek anlamında İnalçık’ın kayıtlarına başvurmak durumundayız. Nitekim İnalçık, yerleşik nüfusun, özellikle merkezi yönetim bürokratlarının göçerlere ilişkin yargılarını eleştiri süzgecinden geçirmeksizin benimsemenin yanıltıcı olabileceğini vurgular. Ona göre Türkmen göçerler, yerleşik toplumun ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır ve toplumun varlığı için vazgeçilmez önemdeki bazı işlevleri de yerine getirmektedir. Bundandır ki bu gerçeği gören Osmanlı Devleti, göçerleri kendi imparatorluk düzeniyle uyum içinde tutabilmek için bazı önlemler almıştır. Her klana yaylak ve kışlaklarıyla

¹⁷⁴ Taner Timur, **Osmanlı Kimliği**, Ankara, 2000, s. 111-112.

bir yurt veriliyor; bunun sınırları belirlenip imparatorluğun tahrir defterlerine kaydediliyordu. Bu yurt alanı içinde Türkmenler, hayvancılığın yanı sıra marjinal olarak tarımla uğraşıyor; ormanlık veya bataklık araziye tarıma açıp, ister kendi ihtiyaçlarını karşılamak ister pazarlamak üzere buğday, pamuk ve pirinç ekiyorlardı. Örneğin Batı Anadolu ile Aşağı Kilikya'nın nehir vadilerindeki arazinin sıtma yatağı bataklıklarla kaplı büyük bölümü işlenmeden duruyordu. Buralara kışlamaya gelen Türkmen göçerler, bu toprakların bir kısmını tarıma açıp, pamuk ya da pirinç gibi ticari ürünler yetiştirmeye koyuldular. Yaylaklarına döndüklerinde bekçiler bırakıyor, sonra da mahsulü kaldırmaya geliyorlardı. Bu gibi geçici yerleşimler, zamanla küçük köylere dönüştü. Osmanlı tahrirleri, Türkmenlerin Batı Anadolu'nun bazı düzlüklerinde yetiştirdikleri pamuğu, Efes (Ayasoluk) ve Palatia (Balat) limanları ile Sakız adasındaki İtalyanlara sattığını gösteriyor.¹⁷⁵

İnalcık, pamuk ve pirincin yanı sıra halı ve kilim ihracatının uluslar arası ticarete önem kazanmasıyla Türkmenlerin bu sahada etkin bir rol oynayarak bu sektörde Uşak-Gördes-Kula havzasını uluslar arası bir halıcılık merkezi haline getirdiklerini belirtir. Türkmenlerin sadece besin maddelerini temin etmeleriyle değil bunun yanında kent sanayine yün ve deri gibi temel hammaddeleri temin eden hayvancılıklarıyla da Osmanlı toplumunun ayrılmaz bir parçası olduklarını belirtir. Bundan başka Anadolu göçebelerinin ekonomik katkılarının bir başka boyutunun da gerek özel sektör ve gerekse devlet işletmeleri açısından imparatorluğun kara ulaşımını tekellerinde bulundurmaları olarak gösterir. Buna göre Yörükler için en önemli hayvan devedir. Her zaman zor koşullarda eşya taşıyabilen develeri, Yörükler sistematik biçimde taşımacılıktan para kazanmak için kullanıyorlardı. Türkmenlerin tek hörgüçlü Arap develeriyle çift hörgüçlü Orta Asya (Baktriane) develerini çiftleştirerek ürettiği melezler, Anadolu'nun çetin arazisiyle soğuk ve yağışlı iklimine çok uygundur. İster ordunun silah ve cephanesiyle ikmal malzemesi olsun, ister hantal ve hacimli ticari mallar olsun her çeşit yük deveyle taşınmaktadır. Deve ortalama 250 kilo civarında,

¹⁷⁵ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. I: 1300-1600, Eren Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 75.

yani atla veya katırın iki katı yükü, nisbeten düşük bir maliyetle taşıyabiliyordu. Bu sayede Osmanlı ordusu bütün bir ordusu, bütün silah ve ağırlıklarıyla birlikte tek bir mevsimde Fırat boylarından Tuna boylarına intikal edebilmekteydi. Deve olmasaydı, hem ordunun hem tek tek kalelerin ikmali için gerekli un, buğday ve arpayı taşımanın maliyetiyle baş etmek mümkün olamazdı. 1399'da I. Bayezid'in ganimetinin bir bölümü olarak Antalya bölgesinden on bin deve çekip götürmesi bir tesadüf değildir. Gerek bu havalideki ve gerekse batı Anadolu'daki deve sürücülerini ya "Türkmen" ya da "göçmen Arap"tılar. Kısaca taşıma ve lojistik hizmetleri bakımından Osmanlı orduları, deve sürücüsü göçerlere bağımlıydı.¹⁷⁶

Yukarıdaki bilgiler tahlil edildiğinde görülecektir ki, Osmanlı ekonomisinin önemli bir kısmı göçerler ve Türkmenlere bağlıdır ve Osmanlı Devleti de bunun farkında olarak bu kitleleri belli bir idare esnekliğiyle kendine bağımlı tutmakta ve yer yer bunların yerleşimini de sağlamaktadır. Bu bilgi bize Türkdoğan'ın ısrarla vurguladığı Oğuz-Türkmen çatışması ya da devlet-millet bütünleşmesinin yaşanmadığı şeklindeki yorumların o gün için gerçeği yansıtmadığını göstermektedir. Bu yönlendirme biraz da günümüzün kavramlarıyla geçmişini anlamaya çalışmanın getirdiği anakronik bir yanılgıdır.

Türkdoğan, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan hemen sonra patlak veren Türkmen-Oğuz ikiliğinin dini-mezhep bazında geliştiğini ileri sürer. Fetret devrinin iktidar çekişmeleri ve daha sonra Bedreddin'in ayaklanmaları ve nihayet toplumun bütün katlarına yayılan Celali ayaklanmasının sosyal gerginliğin güçlenmesine katkıda bulunduğunu ve böylece çevre ile merkez arasında önemli kopmaların doğduğunu belirtir. Tarih boyunca Osmanlı'da yaşanmayan millet-devlet bütünleşmesinin gerçekleşebilme ihtimali için Türkdoğan, şunları kaydeder; "Kimlik arayışı merkezde silinmeye yüz tutunca çevre bunu olanca gücü ile yaşatmaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti bu kimlik arayışını tarihi yıldızların parladığı anlar olarak kabul ettiği bu devirleri değerlendirmek suretiyle millet-devlet yapma suretini pekiştirmiş olsaydı, iki güç arasındaki bütünleşme

¹⁷⁶ Halil İnalcık, a.g.e., C. I. 76-78.

sağlanabilirdi. Bu yapılmadığı için ilkin dini –mezhep eğilimli ayaklanmalar, daha sonra bu kimlik arayışını da arkasından sürükleyerek devletin iktisadi ve mali bunalımlarını da bahane ederek iç isyanların patlamasına yol açacaktır.”¹⁷⁷

Orhan Türkdoğan isyanların sürekli olarak kesintisiz bir biçimde devletin başına bela olmasını devletin merkez-çevre ilişkilerini millet-devlet biçiminde güçlü bir kimliği yansıtamamasına bağlamaktadır. Bunun sonucunda çevrede sürekli küskünler, dışlanmışlar zümresinin meydana geldiğini belirtir ve bunların, toplum dokusunun gevşediği her bunalımlı zamanda çevreden merkeze yüklenmek suretiyle devletin başına büyük sorunlar açılmasına sebep olacağını vurgular.¹⁷⁸

Türkdoğan’a ait görüşlerin zikredildiği yukarıdaki iki paragrafta bir kimlik bunalımının yaşandığı ve bunalımın dini-mezhepsel ayrımlara ekonomik bazı sıkıntıların da eklenmesiyle patlamaları başlattığı anlaşılmaktadır. Fakat XIX. yüzyılın sonunda siyaset alanında görülen ve günümüze dek gelen milli ve etnik tanımlı bir kimlik arayışını, XVI. yüzyıl şartlarında ortaya çıkan bunalımların sebebi olarak düşünmek bir yanılgı olsa gerektir.

XVI. yüzyılda Türkmenlerin başını çektiği isyan hareketlerinin sebeplerini sorgularken çağın şartlarını gözden geçirmeden günümüz algılayışı ile geçmişi kurgulamak kolaycılığa kaçmak gibi görünmektedir. Bu konuda İnalıcık’ın saptamaları bizim için daha ikna edici ve inandırıcı görünmektedir. Halil İnalıcık şöyle demektedir, “XVI. yüzyılda köylü nüfusunun hızla artmasının ekilen toprakların otlaklar aleyhine genişlemesine yol açtığı, ve bunun da Yörükleri gitgide daha yükseklerdeki marjinal topraklara çekilmeye zorladığı şeklindeki bir görüş mevcuttur. Ormanlık bölgelerdeki tarımcı yerleşimlerin çoğalması da aynı etmenle açıklanmaktadır. Ayrıca, XVI. yüzyılda Doğu Anadolu’da pastoral göçerler ile köylüler arasındaki mücadelenin yönetim açısından ciddi bir sorun haline geldiği biliyoruz. Bu bölge, özellikle Erzurum-Pasin koridoru, Osmanlı ordularının güzergahı

¹⁷⁷ Orhan Türkdoğan, **a.g.m.**, s. 437-438.

¹⁷⁸ Orhan Türkdoğan, **a.g.m.**, s. 441.

haline geldiğinde, köylü nüfus toprağı terk edip dağıldı. Ardından, güneyden çıkagelen göçebeler toprağı yaylak edindiler. Buna karşılık yönetimin timar verdiği sipahiler, köylüleri geri getirip toprağı tekrar ekime açma çabasına girdiler. Bunun üzerine göçebelerin sürüleriyle bu toprağı girmesi yasaklandı. Sultanın bu yoldaki fermanının çileden çıkardığı göçerler, ülkeyi tamamen terkedip İran şahının yönetimi altındaki Azerbaycan'a geçmek tehdidinde bulundular. Gerçekten de, XVI. yüzyıl, Türkmen klanlarının biteviye Azerbaycan yönüne kaçıışına tanık oldu.”¹⁷⁹

XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan Şah Kulu ve Bozoklu Celal isyanlarında hemen bütün tarihçilerin-XVI. yüzyıl tarihçileri- anlattığı, halkın büyük çarpışmaları göze alarak doğuya doğru Azerbaycan'a ve İran'a doğru o büyük kaçıış, İnalıcık'ın yukarıdaki tespitiyle gerçekçi ve inandırıcı bir mahiyete bürünmektedir.

İnalıcık'ın, Osmanlı ve İran arasında sürekli sorunlara neden olan ve bizim ise hep mezhep temelinde bir ayrıma bağlı olarak peşin bir ön yargıyla düşündüğümüz Türkmenler üzerindeki çarpışmalara dair tespiti de en az önceki paragrafta zikredilen İran'a göçün sebebine dair tespiti kadar ikna edicidir. Buna göre “Aşiretlerin, çoğunlukla Kızılbaş Türkmen aşiretlerinin, Osmanlı-İran sınırının her iki tarafında otlak arayışı içinde her mevsim bir o yana, bir bu yana geçmeleri, Osmanlılar ile Safeviler arasındaki başlıca çatışma nedenlerinden biriydi. Sürüleri güdenlerin siyasal sınırları hiçe saymaları nedeniyle, aynı yüzyılda Polonya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında da benzer bir durum söz konusuydu. Genellikle batı Yörükleri, Sivas yöresinden Akdeniz'e ve Sakarya vadisinden Aydın sancağına kadar uzanan Orta Anadolu mekanında daha elverişli iklim koşulları sayesinde, hayvancılığı tarımla tamamlıyor; buna karşılık Kuzey Suriye ile Doğu Anadolu'daki aşiretler otlatıcılığa çok daha bağımlı gözüküyordu. Çoğu sipahi, timar gelirini artırmak açısından, otlatıcı göçerlere ayrılmış otlakları ekili araziye dönüştürmeye özellikle istekliydi. Bu yolda başvurdukları bahanelerden biri, otlakların zaten göçerlerce terkedilmiş olduğu iddiasıydı. Kısacası, ekili

¹⁷⁹ Halil İnalıcık, a.g.e., C. I, s. 78.

arazinin otlaklar aleyhine genişlemesi teorisi, XVI. yüzyıl Anadolu hayatının gerçekleri arasındaydı.”¹⁸⁰

Yukarıda Türkmenlerin etnik bir ayırım ya da devlet tarafından özellikle kimliklerinden ötürü dışlanmayarak tam tersine yaşam tarzlarının ve ekonomik faaliyetlerinin getirdiği bazı sıkıntıların Türkmenleri sipahilerle ve yerleşiklerle çatışma durumuna getirdiğini anlamaktayız. Osmanlı tarih yazarlarında sık sık isyana meyilli oldukları vurgulanan Türkmenlerin psikolojik durumlarını İnalçık şöyle tasvir etmektedir. “Narin ekonomileriyle göçerler, olumsuz etmenlere yerleşik nüfustan daha açıktılar. Örneğin herhangi bir salgın hastalığın sürülerini kırıp geçmesi halinde, derhal mutlak yoksulluğa gömülebilirlerdi. Bu koşullarda ise ya eşkiyalaşıyor, ya da küçük bir ücret karşılığında imparatorluk ordusuna paralı asker yazılıyorlardı. Osmanlı toplumunun parçalı, ayrıcalıksız grupları olarak, kurulu düzene karşı hemen her harekete katılmaya hazırdılar. Dağlarında o denli kendi başlarına buyruktular ki, Toroslar’daki Yörükler ve Balkanlar’daki Arnavut aşiretleri için isyan adeta bir yaşam tarzıydı. Otlaticılık ekonomisinin egemen olduğu Doğu Anadolu’da Osmanlı yönetimi, ırsî reislerine bağlı özerk yaşantılarına saygı göstermek suretiyle aşiretlerle uzlaşmaya çalışıyordu. Göstermelik miktardaki vergiler kendi beyleri tarafından toplanıp devlete teslim ediliyor; böyle ayrıcalıklar karşılığında, gene ırsî reislerinin emrinde askeri hizmet vermeleri isteniyordu.

İster Müslüman ister, Hristiyan olsun, dağlık yöreler halkının bazı ortak özellikleri vardı. Kural olarak imparatorluk idaresi, büyük ve geleneksel aşiret birimlerini, resmen tanınan ve kontrol altında tutulan reislerin yönetimindeki bağımsız klanlara bölüyordu. Yurt alanları ile yaylak ve kışlakları arasındaki mevsimlik göçlerinde izleyecekleri yolların resmi tahrir defterlerine kaydedilmiş olmasına karşın gerek köylüler ve gerekse yetkili makamlarla aralarında çatışma eksik olmuyordu. Bürokratik kısıtlamalardan,

¹⁸⁰ Halil İnalçık, **a.g.e.**, s. 79.

deftere yazılmaktan ve vergilendirilmekten nefret eden göçerler, merkezi iktidar zayıfladığı anda huzursuzlanıp kontrolden çıkabiliyorlardı.”¹⁸¹

Celali isyanlarının bir başka sebebi olarak dini mezhepsel ayrımı belirtmekte fayda vardır. İran’da Şii ideolojisi üzerine kurulan Safevi Devleti, Osmanlı topraklarında yayılmaya çalışmıştır. Bu yayılmayı propaganda yoluyla gerçekleştirmiştir ve bunu da özellikle Anadolu’da konargöçerler arasında sağlamıştır. Bu sebeple Anadolu’da meydana gelen ayaklanmalar merkezi yönetimi büyük endişelere sevk etmiştir. Bunun sonucu olarak Osmanlı merkezi yönetimi, Şiiliği İslam dışı saymak suretiyle Rafizilik (sapkınlık) olarak ilan etmiştir. Sonuçta Ehl-i Küfr’ün kapsamına Rafizîler’i de sokmuş, cihad ve gaza kavramlarını Şii İran’a yapılacak mücadeleyi de içine alacak şekilde genişletmiştir.¹⁸²

Yukarıda bahsettiğimiz üzere isyan sebebi olarak vurgulanan mezhep ayrımı ve Türkmen faktörünü destekler mahiyette, bir başka yazar, XVI. yüzyılda yaşanan ayaklanmaların ve bunların şiddetle bastırılmalarının sebebini sorgulamaktadır. Bu noktada tek sebebin mezhep ayrımı olmayıp bunun yanında göçebe ya da yarı göçebe yaşayarak geleneklerini sürdüren Türkmen hayat tarzının merkezileşen Osmanlı siyasi sistemiyle uyuşmamasını başka bir faktör olarak görür. Bu sıralarda sadece Kızılbaş heterodoks Müslüman Türkmen boylarının değil, aynı zamanda Karamanlı ve Akkoyunlu gibi Sünni Müslüman Türkmen boylarının da yerleşik ve merkezîyetçi Osmanlı’yla sert çarpışmalara girdiğine dikkat çeker.¹⁸³

Aynı yazar, isyanlara bir başka sebep olarak F. Braudel’in belirttiği bir husus olarak XVI. yüzyılda Osmanlı’da ve Akdeniz’de bir nüfus patlamasının yaşandığını ve bunun da beraberinde ciddi sorunlar yaratarak eldeki kıt imkanların yetersiz kalmasına yol açtığını vurgular. Böylece iskana zorlanan

¹⁸¹ Halil İnalcık, **a.g.e.**, s.79-80.

¹⁸² Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhitler (15.-17. Yüzyıllar)**, 2. baskı, Numune Matbaacılık, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 100.

¹⁸³ Taha Akyol, **Osmanlı’da İran’da Mezhep ve Devlet**, 5. baskı, Şefik Matbaası, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1999, s. 41.

Türkmenlerin Safevî propagandasının yetişmesiyle bir destek bulduğunu ve isyanlar için siyasi bir alt yapının oluştuğuna değinir.¹⁸⁴

Celali isyanlarına sebep olan gelişmeler üzerine, Griswold da bazı saptamalarda bulunmaktadır. Burada, en sık bahsedileni olarak Osmanlı Devleti'nin uzun ve başarısızlıkla neticelenen kuşatmalarının tek sebep olmadığını belirtir. Hemen akla gelebilecek üç etmeni vurgular. Bunların birincisi, tımar sistemindeki değişiklik, ikincisi, baştakilerin yetersizliği ve üçüncüsü, Avrupa'da yaşanan fiyat devriminin etkisidir. Nüfusun da bu yıllarda hızla artmasını bir sebep olarak gören Griswold, bir başka etmen olarak o yıllarda Anadolu'nun tamamında ortalama ısının düşmesinin de isyanların hazırlayıcısı olarak pay sahibi olduğunu belirtir. XVI. yüzyıl isyanları (yüzyılın sonundakiler kast edilmektedir.) için bunların ardında dinsel (özellikle Şii) güdülenmenin olup olmadığının kanıtlanabilmesi için yeterli belgeye sahip olunmadığını da vurgular.¹⁸⁵

Yukarıda belirtildiği üzere isyanlara etken olduğu düşünülen ekonomik, siyasi ve idari, dini ve mezhebi birçok faktörün yanında şunu da bir başka sebep olarak belirtmeliyiz ki devletin asilere karşı kullandığı metot da bir isyan sebebidir. Bu metot yerel idarenin ya da merkezi idarenin yönetimi altındaki halka karşı kullandığı kontrolsüz ve yok edici güçtür. Bunun sonucu olarak korkunç bir kıyım karşısında kalan ve potansiyel tehdit olarak görülen kitle, başvuracağı yegane çare olarak ayaklanmaya -yukarda bahsi geçen sebeplerin de bir bütün olarak düşünülmesi şartıyla- zorlanmaktadır. Bizi bu düşünceye sevk eden bir bilgi olması açısından şunu belirtelim ki Bitlisî, Bozok'ta ayaklanan Celal'i anlatırken devletin burada kullandığı şiddeti de satır arasında zikreder. Buna göre Şah Kulu isyanı sonrasında bizzat Yavuz Sultan Selim'in Anadolu'da yapılmasını emrettiği genel bir denetimden sonra Kızılbaş olduğu saptanan büyük bir kitle topyekün kılıçtan geçirilmiştir. Bu rakamı Bitlisî kırk bin olarak belirtir. Şii yandaşı "mülhitlerin" tespitini ise bunların takiyye yapmalarına engel olup bu farkı algılayacak merkezden

¹⁸⁴ Taha Akyol, **a.g.e.**, s. 42.

¹⁸⁵ William J. Griswold, **Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611**, Numune Matbaacılık, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. VIII.

görevlendirilmiş müfettişler gerçekleştirmiştir.¹⁸⁶ Bu iddianın doğruluğu ve rakamların tutarlılığı bir başka tartışma konusu olmak üzere anlatılan bu durum devletin algılamasında isyan etmiş bir topluluğa karşı kullanılabilecek şiddetin boyutunu göstermektedir. Haliyle böyle bir tutum bile halk tarafından “gayri memnunlar zümresine” dahil olmaya yeterlidir.

Bu yüzyılda isyanları tetikleyen en mühim sebeplerden biri devletin muhalif olarak algıladığı gruplara ve kitlelere karşı kullandığı yıkıcı şiddet olduğunu belirtmiştik. Bu şiddet zirvesini Safevîlerle Osmanlıların arasında yaşanan siyasal ve ideolojik mücadelelerle göstermiştir. Osmanlı resmi ideolojisi bu sıralarda tarihindeki en büyük dönüşümlerden birini yaşamıştır. Militan bir Şii ideoloji propagandasına karşı Osmanlı topraklarında taraftar kazanmaya çalışan Safevî ideolojisini bertaraf etmek isteyen Osmanlı yönetimi Sünniliğin imparatorluğun her tarafında yayılması için baskıcı metotlara başvurmuştur.¹⁸⁷

Özellikle isyanları, sadece dini bir sapma olarak ifade eden birçok kaynaktaki bilgiler, bizlere isyanların gerçek sebeplerini görme noktasında engel oluşturmaktadır. İsyarlarda dini mezhepsel farklar çok önemli etkenler olmakla birlikte, tek başına ana sebep olamayacak kadar cılız görünmektedir. Özellikle XVI. yüzyıl tarihçilerinin bunu bize böyleymiş gibi gösterme çabaları bazı şeylerin üstünü örtme kaygısını ispatlamaktadır. Bu nedenle bizler bu döneme dair yapılacak çalışmalarda bu yazarların eserlerinde adeta samanlıkta iğne ararcasına, özenle ve sabırla, yorum yapabileceğimiz bilgiler aramak durumundayız.

¹⁸⁶ İdris-i Bidlîsî, **a.g.e.**, s. 386.

¹⁸⁷ Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhitler (15.-17. Yüzyıllar)**, 2. baskı, Numune Matbaacılık, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 94.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE XVI. YÜZYILDA ANADOLU'DA MEYDANA GELEN MUHALİF NİTELİKLİ HAREKETLERİN OSMANLI TARİH YAZARLARI VE ESERLERİNE YANSIMALARI

Aşağıda bir takım başlıklar altında inceleyeceğimiz isyanlar ile ilgili başvurduğumuz kaynaklar arasında bir sınıflama yapmak gerekirse, bu tasnifi, isyanın yaşandığı sırada hayatta olan yazarlar ve isyanı kendinden öncekilerden edindikleri bilgiler ile yazanlar olarak yapmak gerekir.

Bu açıdan İdris-i Bidlîsî, Hadidî, Kemalpaşazade, Şükrî, Lütî Paşa ve Celal-zade gibi Osmanlı tarih yazarları, Şah Kulu, Bozoklu Celal, Süklün Koca- Baba Zünnun, Kalenderoğlu isyanlarına yaşadıkları yıllar itibariyle tanıklık etmekte ve naklettikleri bilgiler önem kazanmaktadır. Hoca Sadettin ve Gelibolulu Mustafa Âlî, XVI. Yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan bu olaylarda kaynak olarak yukarıda sayılan tarihçileri kullanır.

Osmanlı tarih yazarlarının isyanları ele alışlarının incelendiği bu bölümde, bilgilerin tasnifi ve yorumu, eserini daha erken kaleme alan tarihçiler ile başlatılacaktır.

1. ŞAH KULU İSYANI

1. 1. İSYANIN TARİHİ VE SEBEPLERİ

Bu isyanı anlatan eserleri kronolojik bir sıra içinde incelediğimizde bu konu ile ilgili olarak bilgi veren ve eserini diğerlerine göre daha erken bir tarihte kaleme alan İdris-i Bidlîsî'ye müracaat etmek gerekir.

İsyan hakkında kısa ve öz bilgi veren Bidlîsî, verdiği bilgilerin kendinden sonra kullanılması özelliği ile dikkat çekmektedir. Hadidî, Hoca Sadettin ve Celal-zade'nin isyanla ilgili kayıt tutarlarken bu yazardan istifade ettikleri görülmektedir. Bidlîsî, isyanın çıkışını Sultan Bayezid'in tacı ve

tahtında çıkan fetrette görür ve bu karmaşanın böyle bir hengamede vuku bulunduğunu belirtir. Böylece iktidarı ve yetkiyi elinde tutan vezirler, görüş birliğiyle Sultan henüz hayattayken saltanatı Sultan Ahmed'e devretmeyi teklif etmişlerdir. Bidlîsî'ye göre onları bu düşünceye iten esas sebep ise Sultan Ahmed'in bu yetki sahibi vezirler ile olan yakın ilişkisi ve kendisinin tahta geçtikten sonra bu kimseleri aynı mevkilerde tutacağına olan inançtan kaynaklanmıştır. Ayrıca Bidlîsî, Sultan Ahmed'e verilen bu desteğin arkasında bizzat onun Anadolu'da "İsmailiye- Rafızîler"inden kaynaklanan bazı fitne ve fesatları bastırmakta gösterdiği başarının yattığını vurgular.¹⁸⁸

Eserini hiç kimseye sunma gayretiyle yazmadığı iddia edilen Hadidî, isyanın sebebi hakkında tatmin edici bir bilgi vermese de yayılması ve taraftar bulması noktasında oldukça değerli ve farklı bilgiler vermektedir. Buna göre isyanın yayılmasında mahalli bazı etkenler rol oynamaktadır. O, sayılarının iki bini bulunduğunu belirttiği asilerin Kütahya'ya yürüdüklerini, bu sırada Kütahya beylerbeyinin rahat içerisinde işlerinden el ayak çektiğini, askerlerinin ise beyler gibi davrandığını kaydederek bu durumdan şikayet etmektedir.¹⁸⁹ Hadidî'nin verdiği bilgiden şu anlaşılmaktadır ki idarecilerinden rahatsız olan Kütahya halkı, sayıları çok fazla olmayan- yazar iki bin olarak belirtiyor- asilere karşı direnme göstermemişlerdir. Hadidî bize bu isyanda rol oynayan ana sebeplerden biri olarak memleket idaresini elinde tutan mahalli yetkililerin bu iş için hiç de ehil olmayıp işlerinin gereğini yapmadıklarını anlatmaktadır.

Asilerin isyan ettikleri sırada sayılarının iki bin civarında olduğuna dair kayıt diğer eserlerde pek rastlanmayan bir malumdur. Asilerin Kütahya'ya yöneldikleri sırada kaç kişi olduklarına ilişkin rakam veren bir diğer tarihçi Bidlîsî'dir. Bidlîsî, yirmi bine yakın bozguncunun çoluk çocuğuyla, mal mülkleri ve yanlarında hayvanlarıyla birlikte harekete geçtiklerini bildirir.¹⁹⁰

¹⁸⁸ İdris-i Bidlîsî, **Selim Şah-nâme**, Hazırlayan: Hicabi Kırlangıç, Sistem Ofset, Ankara, 2001, s. 87.

¹⁸⁹ Hadidî, **Tevârih-i Al-i Osman**, Hazırlayan: Nejdettin Öztürk, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1986, s. 338.

¹⁹⁰ İdris-i Bidlîsî, **a.g.e.**, s. 87.

Şükrî, Şah Kulu isyanı hakkında fazla ayrıntıya girmemekle birlikte Şah Kulu'nun aslının ve soyunun belli olmadığını, dahası yerinin ve yurdunun da bilinmediğini kaydetmektedir. İsyanın çıkış sebebi olarak Şah İsmail'e bağlı olan ve onun adına isyan eden bu asinin sultanlık davasına giriştiğini ve etrafına bu amaca matuf ordu topladığını iddia eder.¹⁹¹

Bu isyanla ilgili olarak ayrıntılı bilgiler edindiğimiz yazarların başında Celal-zade Mustafa Efendi gelmektedir. Kendisinin devlet kademesinde özellikle de yazı işlerinde büyük hizmetlerde bulunduğunu öğrendiğimiz ve nişancılığa kadar yükselerek "Koca Nişancı" lakabıyla anıldığını öğrendiğimiz Celal-zade, eseri "Selim-name"yi tamamen subjektif nedenlerle kaleme almıştır. Buna göre yazar, eserini Sultan Selim'i baba katiliği ithamından kurtarmak ve icraatlarını akli sebeplere dayandırmak için büyük çaba sarf etmiştir. Kendisinin dini kurallara sıkı sıkıya bağlı olduğunu düşündüğümüz Celal-zade, Halvetî tarikatına mensuptur ve bu bağlılık eserini kaleme alırken kullandığı üsluba yansımıştır. Yazar, eserinin ilgili bölümünde Sultan Selim'in taht talebinde bulunduğu sırada, kardeşleri ile girdiği mücadeleyi anlatırken bu esnada isyan çıkaran Kızılbaşlara değinir. Eserinin sekizinci ve dokuzuncu bölümleri bu konuya ayrılmıştır.

Kendisine Teke sancağı bağlı iken kardeşi Ahmet'in Amasya'dan Karaman'a vardığı haberini alan Şehzade Korkud'un Teke'yi bırakarak Saruhan vilayeti merkezi olan Manisa şehrine geldiğini belirttikten sonra şehzadeler arasındaki bu çekişmelerin ülke ve vilayet halkını ayaklandırıldığını ve bu sırada Teke'de yaşayan ve adına "Şeytan Kulu" denen asinin ayaklanarak bu kimseleri arkasına aldığını belirtir. Ortaya çıkışında dini ve mezhep ayrılığının oldukça bariz bir etmen olduğu bilinen ve bu özelliği ile de Şii Safevilerce siyasi amaçlarla kullanılan bu isyana destek veren halkı, yazar, kardeşler arasında vuku bulan çatışmalardan bıktıkları için isyana katılmış kimseler olarak sunar.¹⁹² İlgili bölümün devamında isyancı ve özellikleri sıralanmaktadır. Burada dikkatimizi çeken yazarın isyana katılan

¹⁹¹ Şükrî-i Bitlisî, **a.g.e.**, s. 73.

¹⁹² Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 120.

halkı, bu başkaldırıya şartların zorladığını izaha çalışmasıdır. Celal-zade, kardeş kavgasının iktidarı ortadan kaldırdığından şikayet etmektedir.

Bu konudaki bilgileri kendinden önceki yazarların -özellikle bu konuda Bidlîsî'nin- yahut görgü tanıklarının şahadetleriyle verdiği bilgilerle inşa eden Hoca Sadettin, isyanın sebepleri noktasında diğer yazarlardan oldukça farklı bir görüş sergilemektedir. Buna göre isyanın en mühim sebebi, Sultan II. Bayezid'in dindarlığı gerçek padişahlık olarak görüp bir köşeye çekilmesi ve kendi yetkilerini vezirlerinin ellerine bırakmasıdır. Onların dürüstlüğüne fazla güvenerek çıkan olaylardan habersiz kalmış, ülkeyi derleyip toparlama makamlarında bulunanlar soyguncu ellerini halkın mallarına uzatıp, rüşvet ile iş görmeleri sonucu tımar sipahilerinin çoğunun tımarları ellerinden alınmış ve bunlar boş umutlarla kapıları aşındırmaktan canları bezdiği ve yaşamaktan bıktıkları için geçimlerini sağlayabilmek için farklı yollara sapmışlar, bazıları yol kesen çetelerle çalışmaya başlamış ve onları güçlendirip böylece isyanın genişlemesine katkıda bulunmuşlardır.¹⁹³

Hoca Sadettin, devlette yozlaşmaya dikkat çekerken hırsız nitelikli insanların iktidarda olmasından şikayet etmektedir. Ayrıca rüşvet karşılığında tımarların satıldığını ve tımarlı sipahilerin işsiz kalarak eşkıyalığa meylettiklerini kaydetmektedir. Yazarın eserini kaleme aldığı sırada Anadolu'da gerçekten de bu türden isyanlar çok yaygındır. XVI. yüzyılın son çeyreği özellikle devlet kademesinde hizmet verirken –sipahisinden paşasına kadar uzanan geniş bir silsilede- merkeze karşı ayaklanmış birçok devlet adamını görmek mümkündür. Fakat Şah Kulu isyanı bu tespit için oldukça erken bir tarihte olmuştur ve isyanın tekikleyici unsuru tek başına olmasa da en mühim etken olarak mezhep temellidir. Hoca Sadettin yaşadığı devirde tımarlıların isyanlara katılması gibi sık görülen bir durumu neredeyse yüz yıl önce yaşanan bir isyanın sebebi olarak zikretmektedir.

Hoca Sadettin, isyana başka bir sebep olarak da bu bölge insanlarının yapısını gösterir. Buna göre Tekeili'nde yaşayan Türkler doğuştan yaramazdır ve yaratılışlarında dik başlılık bulunur. Ayrıca huysuzluk bu

¹⁹³ Hoca Sadettin Efendi, **a.g.e.**, C. IV, s. 44.

kimselerin yaratılışında ikinci bir huy olarak mevcuttur. İnsanlıktan uzak bu halkın yüreklerinde bin türlü fesat ve ayrımcılık gömülüdür.¹⁹⁴

Bu konuda Bidlîsî bize 918/1512-1513 yılını göstermektedir. Bidlîsî bu tarihte Sultan Bayezid saltanatının idari ve bedeni hastalıklarla bittiğini ve üç şehzade döneminin başladığını kaydetmektedir ki bu şehzadelerin, yaşça en büyüğü Sultan Ahmed, en bilgileri Sultan ve şahlığa liyakati ile hepsinden en cesuru, en akıllısı ve en adili olan Sultan Selim'dir.¹⁹⁵ Eserleri incelenen Celal-zade, Hadidî ve Şükrî'de isyan tarihi ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

Hoca Sadettin, Şah Kulu İsyanı'nın ortaya çıkış tarihi ile ilgili olarak 19 Nisan 1510 gibi kesin bir tarih telaffuz etmektedir. Ayrıca Celal-zade'de rastladığımız "Şeytan Kulu" ibaresini de bir mısrasında Şah Kulu için kullanan Hoca Sadettin burada Celal-zade'den ya da başka bir ortak kaynaktan yararlanmış olsa gerektir.¹⁹⁶

İsyan hakkında fazla ayrıntıya girmeyen Lütî Paşa, Tevârih-i Âl-i Osman adlı eserinde, isyanın 917/1511 yılında ortaya çıktığını belirtir. İsyanın lideri Şah Kulu, Lütî Paşa'nın eserinde "Şeytan Kulu" olarak tanımlanır.¹⁹⁷

Bidlîsî, Şah Kulu'nun bir Kızılbaş olduğunu ve Tekeili vilayetinde Kızılbaş şahına bağlılık iddiasıyla isyan ettiğini ifade eder.¹⁹⁸

Hadidî'nin asileri tanımlamasında Bidlîsî'nin tesirinde kalmış olduğu düşünülebilir. Nitekim Hadidî, bu asi güruh için sık sık Kızılbaş- Rafızî ifadelerini kullanmaktadır. Asilerin elebaşı Şah Kulu'nun yanında toplanan kimselerin Rafızîlik ve ayak takımından olması yanında bu kimselerin hırsız ve haramîler olduğuna da vurgu yapılır.¹⁹⁹

Celal-zade Mustafa, isyanın elebaşını bize tanıtırken onun kötü bahtlı şansız, bozgunculuk çıkaran bir sapık olduğunu, adına "Şeytan Kulu" dendiğini ve bir mağarada kaldığını, kötülük yoluna gittiğini, alçaklık merkezi

¹⁹⁴ Hoca Sadettin Efendi, **a.g.e.**, C. IV, s. 42.

¹⁹⁵ Bidlîsî, **a.g.e.**, s. 87.

¹⁹⁶ Hoca Sadettin, **a.g.e.**, C. IV, s. 43.

¹⁹⁷ Lütî Paşa, **Tevârih-i Âl-i Osman**, Hazırlayan: Kayhan Atik, Ankara, 2001, s. 195.

¹⁹⁸ İdris-i Bidlîsî, **a.g.e.**, s. 87.

¹⁹⁹ Hadidî, **Tevârih-i Âl-i Osman**, Hazırlayan: Nejdet Öztürk, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1986, s. 337.

bir dağlıkta yerleşmiş olduğunu- bu ifadeyle buranın bütün halkı toptan mahkum edilmektedir- ve bozgunculuk hazinesine sahip olduğu belirtir. Bu kadar kötü özelliklerin bir arada bulunmasına ek olarak memleketin ve şehzadelerin ahvali de göz önüne alındığında “yaratılışında idarecilik arzusu bulunan” bu kimse durmayarak etrafındaki bozguncularla kalkıp ayaklanır. Yazar, bu ayaklanmayı “şeytanın bayraklarının kaldırılması, iblisin sancaklarının açılması” şeklinde tavsif eder.²⁰⁰

Asilerin inançlarında ve mezheplerinde hak yolda olmadıklarını vurgulamak için olsa gerek Celal-zade, “açıldı perde kalmadı nisâda, virildi ’âlemin nazmı fesâda”²⁰¹ şeklindeki beyitte Müslümanların kutsalı kabul edilen örtünün bu asiler tarafından önemsenmeyerek gündelik hayatta kendi içlerinde kullanmadıklarına bir sitem ve göndermede bulunur ve bu davranışın devletin varlık sebebi olan düzeni yıktığını belirtir. Burada yazar, oldukça can alıcı bir noktadan hareket ederek isyan eden bu insanları Osmanlı toplumunda hakim olduğu düşünülen dini kimlikten tamamen ayrı tutacak ve dışlayacak farklardan birini ortaya koymaktadır. Yazarın asileri sunuş biçiminde Osmanlı Devleti’nin benimsediği mezhep ve dini ritüelleri yaşayış biçiminden bu grubun ne kadar uzak olduğu, dahası tamamen sapkın olduklarını ifade etmeye çalıştığı görülecektir. Açık bir karalama taktiğine başvuran yazar, içkinin de bu gruba has bir özellik olduğunu ve bunun alenî olarak içildiğini ifade etmektedir.²⁰² Yazar bu iki hususu –ki biri kadının örtüsü, diğeri içki- özellikle belirtmektedir. Kendisinin Halveti tarikatına mensup olduğunu ve bu tarikat için bir tekke yaptığını kaynaklardan öğrendiğimiz Celal-zade, kuvvetle muhtemeldir ki tesettürü terk etmeyi ve içki içmeyi büyük günahlardan saymaktadır. Şah Kulu ve beraberindekiler günahkar azgın bir grup olarak tanıtılmaya çalışılmaktadır.

²⁰⁰ Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 120.

²⁰¹ Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 121.

²⁰² Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 122.

1. 2. İSYANIN GELİŞİMİ VE SONUCU

Celal-zade'nin eserinde isyanı anlattığı sekizinci bölümde yer alan ilk şiirde memleketin içinde bulunduğu genel durum ile ilgili bazı ipuçları elde etmekteyiz. Buna göre, cihanda padişahın ve sembolü olan taç ve külahtan hiçbir iz bulunmamaktadır ve dahası bütün şehir ve vilayetler boş bulunmaktadır. Böyle bir ortamda aşağılık kimseler çoğalmış, dolayısıyla yüksek karakterli kimseler bulunmamaktadır. Celal-zade, iddialarını biraz daha ileri götürerek, padişahın varlığının görünmediğini, yanındakilerin hepsinin idare işini bıraktığını ifade etmektedir. Böylece bozulan bu düzende düzen kapısının açık kalmasından ötürü mal ve mülkün haramilerce gasp edilmesinden, şer'iat kavramının hiç anılmayarak şer'iat düzenin dolu bir bardak misali iken yerlere döküldüğünden ötürü şikayet etmektedir.²⁰³

Tasvir ettiği bu durumun bir neticesi olarak Şah Kulu'nun şehir, kasaba ve köylerde, dağlarda ve obalarda her çeşit kötülerin ve Türkmenlerin ve ne kadar levent ve kötü adam ve açık gözlü fırsatçılar varsa hepsini ayaklandırarak Müslümanların mal ve mülklerini talan ettiklerini belirtir. Bu alçak yaratılışlı haşerelerin Müslümanlara ait bineklere bindirilip tam teşkilatlı birer asker haline getirildiğini belirttikten sonra çevrede ne kadar vilayet varsa hepsini yağma ve talan ettiklerine değinir. Muhalefet ederek isyana katılmayanların kılıçtan geçirildiklerini, kendilerine karşı savaşmaya gelenleri ise kahredici bir kaba kuvvetle yok ettiklerini belirtip bunların ülkeyi zulüm ve işkenceye boğduklarını ifade eder.²⁰⁴

Bidlîsî, isyanın başlangıç aşamalarında Sultan Korkud'un isyan çıktıktan sonra bu bölgede durmayıp korkarak Mısır'a kaçtığını kaydederken Hoca Sadettin bunun tersini iddia eder ve isyanın Sultan Korkud'un Mısır'dan dönmesinden sonra patlak verdiğini belirtir.

Hoca Sadettin isyanın çıkışını izah ederken bu yöre halkının (Tekeili) Şehzade Korkud idaresinde güvende bulunduklarını belirtir. Fakat daha önce de belirtildiği üzere, burada yaşayan Türklerin doğuştan yaramaz olduğunu

²⁰³ Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 120-121.

²⁰⁴ Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 121.

ve yaratılışlarında dik başlılık bulunduğunu, huysuzluğun da bu kimselerin yaratılışında ikinci bir huy olduğunu, insanlıktan uzak bu halkın yüreklerinde bin türlü fesat ve ayrımcılığın gömülü olduğunu ifade eder. Şehzade Korkud'un ince gönlünün bu çirkin suratlı insanları görmeye dayanamayarak eski sancağı olan Saruhan ilini arzulayarak kapı halkından birkaç askeri, hazinesini korumaları için geride bırakarak bir gece ansızın Saruhan'a doğru yola koyulduğunu belirtir. Hoca Sadettin, o yöredeki şirretlerin özellikle Kızılkaya eşkıyasının Şehzade'nin olağan dışı bir şekilde yola çıkıp gidişini görünce, saltanatının yıkıldığını düşünerek başkaldırdıklarını ve 19 Nisan 1510 tarihinde Alevi töresine göre toplanarak Şah Kulu sanıyla tanınan bir aşâğılık herifi kendilerine baş ve buğ ettiklerini kaydeder. Bunların, Sultan Korkud'un hazine ve mallarını götürmeleri kovaladıklarını, o kara yürekliğin hırsızlığa karışıp, devlet mallarını toplamakla görevli kimselerle kanlı çarpışmalarda bulunduklarını ve fitne kapılarını iyice açtıklarını belirterek ar perdeleri yırtılan bu insanların uygunsuz davranışlarının yaygınlaştığını, girişimleri sonunda ayaklanmanın gittikçe genişlediği ve çevrelerine toplananların da gün geçtikçe arttığını belirtir.²⁰⁵ Burada yazarın belirttiği gibi yağmalanan mal Sultan Korkud'un mu malıdır yoksa metinden çıkarılacağı üzere halktan toplanan bir takım vergiler midir? Anlaşılamamaktadır. Fakat yukarıda "asilerin hırsızlığa karışarak devlet mallarını toplamakla yükümlü kimselerle kanlı çarpışmaya girmeleri" ifadesinden anlaşılan bu isyanın bir vergi toplama neticesinde ortaya çıktığı ve daha sonra yaygınlaştığıdır.

Celal-zade, ikinci şiirinde fitnenin davul ve sancakla yürüyüp, cihanı zulümle doldurduğunu ifade eder. Burada yer alan bilgilerden hareketle şunu düşünebiliriz ki isyankârlar, yazar tarafından düzenli birlikler şeklinde algılanmaktadır ve yazar kaleme aldığı beyitlerde bunu vurgulamaktadır. Şiirin devamında âlemin baştanbaşa savaş ve karışıklık içinde olup insanların savaşla uğraştığı, her tarafta haksız yere kan akıtıldığı anlatılmaktadır.²⁰⁶

Hoca Sadettin, isyan sırasında halkın içinde bulunduğu duruma da değinmektedir. Ona göre, fesat çıkaran sapkın kişiler kendilerine boyun

²⁰⁵ Hoca Sadettin Efendi, a.g.e., C. IV, s. 42-43.

²⁰⁶ Celal-zade Mustafa, a.g.e., s. 121.

eğmeyenleri demir kılıçlarla tepeleyip o yörede oturan Müslümanların ırzlarını berbat edip pis bulutlarla gelen fesat ve kargaşa cemrelerini sert ve yakıcı gurur rüzgârıyla tutuşturmak için nice kötü yaradılışlıları da kendilerine uydurmuşlar, meydana getirdikleri kalabalık yeter sayıya ulaşınca Anadolu beylerbeyi üzerine yürüyüp Kütahya'ya doğru yönelmişler, geçtikleri yerleri yağma ve talan ederek Müslümanların mal ve canlarına saldırmışlardır. Bu hengâmede kaçabilenler ise dağ yollarına düşüp bunların yolları üzerinde bulunmaktan uzaklaşmışlar ama nice güçsüzler ve çaresizler ayaklar altında ezilerek varlık dünyasından silinip, asilerin uğursuz kılıçları ucunda şehit düşmüşlerdir.²⁰⁷ Bu tarz bir anlatım kariyerinde şeyhülislamlık bulunan bir devlet memuru için olağan karşılanırsa da okuyucuya yazarın aşırı bir tarafgirlik içinde bulunduğunu düşündürmektedir.

Asilerin büyük bir kuvvetle Anadolu'nun idare merkezi olan Kütahya'ya ilerledikleri ve yoldaki Müslüman halka zulümler ve düşmanlıklar yaptıklarını belirten Celal-zade, Kütahya'ya saldırmak üzere olan bu asilerin karşısına Karagöz Paşa'nın çıktığını belirtir. Yazar, bu bölümde Karagöz Paşa için ağır eleştiriler sıralar. Özetle, Paşa'nın varlık boyu anlayış elbisesinden sıyrılmış, bilgi ve faziletlerden uzak biri olduğu, ülke süslemeye liyakati olmadığı belirtilir. Bahsi geçen asilerin kendilerine saldırdığını duyup yakınlardaki askerleri ve orduyu toplayıp aşırı gururundan düşmanı hafife alıp hakir ve hor gördüğünü, kendi taraftarlarından "Nokta" diye bilinen ve "cehlin ciminin noktası" olan bu kişinin de savaş işini kolay sanarak asilere karşı çıktığını ve mağlup olduğunu belirtmektedir.²⁰⁸

Celal-zade, Şah Kulu ve yandaşlarının Karagöz Paşa'ya bağlı askerlerle giriştiği savaşı canlı bir betimlemeyle şiire döker. Yazar, bu çarpışma sırasında tüfeklerin kullanıldığına değinir. Tüfeklerin gözde şimşek ve kulakta gök gürlemesi etkisi yaparak canlarda ve başlarda delikler açtığına dair ifadeler kullanır.²⁰⁹ Celal-zade Mustafa bu şiirin son beytinde savaşta Türklerin cesetlerinin yere serildiğine dair bir ifadeye yer verir; burada

²⁰⁷ Hoca Sadettin Efendi, **a.g.e.**, C. IV, s. 44.

²⁰⁸ Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 122.

²⁰⁹ Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 122.

Türklerden kastettiği asiler midir? Yoksa Osmanlı askerleri midir? Bu sorunun cevabı kullanılan ifadelerde aranacak olursa kesinlikle Osmanlı askeri olamaz çünkü kendisi de bir Osmanlı devlet adamı olan yazar, Müslüman olarak zikrettiği ve hemen her yerde İslam askeri olarak vurguladığı bu askerlerin ölüsü için “leş” ibaresini kullanamaz. Bu ve benzeri türde birçok eserde karşılaştığımız ve Osmanlı elitlerince hor görülen Türkmenlere bu beyitte Türkler denmiş olması akla daha yatkın görünmektedir.

Bu çarpışmanın sonunda öyle büyük bir tarz gümbürtü ve karışıklık olmuştur ki savaş yerinde ve harp alanında bedenler taşla dolu meydanlara benzemektedir. İki taraftan da sayısız insan ölüleriyle yeryüzünde kümeler ortaya çıkmıştır. Sonunda isyancılar galip gelmiştir. Yazar, tasvir ettiği bu sahneyi adeta görmüş gibi bizlere anlatmaktadır. 1494'te doğan yazarın ömrü bu olayları görebilme ihtimalini doğrulamaktadır. Kendisi burada olmasa bile kuvvetle muhtemeldir ki bu bilgileri orayı gören biri kendisine nakletmiş olmalıdır.²¹⁰ Ayrıca hatırlatmakta fayda vardır ki yazar, eserindeki birçok bilgiyi olayların görgü tanığı olan birinci elden bir kaynak olan Vezir Piri Paşa'dan nakletmek suretiyle bizlere ulaştırır.²¹¹

Bu ilk çarpışmadan sonra Şah Kulu karşısında hezimete uğrayan Nokta'nın kaçarak mallarını asilere kaptırdığını ve asilerin Osmanlı askerlerinin mallarını yağmaladığını görmekteyiz. Savaş meydanından kaçan Nokta ve kurtulan askerler, gelip Karagöz Paşa'nın arkasına sığınmışlar böylece de kendilerini takip eden asilerin Kütahya önüne gelerek saf tutmasına ve ikinci bir çarpışmanın da Kütahya önünde yapılmasına sebep olmuşlardır. Bu ikinci çarpışmada Osmanlı askerlerinin tuzağa düşürülerek yok edildiğini anlatan Celal-zade, Karagöz Paşa'nın tek başına kalarak etrafının çevrildiğini ve burada Kütahya kalesi önünde büyük bir gösterişle öldürüldüğünü kaydetmektedir.²¹²

Karagöz Paşa'nın öldürülüş şekliyle ilgili farklı bir kayıt İdris-i Bitlîsî'nin eserinde yer almaktadır. Bidlîsî, isyan edenler hakkında fazla detaya

²¹⁰ Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 123.

²¹¹ Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 9.

²¹² Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 123.

girmeden bunların baş kaldırdıkları ilk anlarda birkaç önemli beyi öldürdüğünü zikreder. Bu beylerin isimlerini ve nerede idarecilik yaptıklarını belirtmez ancak bunlardan birinin o sırada Anadolu beylerbeyi olan Karagöz Paşa olduğunu ve kendisinin asiler tarafından asılarak katledildiğini kaydeder.²¹³

Hadidî, Kütahya önünde asilere yenilen Karagöz Paşa'nın kellesinin kesilerek askerlerinin sindirildiğini, askerlerinin mal ve erzaklarının yağmalanarak ayaklar altına alındığını, yanlarında bulunan at, katır, deve, gümüş ve altınların yanında nakkare, tuğ ve sancaklarının da yağmlandığını, kaçanın ancak canını kurtarabildiğini, Kütahya ve çevresindeki illerin asilerin eline geçerek yağmalanıp, yıkıldığını kaydetmektedir.²¹⁴

Hoca Sadettin'in, Karagöz Paşa'nın Şah Kulu ile tutuştuğu savaşı anlattığı bölüm Celal-zade'nin verdiği bilgilerle birebir uyuşmaktadır. Şu farkla ki Hoca Sadettin'in eserinde Karagöz Paşa'nın asilerle ilk karşılaşmasında ordu başına atadığı kişinin adı zikredilmez. Ancak Celal-zade bu komutanın adını Nokta diyerek kayıt düşer. Hoca Sadettin'in eserinde Celal-zade'nin eserinden farklı olarak Kütahya önlerinde gerçekleşen çarpışmada yanında bin kadar Anadolu sipahisiyle asilerin üzerine yürüdüğüne dair bir kayıt bulunmaktadır.²¹⁵

İsyanın aldığı boyut ve etkilediği alan açısından Hoca Sadettin'in eseri biraz daha ayrıntı sunmaktadır. Buna göre, Karagöz Paşa karşısında elde ettikleri bu başarıdan aldıkları güçle kente yönelen asiler, Kütahya kalesini kuşatmışlar fakat alamayacaklarını anlayınca şehri barış yoluyla almak yoluna gitmişlerdir. Kütahya halkının da o "dar görüşlülere" ağızlarını açıp bin bir küfürle karşılık vermesi sonucu asiler kenti yakıp yıkıp geriye dönerek, Şirin Rum ülkeleri arasında güzelliği ve tatlılığıyla parlak bir gelini andıran ve benzeri bulunmayan Bursa kentini de ele geçirmek hevesine düşmüşlerdir. Atlarının dizginlerini o yöne çevirdiklerinde, başbuğları Şah Kulu denilen

²¹³ İdris-i Bidlîsî, **a.g.e.**, s. 87.

²¹⁴ Hadidî, **a.g.e.**, s. 338.

²¹⁵ Hoca Sadettin Efendi, **a.g.e.**, C. IV, s. 44-45.

“pisliklere batmış murdar”ın, böyle acele etmeyi yerinde görmeyip, Padişahın sağlığını anlamaya öncelik verdiğini, Müslümanlardan öğrendiğine göre Padişahın ölmeyip tahtında oturduğunu öğrenince korku ve dehşetten aklının şaşıp aldığı bilginin yayılmasının yoldaşlarının dağılmasına yol açacağını düşündüğünden bu haberi gizlediğini ve Bursa üzerine yürümekten vazgeçerek dönüp Alaşehir yöresine doğru çekildiklerini öğrenmekteyiz.²¹⁶ Bu bilgilere göre asiler Bursa önlerine kadar ilerlemiş ve Alaşehir taraflarına çekilmişlerdir. Hoca Sadettin’in verdiği bu bilgi Celal-zade ve Bidlîsî gibi önemli diğer kaynaklarda karşımıza çıkmamaktadır. Ancak Hadidî’de benzer bilgiler mevcuttur. Hadidî, Aydın-İli’ne uğrayan Kızılbaşların burada neye ve nereye uğrasalar yakıp yıktıklarını, Ali Paşa’nın üzerlerine geldiğini öğrenince de Alaşehir önlerine çekilerek Gediz kenarında durduklarını belirtir.²¹⁷

Celal-zade’nin eserinde, Karagöz Paşa’nın ölümüne ve kişiliğine değinmek için yazdığı şiirde Paşa’nın şehadete ulaşması anlatıldıktan sonra methiye amacına matuf bu şiir, birden bire Paşa’yı yerden yere vuran ve aşağılayan bir hal alır. Paşa’nın “bilgisizlikle hayatı ebedi sanıp dünya hayatından ümidi kestiği”²¹⁸, yeteneksiz olmasına rağmen kişilerin üst makamlara göz dikmemesi gerektiği ve “edep ile bulunup” makamlara göz dikmemek gerektiği, vezirlik makamının kültür istediği bundan hareketle Paşa’da bu niteliğin bulunmadığı gayet kaba bir şekilde ifade edilir. Yazarın başarısız olmuş vezir hakkındaki ağır ifadeleri bununla bitmez ve son beyitte “kuru taşın değerli taş (güher) olduğu yoktur. Ahırdaki at bakıcısı emir olamaz” demek suretiyle Paşayı aşağıladığı görülür.²¹⁹

Celal-zade, Karagöz Paşa’nın aleyhinde göndermelerde bulunmaya devam ederek Paşa’nın şanınin yüce olduğu fakat zatının fazilet ve bilgilerden uzak olup değerli olmadığını belirtir ve bundan hareketle Anadolu beylerbeyliğinin eskiden yüce makamların en güzeli ve şerefli iken bu vasfını böylece yitirdiğini belirtir. Anadolu askerlerinin Osmanlı sarayında

²¹⁶ Hoca Sadettin Efendi, **a.g.e.**, C. IV, s. 44-46.

²¹⁷ Hadidî, **a.g.e.**, s. 338.

²¹⁸ Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 124.

²¹⁹ Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 124.

İslâm dininin öncüleri, savaş ve gaza ehlinin seçkin ve üstün kimseleri olduğu, her savaşta aslanlar, düşman tutanlar, her gazada düşmanları emirleri altına alan Ali benzerleri, harp meydanlarında yiğitler olup, küfür ocağının tutuşan ateşleri, Hristiyan kiliselerinin yakıcı alevleri ve dâima zaferlerle dost olagelmışken, bu def'a eşi ve benzeri olmayan hayat sahibi kudretlinin dileğiyle yenik düştükleri, ne yazık ki bu büyük hadise ve olay sebebiyle İslâm ülkelerinde sonsuz gevşeklikler gözükteğü belirtilir.²²⁰ Bu yenilgi neticesinde İslam memleketi olarak kastedilen Osmanlı Devleti'nde birçok olayların ve gevşemenin başladığı belirtilerek toptancı bir anlayışla Karagöz Paşa'ya tüm kötülükler ve ilerde çıkacak olaylar yüklenmeye çalışılmaktadır.

Eserini Sultan Selim ve hükümeti zamanında yapılan icraatları akli bir perspektife oturtmak için yazdığı düşünülen Celal-zade, devlet düzeninin alt üst olduğunu belirtmekte ve bu karışıklığın ilk sebebi olarak Karagöz Paşa'yı görmektedir. Ayrıca olayların büyüyerek önlenememesinin önemli bir sorumlusu olarak da Sultan Ahmed'i görmektedir. Nitekim Sultan Ahmed'in de eleştirilerden pay aldığı şu ifadeler dikkate değerdir; -Ahmet Uğur'un sadeleştirmesiyle- "Sultan Ahmed, saltanat umuduyla bunca lâf edip, özellikle ayağı üzengide, padişahlık sevdasıyla akşam sabah arayıp taramakta, sıkıntıda idi. Henüz kendi mirası ülkeler içinde, bunca hizmetçi ve bağlıları ve bütün yıldız sayısınca askerlerle hazırken birkaç anlayışsız Türklerin taşkınlık ve isyanları oldu. Yetişip zafer getiren kılıçla o fitne çıkaran ateşi söndüremedi. Bütün Müslümanlarca bilinmekte idi ki, Sultan Ahmed'in bilgisiz varlığı saltanatın yaratılışına lâayık değildir. Bütün bu haller takdir sarayı perdesinde gizli olan işlerin ortaya çıkması için bu zafer başlangıcıdır ki, cennet mekan padişah hazretlerinin (Allah kabrini nurlandırsın) yaldızlı saltanatıyla yer yüzü, özellikle Rum ülkeleri mutlu, muzaffer, aydın ve nurlu, Müslüman halkın ilham kaynağı, zafer sonuçlu olgunluğu ile neşe ve sevinçli olsalar gerektir."²²¹ görüldüğü gibi yazar, veli-i nimeti olan Sultan Selim ile aynı hanedana mensup olan kardeşi Sultan Ahmed'i oldukça başarısız

²²⁰ Celal-zade Mustafa, a.g.e., s. 124.

²²¹ Celal-zade Mustafa, a.g.e., s. 470.

takdim etmekte ve Sultan Ahmed'in bu başarısızlığının "Allah'ın takdiri" ile kendi hamisi olan Sultan Selim'e yaradığını ifade etmektedir. Burada dikkate değer önemli bir husus Sultan Ahmed'in bilgisiz bir varlığa sahip olarak saltanat yaratılışında olmadığına vurgulanmasıdır. Yazar, ölçüyü kaçırmadan Sultan Ahmed'in sadece saltanat için bilgisiz olduğunu vurgulamakla yetinir. Daha fazla yerebilme cesaretini gösteremeyerek, yukarıdaki paragraflarda Karagöz Paşa için döktürdüğü ifadelerle benzer ifadeleri kullanamamaktadır. Fütursuzca giriştiği benzetmelerden hiçbirini başarısız olarak gördüğü bu hanedan üyesi için kullanamamaktadır. Şuna kuşku yoktur ki yazar, Sultan Ahmed için kullanılacak yanlış bir ifade ile hanedana hakaret gerekçesiyle belki de ikbal beklentisi ile kaleme aldığı eserinin cezalandırılabilceği sonucunu düşünmektedir. Nişancılığa kadar yükselerek bu vazifeyi uzun yıllar yürütmüş tecrübeli devlet adamı kimi ne kadar eleştireceğini çok iyi bilmektedir.

Celal-zade'nin eserinin sekizinci bölümünde anlatılan Şah Kulu isyanı ve isyan sonunda memleketin içinde bulunduğu duruma dair son şiir, isyan sonrası sosyal durumu özetleyen oldukça ilginç bilgiler içermektedir. Bu cümleden hareketle özetleyecek olursak bu isyan hareketi sonucunda cihanın karışıklıklarla dolup kalplere korku geldiği, kavga ve gürültüyle dolan cihanın bir fırın misali ateş aldığı ve bu ortamda insanların yer yer kalelere sığındığı, bela musibetinin bir nehir misali akmaya başlayarak köylülerin yüce dağlara göçtüğü, haksız yere çok kan döküldüğü, bağırıp inlemenin bitmediği, haydutların yol kesmeye başlayarak yollarda arkadaş bulmanın zaruri olduğu, Müslümanların keder ve derde düşüp çok kimselerin perdeli iken yüzlerini açtığı, bütün sakınma adetlerinin bozulup idarenin yok olduğu ve bu düzensizlikte alınan alanın olduğu, mal yağmalamak için evlere girildiği ve adalet güneşinin yok olduğu, dilenci ve fakirlerin zengin olarak kethüdaların yoksulluğa düştüğü, başların kesilip kanlar döküldüğü ve adaletin kocayarak belinin büküldüğü dile getirilmektedir.²²² Burada yaşanan olayların basit bir isyan olmayarak toplumsal bir felakete dönüştüğü ve bu feci ortamın bir an

²²² Celal-zade Mustafa, a.g.e., s. 125-126.

evvel sonlandırılmasının zarureti ifade edilmektedir. Dikkat edilecek olursa devletin varlık gerekçesi olan adaleti sağlama özelliği üzerinde durulmuş ve adalet sisteminin çöktüğü vurgulanmıştır. Bu olaylar ise bir önceki paragrafta bahsi geçen Sultan Ahmed'in miras olarak kendisine geçen mülkü üzerinde gerçekleşmektedir ve bu duruma bir son verilmelidir. Böylece yazarın verdiği mesajdan Sultan Ahmed'in adaleti sağlamakta aciz olduğu ve bundan hareketle kardeşi Selim'e tahta geçme meşruiyeti sağladığı sonucunu çıkarmak hiç de güç olmamaktadır.

İdris-i Bidlîsî, İsyanın bu aşamadan sonra bastırılması için görevlendirilen Ali Paşa'yı ve kuvvetlerini Anadolu'da birleştireceği Sultan Ahmed'i, sonuca ulaştıracak bir tedbir almada yetersiz görür ve isyancıların bu fırsattan yararlanarak hızla Kayseri yolundan Sivas'a yöneldiklerini kaydeder.²²³

Selim-name'nin dokuzuncu bölüm başlığı altında isyanın ve ortaya çıkan durumun Anadolu'da uyandırdığı yankı ve bunun üzerine isyanı bastırmak için vezir-i azam Ali Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesi ile isyancılarla savaşı ve çıkan olaylar ele alınmaktadır. Bu bölüm ilerde gerçekleşecek Sultan Selim iktidarını gerekli gören ve bu gerekliliği akli bir temelde haklılığa oturtma gayreti ile kaleme alınmıştır. Ayrıca burada II. Bayezid ve devlet adamları da yerilmektedir. Anadolu'da meydana gelen şaşırtıcı olayların ve garip değişikliklerin Sultan Bayezid'in sarayında duyulduğu belirtilir. Fakat ülke ileri gelenleri ve devlet adamlarının değeri yüce olan sadaret makamını boş ve manasız sayarak ülke tutma ve memleket zaptetme makamına yeterlilikleri yokken, sırf kendi huy ve yaratılışlarında bulunan arzu ve istek kılavuzlarını rehber edinerek tam bir gurur ve gösterişle âlemin işlerini idare ile uğraştıkları vurgulanır.²²⁴

Celal-zade, bu isyan hareketinin bir sebebi olarak Sultan II. Mehmed tarafından konulan adalet kanunlarının eskisi gibi uygulanmadığı görüşündedir. Ona göre olgunluk bilgi ve fazilet sahiplerinin eski adet üzere koydukları adalet kanunları yerleşmiş olup, zaman aşımıyla bozulmazdı. Aşırı

²²³ İdris-i Bidlîsî, **a.g.e.**, s. 88.

²²⁴ Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 126-127.

gaflet ve ilgisizlikten, o düzeni kendilerinin aşırı gayretiyle durur sanarak, aldanmışlardı. İlerde karışıklık getirecek felaketlerden habersizlerdi. Zamanlarını yiyip, içmeye, günlerini mal mülk toplamaya, vakit ve devirlerini ava harcayıp, fitne ve bozgunculuk yollarını kesip tıkamaya güç ve takatleri yoktu. Bu kimseler ülke durumlarının bir derecede bozulup, bırakıldığını işitince şaşkınlık denizinde boğuldular. Anlayış ve sezgileri bozgunculuğu onarmaya yetersiz olan bu kişiler bozulan düzeni de tamir edememişlerdir. Celal-zade'ye göre bu idareciler olayın meydana gelmesinden sarhoş ve sersem olup, gece gündüz düşünce ve niyetleri Sultan Ahmed'i getirip padişah yapmaktı.²²⁵ Burada yazar, Sultan Selim'in tahta geçmesine muhalif olarak gördüğü Sultan Bayezid erkânını –ve bizzat II. Bayezid'ı da -yerden yere vurmaktadır. Hepsinin gaflet içinde bulunduğunu ve şahsi menfaatler peşinde koştuklarını ileri sürmektedir. Zamanlarını idare dışında işlerle ve avla geçiren bu kimselerin Şah Kulu isyanından sonra içinde bulundukları durumun zorluğunu anlayarak kendilerini bu gaileden kurtarması için Sultan Ahmed'i tahta geçirmek istediklerini belirtmektedir. Fakat bu kararı verirken ise sarhoş ve sersemlik içinde olduklarına dikkat çekmektedir. Bu ifadeyle saltanat için tercihlerinin doğru ve akli olmadığını vurgulamaktadır.

Celal-zade'nin bize bildirdiği kadarıyla görmekteyiz ki Sultan Ahmed'i tahta geçirmek isteyen idareciler, bir taraftan isyanın aldığı boyut diğer taraftan Sultan II. Bayezid'in Rumeli'ye geçtiği haberiyle paniğe kapılmışlar ve aralarında harem ağalarından, yazara göre mizacında adalet ve merhamet bulunan, cömertliği ile tanınan veziriazam Ali Paşa -yazarın takdir ettiği bir devlet adamı olduğu anlaşılmaktadır- ile Sultan Ahmed'i padişah yapmak konusunda anlaşırılar.²²⁶ Bu ifadeler iyi okunduğunda görülür ki yazar, bizi Sultan Ahmed'i başa getirme konusunda merkezdeki yüksek rütbeli devlet adamlarının kendi aralarında hem fikir oldukları ve bu amaçla Sultan Ahmed'i saltanata getirmek için her türlü yola başvurmuş oldukları, hatta bu iş için Şah Kulu isyanını bile kullanmış oldukları düşüncesine yöneltmektedir. Anadolu'ya geçecek güçlü merkez askeri, isyanı bastırma

²²⁵ Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 127.

²²⁶ Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 127-128.

gayretiyle gittiği Kütayha'dan Sultan Bayezid'in de Rumeli'de bulunmasını fırsat bilerek yeni sultan ile başkente dönebilecektir.

Ali Paşa ve birlikte hareket ettiği kimseleri, önemli ve uygun devlet işleriyle uğraşmayı şaka ve latife sayan, devlet işlerinin sonunu göremeyen, hilafet işlerinin neticesini anlamaktan gafil kimseler olarak tanımlayan Celalzade, Osmanlı ülkelerinde düzen, adalet ve insafın yok olduğundan şikâyet etmektedir.²²⁷ Burada Ali Paşa ve beraber hareket ettiği arkadaşlarının hak etmeyen bir kimseye padişahlık makamını vermeye çalışmalarının devlette düzeni yok ederek adalet ve insaf kavramlarını da ortadan kaldırdığı şikâyet yollu ifade edilir ve bu yanlış tercihlerinin sebebi olarak hilafet işlerini anlamadaki gafletleri gösterilir.

Ayrıca Padişahın saltanatı Şehzade Selim'in hak etmesine rağmen ona ilgi göstermeyerek Şehzade Ahmet tarafına yöneldiğini ve buna da idarenin bozulmuş olmasından duyduğu üzüntünün sebep olduğunu belirtir.²²⁸ Şehzade Selim'in hakkı olmasına rağmen Sultan Bayezid'in bu hakka riayet etmeyerek bir hakkı ihlal ettiğini ve bunun da ilahi adaletin tecellisi olarak başarısızlıkla sonuçlanan bir dizi olayın sebebi olduğu belirtilir.

Hoca Sadettin, isyanın gelişimi ile ilgili haberlerin sarayda duyulmasıyla veziriazam Ali Paşa'nın –ki yazara göre “hüdavendigâr hazretleri kapısının boynu bağlı kulu ve fesatlık eden düşmanların da can alıcı eri”dir.- göreve olan bağlılığıyla Padişah katında, bu olayda Anadolu beylerini kusurlu bularak bütün bu olayların beylerbeyinin yüreksizliğinden kaynaklandığını dile getirip beylerbeyini beceriksizlikle suçlayarak böbürlendiğini ve düşmanı küçük görme gafletine düştüğünü kaydetmektedir. Ayrıca yazardan, sarayda isyanın bastırılması haberinin beklenmekteyken ansızın Karagöz Paşa'nın ölüm haberinin tahtın eşiğine iletilmesiyle Padişahın mizacının olayların meydana getirdiği boğuntudan, hastalıkların üst üste bastırışından öyle bir hale gelerek bozulmuş olup padişahlık yükümlülüklerinden bile vazgeçip ibadet köşesinde vaktini geçirmeyi yeğ tutar hale geldiğini, yönetimde gerekli önlemleri almaktan tümünden el çekip, saltanat

²²⁷ Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 128.

²²⁸ Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 128.

tahtında oturmasının sadece işin gereği gibi göründüğünü öğrenmekteyiz.²²⁹ Bu bilgi ışığında şu yorumu yapabiliriz ki isyanın başlama sebebi Bidlîsî ve Celal-zade'nin belirttiği gibi saltanattaki boşluktan kaynaklanmamıştır. Hoca Sadettin bunların tersine olarak isyanın ulaştığı boyut sebebiyle, saltanatta bir bunalım ve fetret döneminin doğduğunu vurgulamaktadır. Bu bakış açısıyla Hoca Sadettin'in eseri farklı bir boyut kazanmaktadır.

Yukarıda Hoca Sadettin'in II. Bayezid'a dair tasvir ettiği Karagöz Paşa'nın ölüm haberini alan ve çaresizlikten devlet işlerinden el çeken bir padişah görüntüsü, Hadidî'de geçmemektedir. Ona göre bunu duyan II. Bayezid, Ali Paşa'yı tedbir alması için görevlendirir ve dahası o memlekette tek bir kimse bile bırakmayarak hepsini kırmasını emreder.²³⁰

Hoca Sadettin, aynı bilgilerin yer aldığı sayfalarda üzücü olayların yüce otağa duyurulunca, padişahın ilerleyen zamanlarda halsizliğinin artıp gücünün tükendiğini, ülkenin yönetiminde yetersizliğini görünce, Sultan Ahmed'i tahta çıkarmaya niyet ettiğini, ama bu işin gerçekleşmesi, o yol kesicilerin saldırgan ellerinin ülke eteklerinden kesilip atılmasına bağlı olduğundan, o önemli sorunun halledilmesi için büyük vezirlerle toplantı yaptığını, veziriâzam Ali Paşa'nın, o eşkıyanın tepelenmesi işini kolay sanmakta olduğunu, Padişah katında ardarda yapılan toplantılarda o konunun kolaylıkla çözüleceğini anlattığını ve beylerin göze batan kusurlarını sayıp döktüğünü, sonra da izin dileğiyle yerinden kalkıp o aşağılıkların tümünü tepelemeyi gerekli görerek bu işin kendisine verilmesini istediğini ve aslında Paşa'nın gerçek amacının Sultan Ahmed'le buluşarak onun saltanat tahtına oturmasıyla ilgili ilk hazırlıkları yapmak ve de yeni padişahı iş başına getirmek olduğunu kaydeder. Bu anlattıklarıyla Hoca Sadettin, kendisinden önce eser veren Bidlîsî, Hadidî ve Celal-zade'yi teyit etmektedir. Şu farkla ki Gelibolu'ya geçen Paşa'nın yanında dört bin kadar bölük halkı ve dört bin yeniçeri yer almaktadır. Bu rakam Hadidî'de Sultan Ahmed aleyhtarlığından olsa gerek hayli abartılmıştır. O'na göre Şah Kulu ile Sultan Ahmed ve Ali

²²⁹ Hoca Sadettin Efendi, **a.g.e.**, C. IV, s. 48.

²³⁰ Hadidî, **a.g.e.**, s. 338.

Paşa ittifakı arasında yaşanan savaşta asiler sadece altı bin kişi iken Osmanlı askerlerinin sayısı elli bini bulmaktadır.²³¹

Hoca Sadettin, Ali Paşa'nın çok önemli bazı özelliklerini sıralamaktadır. Buna göre Paşa iyiliği, cömertliği ve özellikle bilginlere karşı gösterdiği lütuf ve ihsanıyla tanınmaktadır. Vezirlik günlerinde her ay bilimsel bir toplantı yapmakla, bu toplantılarda bilginlerin her birine bilim derecelerine göre saygı göstermek ve armağanlar vermekle tanındığını, nitekim bir toplantıda dağıttığı para dışında, üç yüz postiş kürk vermesiyle ün yaptığını, bilginlere saygı göstermekle övündüğünü, elindekini dağıtmayı ilke bilerek, para toplamaktan utandığını, adına yazılan kitap ve risalelerin Paşa'nın keremine yeterli tanıklar olduğuna ve ona duaya aracı olduklarına, hayır işlerinin ise hesabının olmadığına, İstanbul'da çeşitli yerlerde büyük camiler yaptırdığını, bunların en büyüğünün İstanbul'un ortasında bulunduğuna ve büyük eserin güzelliğini betimlemenin imkanı bulunmadığına ve yanında kurulan medresenin ise olgun kişilerin toplandıkları bir bahçeyi andırdığına göndermede bulunur.²³²

İsyanın bastırılması için tedbir almaya gönderilenlerin başında Sultan Ahmed ve çocuklarının bulunduğunu öğrendiğimiz Bitlîsî, Sultan Ahmed'in isyanı bastırmak için Karaman vilayetine yöneldiğini, Sultan Korkud'un ise Mısır taraflarına kaçtığını belirtmektedir. Sultan Bayezid'in elçiler aracılığıyla Sultan Korkud'u geri getirip Tekeili sancağını ona vermesine rağmen onun tekrar buradan kaçarak Manisa vilayetine gidip Saruhan İli'ne döndüğünü kaydeder.²³³

Hadidî, Sultan Korkud ile ilgili olarak diğer tarihçilerde yer almayan bir kayda yer vermektedir ki Sultan Korkud burada asilere saldırmaktadır. Buna göre Şah Kulu ve yandaşları Gediz kenarında iken Sultan Korkud yanında Karasi, Menteşe ve Aydın beyleri olduğu halde düşmana baskına geçer fakat Kızılbaşlar yazarın tabiriyle "Korkud'u korkudup" Bozdağı'na doğru püskürtürler. Bu hezimetten sonra Sultan Korkud kaçarken yanındaki her üç

²³¹ Hadidî, **a.g.e.**, s. 339.

²³² Hoca Sadettin Efendi, **a.g.e.**, C. IV, s. 49.

²³³ İdris-i Bidlîsî, **a.g.e.**, s. 87.

sancak beyi kırılarak dağıtılır, geriye bıraktıkları deve, katır ve at takımları beylerin vasıtalarıyla beraber yağmalanır.²³⁴ Eserin bu bölümünde yazar Şehzade Selim'in taht rakibi olan Şehzade Korkud hakkında aşağılayıcı ve küçümseyici ifadeler kullanmaktadır. Yazarı buna iten sebep Şehzade Korkud'un Şehzade Selim'e muhalif olması ihtimalidir. Böylece yazar basit bir ayaklanmayı bile bastıramayan bir şehzadenin padişah olamayacağı mesajını vermektedir.

Celal-zade Mustafa, karşılaştıkları isyanı bastırmak üzere bir araya gelen Ali Paşa ve Şehzade Ahmet'in bu işe önem vermeyerek yanlış yollara saptıklarını ifade eder. Buna göre Ali Paşa, Sultan Ahmed ile karşılaştıklarında, durumun zorluğu görüşmüşler, can-u gönülden sızlanıp, inlemişlerdir. Kendilerini tam bir şaşkınlık sardığından düşmanın durumlarını unutmuşlar, arzu ve istek yolunda düşünce ve ümitleri olan geçici saltanat hallerini söyleşmek, birbiriyle konuşup anlaşarak, dertleşmek için ziyafet vesileleri bulup, yiyip, içmeye koyulmuşlardır.²³⁵ İki muhalif şehzadenin taht kavgalarında daha sonra galip gelenin taraftarı olarak olayları nakletmek durumunda olan tarihçinin gerçekleri ne derece ifade ettiği ve ne derece tahrif ettiği bugün ispatlanamayacak bir vakadır. Ancak şunu söylemek gerekirse yazar, galip gelen bir adayın sözcüsü olduğundan olsa gerek mücadeleyi kaybetmiş Şehzade Ahmet'i oldukça insafsız bir şekilde tanıtmaktadır. Ona göre Şehzade Ahmet iş idare etme kabiliyetinden yoksun ve eğlenceye düşkün biri olarak bu isyanla ilgilenmemiştir. Fakat biz şunu anlayabilmekteyiz ki Şehzade'nin kendisi öyle olsa bile karşısında bulunan isyan oldukça güçlü ve büyük bir isyandır. Çünkü bizzat sadrazam Ali Paşa'nın duruma müdahalesi bile isyanı bastırmaya yetmemiş ve devlet ciddi sıkıntılara düşmüştür.

Hoca Sadettin, Celal-zade ve Bidlîsî'nin de belirttiği gibi Ali Paşa ve Sultan Ahmed'in buluştuklarını kaydeder. Rum Diyarı'nda bu buluşmanın gerçekleştiğini belirterek Sultan Ahmed'in ve Ali Paşa'nın Şah Kulu İsyanı'nın batırılmasındaki başarısızlıklarının sebebini de belirtir. Ona göre Ali Paşa'nın

²³⁴ Hadîdî, **a.g.e.**, s. 338-339.

²³⁵ Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 128-129.

Sultan Ahmed'e kavuşması isyanı bastırmak gayesiyle algılanmayıp tahta geçişi için bir töreni yerine getirmekten öte bir davranış olmadığı düşüncesine kapılıp epeyce sevindikleri ve asileri tepelemek tasarısıyla harekete geçişini, işi gerçekleştirmek yolunda bir adım ve kendisinin cülûsu hazırlığına başlangıç saymakla, buluşmalarını beklemekte ve bütün düşüncesini hazırlayacağı toyun başarısına bağlamış bulunmakta olduğunu, ayaklananlarla savaşmayı bir yana koyduğunu ve toy gereklerini tedarike kendini verdiğini, kapıldığı gururla gösterisine düşerek başına gelecek nice sıkıntıları göremediğini, askerin gönlünü kazanmak için bütün düşüncesini mutlu eşiğe bağlı sanılan bölüklere toy sermek gayretinde toplandığını, halbuki bahşişler dağıtmayı, adaletle davranmaktan üstün tutmanın, halkın gereksinme duyduğu âdil bir yönetim yerine, yakınlarını armağanlarla doyurmayı öne almanın, azık araştıran halkı kovalayıp yolların kesmek ve doymuşlara toy serme çabasına düşmenin akıllı kişinin harcı olamayacağını belirtir.²³⁶ Hoca Sadettin'in bu ifadeleri isyan bölgesinde halkın adaletle olan ihtiyacının birçok kimse tarafından kabul edildiğini ve devletin burada bir zaaf içinde bulunduğunu düşündürmektedir.

Bidlîsî ve Celal-zade'den farklı olarak Hoca Sadettin'de Ali Paşa ve Sultan Ahmed buluşmasında bir ayrıntı bulunmaktadır. Buna göre Sultan Ahmed ile buluşmaya büyük bir istekle gelen Ali Paşa, bu nedenle son hızla Şehzade'nin geçeceği yol üzerinde bir geniş ovaya inip, gelişi vaktinde Şehzade'ye parlak bir alay göstermek amacıyla yanında bulunan askeri bezeyip beklediğini, bu tören sırasında Paşa'nın bütün askerlerinin bin bir çeşit bezemeli ve süslü kılıkla Şehzade'nin yolu üzerinde iki saf bağladığını, Şehzade önünde ilerleyen yayalara bahşişler ve bölük halkına çeşitli armağanlar saçıldığını, ama Tanrı'nın isteğiyle Selim Şah'ın sevgisinin bir mıknaatıs olup o askerleri çektiğini, onun için Sultan Ahmed'in askerin gönlünü alma yolunda dağıttığı armağanların işe yaramadığıdır.²³⁷ Hoca Sadettin bu ifadeyle Sultan Selim hanedanının takdirini kazanmaya çalışmaktadır.

²³⁶ Hoca Sadettin, **a.g.e.**, C. IV, s. 56-58.

²³⁷ Hoca Sadettin, **a.g.e.**, C. IV, s. 57-58.

Askerin tutumuyla ilgili olarak Hadidî farklı bir konuya değinir. O, asileri elinden kaçırdığı için yeniçerilerin bir araya gelerek Şehzade Ahmet'ten padişah olamayacağı, Hadım Ali Paşa'dan ise savaşta ölümü göze alamadığı için sadrazam olamayacağı hususunda anlaşıp Şehzade Selim'i tahta geçirmeyi kararlaştıklarını ifade eder.²³⁸

Savaş öncesinde Sultan Ahmed'in ruh halini yansıtan bir bölüm sadece Hoca Sadettin'in eserinde yer almaktadır. Buna göre Sultan Ahmed, saltanat davası konusunda Ali Paşa ile her ayrıntıyı görüşmüş ve kendisini gelecekte padişah olarak görmektedir. Ve bu yola giden ilk işin bu isyanı bastırmak olduğu konusunda Ali Paşa ile anlaşmaya varmışlardır. Sonraki sabah erkenden at üstünde gezintiye çıkan Sultan Ahmed'in dünyası, İstanbul'dan bir habercinin Ali Paşa'ya Şehzade Selim'in Edirne'ye gelmiş olduğu haberini iletmesiyle kararacaktır. Hoca Sadettin, Şehzade'nin bu haberle dünyasının kararmış olduğunu ve bu ruh haliyle gezintiden vazgeçerek konağına döndüğünü, öte yandan, eşkıyanın, Kütahya'dan döndükten sonra yurtlukları olan Teke iline varıp Antalya hisarını almak amacıyla bura üstüne yürüyüp kuşattıklarını, saldırıya geçen hisar koruyucuları ve askerlerin asiler karşısında direnemedikleri ve yeniden hisara dönüp kapandıklarını, asilerin kaleyi iki gün boyunca geceli gündüzlü kuşatma altında tutmuş iken Ali Paşa'nın büyük bir ordu ile üzerlerine geldiğini haber almalarıyla kuşatmayı kaldırarak "Kızılıkaya" denen dağlık bir alanda savunmaya geçtiklerini kaydetmektedir.²³⁹ Bu Kızılıkaya mevki Hadidî'den alıntı olsa gerektir. Çünkü Hadidî, Sultan Ahmed'in kovaladığı asilerin sarp bir mıntika olan Kızılıkaya'ya yerleşerek burayı mesken tuttuklarını ve Osmanlı askerlerinin burada ilerleme olanaklarının bulunmadığını kaydetmektedir.²⁴⁰

Şehzade Ahmet'in sultanlık için yetersizliği Celal-zade tarafından sık sık vurgulanmaktadır.²⁴¹ İlgili bölümlerdeki birçok beyitle bu

²³⁸ Hadidî, **a.g.e.**, s. 339

²³⁹ Hoca Sadettin Efendi, **a.g.e.**, C. IV, s. 59-60.

²⁴⁰ Hadidî, **a.g.e.**, s. 339.

²⁴¹ Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 129.

vurgulanmaktadır. Bu beyitler aslında Şehzade Ahmet'e hitaben yazılan ve onun taşınması gerektiği halde kendisinde bulunmayan özellikleri içermektedir. Yine aynı bölümde Şehzade Ahmet'e adeta haddini bildirdikten sonra veli-i nimet olan Sultan Selim için de övgüyü unutmaz, Sultan Selim'in yokluğu ihtimali belirtilirken düşmanların bütün ülkeyi baştan başa zaptedeceği korkusu ile yazar, okuyanları adeta şükretmeye davet etmektedir.

Celal-zade, isyancıların Ali Paşa'nın büyük bir Müslüman güçle - Osmanlı askerleri için Müslüman demekle aslında yazar, isyan edenlerin de dini tercihini onların yerine belirtmektedir. Böylece asilerin Osmanlı askerlerinden farklı olduğu, yani dinden çıkmış oldukları belirtilmektedir.- üzerlerine gelmekte olduğunu duymaları üzerine ülke içlerine çekilmeye karar verdiklerini ifade eder. Sultan Ahmed ile görüşme işini halleden Ali Paşa'nın bu durumda düşmanın kaçıp gitmesine izin vermeyerek kendisine utanç ve kusur geleceğinden duyduğu endişeyle asilerin peşlerine düştüğünü belirten yazar, Paşa'nın Şehzade Ahmet ile vedalaştığını ve ağırlığıyla olan askerleriyle peşlerine takılıp gece gündüz "bozguncuları" takip ettiğini ifade eder. Asilerin yüklerinin hafif olmasının verdiği avantajla yakalanamayacaklarını görmesiyle düşmanın kaçıp kurtulacağını düşünen Paşa'nın kimseyle istişare etmeden ve böyle bir durumda bilgili kimselerin bilgilerine müracaat etmenin öneminden gafil olduğundan yanında gerekli malzemeler de eksik olarak asilerin peşine düşmüştür. Yanındakilerle birlikte ardına düştüğü düşmanı bir bölük cimri köylü ve kaçan Kızılbaşlar olarak hor gördüğüne değinen yazar,²⁴² o anda piyade olan yeniçerilerin bir kısmını atlandırıp, asilerin peşine düştüğünü belirtmektedir.

Ali Paşa'nın Azerbaycan'a yönelmiş asileri durdurmak üzere aldığı tedbir Bidlîsî ve Celal-zade'de geçmemekle birlikte Hoca Sadettin'in eserinde karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, Sultan Ahmed ve Ali Paşa birlikte asilerin toplandığı yere yaklaşıncaya, kaçış yollarını kesmek için yolun bir tarafının ulaştığı Karaman diyarına Karaman ülkesi beyi olan Şehzade Sultan Şehinşah'ın lalası Haydar Bey, Kayseri beyi ve bir sancak beyinden oluşan

²⁴² Celal-zade Mustafa, a.g.e., s. 132.

toplam iki bin asker ile bu bölgenin korunması işini bırakırlar. Diğer yolu ise Ali Paşa'nın merkez kuvvetleriyle çevirip elindeki birliklerle bir süre bu durumu korurlar. Kuşatılmış asiler yiyecek sıkıntısı çekmeye başladığında çaresizlikten bir gece kaçmaya kalkışmışlar ve kaçarlarken Karaman yolunda bir geçit bularak Haydar Bey'i de şehit edip mallarını yağmaladıktan sonra, Kayseri üzerinden Sivas yöresine yönelmişlerdir.²⁴³

Hoca Sadettin'in biraz süsleyerek ve renklendirerek anlattığı bu bilgiler Hadidî'de ana hatlarıyla fazla ayrıntıya girilmeksizin anlatılmaktadır. Şu kadarını söyleyelim ki Hadidî, Ali Paşa'nın beş günlük bir takipten sonra Kızılbaşın Karaman vilayetine yetiştiğini, bu arada Karaman tahtının lalası olan Haydar Bey'in yanındaki askerlerle asileri karşıladığını, Kayseri sancağından beş altı bin askerin de kendisine katıldığını ve iki sancak olan bu kuvvetlerin asiler karşısında kırıldığını, bunların mallarının yağmlandığını, asilerin bu zaferden sonra Kayseri'ye doğru gittiğini kaydetmektedir.²⁴⁴

Bitlîsî, isyanın büyümesi ve şikayetlerin artması sonucunda padişahın tedbir olarak vezir-i azam Ali Paşa ve yanında önde gelen bazı kimselerle bir grup askeri bu fitneyi temizlemesi için görevlendirdiğini, bunların Ankara'da Sultan Ahmed'e gelip yetişerek büyük bir ordu halinde "Haricî-Rafızî" taifenin toplandığı Tekeili'ne yürüdüklerini ve isyan etmiş bu "Türk Topluluğu"nın vatanlarını terk ederek yirmi bin fedainin hep birlikte Karaman'a yönelerek niyetlerinin Acem diyarına giderek Şah İsmail'e katılmak olduğunu belirtir.²⁴⁵ Bitlîsî, asilerin özelliklerini vurgularken onların "Rafızî" ve "Haricî" olduklarını ısrarla vurgulamaktadır. Bunun sebebi yazarın Osmanlı-Safevi kamplaşmasında Sünni Osmanlı öğretisinin -Kemal Paşazade gibi -üst düzeyde propagandacısı olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu tanımlama kendisinden sonra Hadidî, Şükrî, Celal-zade ve Hoca Sadettin gibi tarihçiler tarafından yer yer kullanılmıştır.

²⁴³ Hoca Sadettin, **a.g.e.**, C. IV, s. 60-61.

²⁴⁴ Hadîdî, **a.g.e.**, s. 340.

²⁴⁵ İdris-i Bidlîsî, **a.g.e.**, s. 87-88.

Celal-zade, Allah'a gerektiği gibi yalvarmaktan gafil olan ve hünersiz gördüğü Ali Paşa ve askerlerinin, işlerin pazu gücüne dayandığını düşünmeleri ve büyüklük ve makam arzusunda olmaları sebebiyle hızlıca gidip, geriye bakmadıklarını belirtmektedir. Askerin bu şekilde aceleye dayanamayıp, fazla zorlandığını ve konaklarda dökülüp kaldıklarını belirtir. Atı yeni olanların paşadan ayrılmayıp, bir miktar yiğitle ne yaptıklarını düşünmeden hareket ettikleri belirtilir. Düşmanla "Gökhani" denilen yerde karşılaştıkları ve işin sonunun burada geldiği, düşmanlar içinde iş görmüş akıllı bozguncuların bulunduğu ve bunların çapulculuk ümidiyle peşlerine takılan askerlerin içinde bulundukları durumu anlayarak zaferin kendilerinin olduğunu gördükleri belirtilir. Daha sonra bunların becerikli askerleri hazırlayıp, sağ ve sollarına harp erbabını tamamlayıp ön ve arkalarını savaşçılarla süsledikleri, görünüşte yenik olmalarına rağmen manada güvenle sabır ve sebatla bezenmekte olduklarını, bunları görenlerin, kanatları dökülmüş ve yolunmuş kuşlara benzettiklerini oysa yorulmuş zayıfları geriye koyup, güçsüz ve zayıf kırık dökük hastaları bırakıp, ilerisi aralıksız kaçma görüntüsünde olduklarını belirtir. Ali Paşa askerinin öncülerinin, bunlara ulaşip, bir bölük köylü başlarında külah ve börk, ilerisi gerisine bakmayıp, kaçmakta olduklarını bildirdikleri; "Düşmana yetişip vuruştuk. Zayıf ve aşağılık kimseler, alınması kolay bir bölük zavallı dilenciler ancak mutluluk ve ikballe gerçekten yürüyüp yetişelim, hepsini darmadağın ederiz." diye hoşagidecek sözlerle Ali Paşa'ya cesaret gösterip haber uçurduklarını kaydetmektedir.²⁴⁶

Ali Paşa ve Şah Kulu'nun çarpışmaları hakkında herhangi bir tarih belirtmeyen Celal-zade'nin aksine eserini ondan önce kaleme aldığını düşündüğümüz Bidlîsî, 917/1511-1512 yılını işaret eder ve çarpışmanın yaşandığı yer olarak "Gökçay" denen bir mevkiyi işaret eder.²⁴⁷ Hoca Sadettin ise çarpışmanın tarihini Temmuz 1511 olarak belirtir ve çarpışma alanı Bidlîs'nin belirttiği yer olan Gökçay'dır.²⁴⁸ Lütfi Paşa isyan tarihini

²⁴⁶ Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 132-133.

²⁴⁷ İdris-i Bidlîsî, **a.g.e.**, s. 88.

²⁴⁸ Hoca Sadettin, **a.g.e.**, C. IV, s. 58-64.

917/1511 olarak belirtir.²⁴⁹ Hadidî ve Şükrî ise eserlerinde genel olarak tarih ve yer belirtmemektedir. (Hadidî de son çarpışma hakkında yer adı zikretmemektedir.)

Celal-zade, yukarıda Osmanlı askerlerinin²⁵⁰ tedbirsizliğini, Allah'ın takdir perdesi ile gizlediği işlerden gafil olduklarını, işlerin pazu gücüyle kazanılacağına inanan ve işleri büyüklük ve makam için yapma cehaletlerini, yollarda çok yorgun ve bitkin düşmelerini, ne yaptıklarını düşünmeden hareket etmelerini eleştirmekte ve bunca olumsuzluğa bir de düşman içindeki iş görmüş akıllı bozguncuların Osmanlı askerinin çapulculuk ümidinde olmalarını anladıkları için sonucun kendi lehlerine döneceğini bildiklerini belirtmektedir. Görünüşte yenik olan fakat manada sabır ve sebatla bezenmiş düşman ordusunun yorgun ve zayıf olanları arkaya koyarak yanıltıcı bir durum doğurmalarını akıllı bir harp taktiği olarak vurgular. Ali Paşa askerlerinin öncü kuvvetlerinin bu tuzağa düşerek gelip Paşa'yı ikna ettiklerini ve paşayı savaş için "cesaret"lendirdiklerini kaydetmektedir. Yazar görüldüğü gibi Osmanlı askerleri ve Ali Paşa'yı oldukça yermektedir. Kendisiyle aynı devlete hizmet ettiği bu kimseleri yermesinin kuvvetle muhtemel tek sebebi, bu kuvvetlerin Şehzade Ahmet'e bağlı olması ve onun saltanatı için destek vermiş olmalarıdır. Yazarın kaleme aldığı bu eser Sultan Selim ve hanedanına sunulmuştur. Bu da yazarın neden bu kadar eleştirel bir yaklaşıma sahip (!) olduğunun cevabı olsa gerektir. Aksi halde bir Osmanlı devlet adamının kendi ordusundaki askerleri böyle fütursuzca yerebilmesine imkan görünmemektedir. Ayrıca Sultan Selim ve sonra gelenler kendi hanedanlarından başka birine destek olmuş bir vezire bu kadar yüklenmesine müsamaha göstermelerinin başka bir sebebi olamaz gibi görünmektedir.

Bidlîsî, savaşın kaybedilme gerekçesi olarak bazı "Karamanlı askerlerin özlerinde gizli olan sadakatsizliğe" işaret eder ve Ali Paşa'nın "akılsızlık" edip kendisini öne sürerek göğsünden aldığı ok yarasıyla ölüp ordusunun başsız kalmasına yol açmasını gösterir. Böylece başsız kalan

²⁴⁹ Lütî Paşa, a.g.e., s. 195.

²⁵⁰ Yazar bu bölümde asiler karşısında yenilmiş ve dağılmış Osmanlı askerleri için "Ali Paşa askerleri" ifadesini kullanmaktadır.

ordu hezimete uğrar ve o taife hiç duraklamadan Azerbaycan'a doğru kaçar.²⁵¹ Bidlîsî'nin ifadeleri doğrudan olayları anlattığı için çok fazla yoruma ve kişisel görüşe yer vermez. Daha doğrusu olayları fikirlerini ve hislerini anlatmak suretiyle unutturmaz. Celal-zade ise olaylardan çok hissiyata önem verir ve sürekli kişilerle ilgili taraflı analizlerde bulunur ve böylece anlattığı olaylar havada kalır. Eseri okuyan kişinin zihninde bir takım karalama ifadeleri dışında olaylarla ilgili hiçbir bilgi kalmaz. Ayrıca yazar, tamamen hislere yer vermeyi önemseydiğinden olsa tarihi kayıt vermeyi tamamen unutmuş gibidir.

Ali Paşa ve askerlerinin düşmana ani baskınla saldırmasını yanlış bir hareket olarak görüp eleştiren Celal-zade, onların göz karartıp çevrelerini araştırmadan, gerideki askerinin durumunu bilmeden kimin gelip kimin gelmediğinden bihaber olarak körü körüne düşmanın üzerine atıldıklarını kaydetmektedir.²⁵²

Ali Paşa ve asiler arasında çıkan çatışmada Paşa'nın yetersizliğini vurgulayan Celal-zade, savaş ve saldırıdan gafil olan "Dertli Paşa"nın ne alay ne asker, ne sağ ne sol, ne tüfekçi ne de atıcıya sahip olmaksızın yanında hazır bulunan az bir miktar askerle kılıç çekerek savaşa tutuştuğunu kaydeder.²⁵³

Celal-zade'nin savaş alanını tasviri bağlamında naklettiği bilgiler de oldukça canlı ve etraflı bir sunumu içermektedir, şöyle ki; savaş alanı yiğitlerin naralarıyla korku veren sesle dolmuş, iki taraftan kılıç şakırtıları ölümle sırdaş, hançerler mızrak ve oklar ciğerler delip kanla arkadaş olmuştur. Bir an içinde gönlü karıştıran ve harp ateşi bir savaş alanı ortaya çıkmıştır ki; insan cesetleriyle yeryüzü süslenmiş, kanlar ırmaklar olup, kılıçlar baş kaldırmıştır. Her yandan koşuşmalar, her köşe ve semtten alıp verme ve bir tarzda savaş olmuş ki, âlemin mizacı dert ve acıyla dolmuştur.

254

²⁵¹ İdris-i Bidlîsî, **a.g.e.**, s. 88.

²⁵² Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 133.

²⁵³ Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 133.

²⁵⁴ Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 133.

Celal-zade'nin nesir tarzında tasvirine giriştiği savaş sahneleri ayrıca nazım şekliyle de kaleme alınmış ve “nazm” başlığı ile sunulmuştur. Bu beyitlerden bazıları şöyledir; “Şu resme akdı kan ruy-ı zemîne, gören sanırdı altundan define” (Yer yüzüne şu şekilde kan aktı ki, gören altundan define sanırdı.), “yahud gûya zemîn üzre ezüb hûn, kaza nakkaşı yazmış nakş-i gülgûn”(Yahud, sanki yer üzerine kan ezip kaza ressamı renkli resim yapmış), “Yüzi hâkin ser-â-ser sürha benzer, kızarmış ya şafakdâ çarha benzer” (Toprağın yüzü baştan başa kırmızıya benzer. Yahut ta şafakta kızaran göğe benzer.), “Giren meydana ta pâ kan olurdu, giden cân almaya bî-cân olurdu.” (Meydana giren ayağa kadar kan olup, can almaya giden cansız olurdu.), “Fîgân-u-nâleler eylerdi surnâ, düşer hâke civân u pîr u Bernâ” (Savaş borazanı çalıp, genç ihtiyar ve delikanlılar yere düşerdi.), “Ser-â-ser rezm yeri küşte oldu, ne küşte küştelerden püşte oldu.” (savaş yeri baştan başa ölü oldu. Ne ölüler ki, onlardan tepeler oluştu.), “Tebelerlerle bedenler oldu mecrûh, sufûf oldu sayılmaz 'asker-i rûh” (baltalarla bedenler yaralanıp, sayısız asker ruhu saflar oldu.), “Bahâdırlar idüb hayli savaşı, eli ayağı kırdı kesdi başı.” (Yiğitler çok savaşmış, el, ayak kırarak, baş kestiler.), “‘Aceb bâzâr idi cân satulurdu, şarâba zehr ile semm katılurdu.”²⁵⁵ (Hayret, can satılan pazar olup, şaraba zehir katılırdı.) Savaşın korkunç yıkıcılığı bundan beş yüz yıl önce de aynen böyle resmedilmektedir.

Çatışmanın akıbetine dair Celal-zade'den öğrenmekteyiz ki Osmanlı askerlerinin çoğu hayatını kaybetmiş ve asiler ise kaçıp kurtulmuştur.²⁵⁶ Ali Paşa'nın savaş meydanında yenilgi ile karşılaştığını gören yakınlarının kendisini terk ettiğini vurgulayan yazar Paşa'nın kahramanlığına atıfta bulunarak üç defa ölümü göze alarak düşmana saldırdığını fakat akıbetinin ölüm ve ruhunun cennete yükseldiğine değinerek en azından ölümünden sonra herhangi bir eleştiride bulunmamaktadır.²⁵⁷ Fakat veziriazam iken bu makamı yitirerek toprağa gittiğini de ifade eder. Ayrıca yer yer eleştirdiği Ali Paşa hakkında Allah'tan bağışlanma ve diğer dünyada cennetle

²⁵⁵ Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 134-135.

²⁵⁶ Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 135.

²⁵⁷ Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 135-136.

mükâfatlanmasını iyi niyet belirtisi olarak sunmaktan geri kalmaz. Ali Paşa'nın ölümünden sonra adının kaybolduğunu ve anılmadığını ifade eder. Ali Paşa'nın hayatının ölüme dönüşüp, âsafılık büyüklüğünün ölüm belirtilerine çevrildiğini, şan ve şöhretinden iz, saygı ve büyüklüğünü haber veren kimsenin kalmadığını, sanki dünyaya hiç gelmediğini, bir an içinde varlığının görünen âlemden çıkarılarak yok olduğunu, bir saatte baht yıldızının mutluluk ufkundan düşerek kaybolduğunu belirtir.²⁵⁸ Celal-zade'nin yaşadığı toplumda insanların ne kadar yüksek konumlarda olsalar da ölümlerinden sonra hemen unutulduklarını -ya da yazarın yaptığı gibi unutturulmaya çalışıldığını- çarpıcı bir şekilde görmekteyiz.

Celal-zade, savaş sonunda isyancıların savaş vasıta ve aletleriyle ganimetlenip, doyduklarını, Hüsrev'e ait altın kılıç ve hançerler, yıldızlı gümüş zırhlar, kaftanlar, altın kemer ve püsküllü külâhlar, rüzgar ayaklı, nesim yürüyüşlü, cins atlara sahip olduklarını, o sevimsiz gurubun komutanları olan adı geçen Şeytan Kulu'nun da nasıl olduğu bilinmeyip, sanki Asker Paşa'ya yenilgi geldiği gibi bu sırtlanlar topluluğunun da ikbal bahçeleri şiddetli yokluk rüzgarıyla dağılıp, topluluklarının perişan olduğunu belirtir.²⁵⁹ Burada Celal-zade, Şah Kulu ve askerlerini kötü kimseler olarak niteledikten sonra onların yenik kimseler olduğunu ifade eder. Bu yenik olma hali saptıkları yolu kastederek bir şekilde kullanılarak savaşta galip olmuş olsalar bile gerçekte kaybetmiş olduklarına bir vurgudur. Şah Kulu'nun akıbetini meçhul olarak belirtip daha fazla bilgi vermeyen yazar, bu kimseleri leş yiyici bir kedi türü olan sırtlanlara benzeterek Osmanlı askerlerinin değerli mallarını talan ettiklerini ve şiddetli bir yokluk rüzgarıyla kaybolup perişan olarak topluluklarının dağıldığını ve bir daha görünmediklerini belirtir. Yazarın savaştan galip olarak çıkmış isyancıları yok oldukları şeklinde sunması, eseri okuyacak olanlarda -Osmanlı devlet adamları, saraydaki seçkin zümre ve onlardan haberin ulaşacağı askerler ve en genel olarak Osmanlı toplumu- bunlara karşı bir korkunun oluşmaması ve tehlikenin ortadan kalktığı mesajının verilmesi gibi pragmatik bir amaç için olsa gerektir.

²⁵⁸ Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 137.

²⁵⁹ Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 137.

Hoca Sadettin, Ali Paşa ve Şah Kulu arasında çıkan çatışmayı kendinden önce eser vermiş olan yazarların-Celal-zade ve Bidlîsî- verdiği bilgilere uygun olarak anlattıktan sonra Şah Kulu'nun da bu çatışma sırasında öldürüldüğünü belirtir.²⁶⁰ Celal-zade ve Bidlîsî'nin eserlerinde isyanın elebaşı olan Şah Kulu'nun Osmanlı askerleri tarafından öldürüldüğüne dair kesin bir kayıt bulamadık. Bunu iddia eden çağdaş tek yazar Hoca Sadettin'dir.

Bidlîsî'ye göre, Ali Paşa'yı katleden asiler, hızla Azerbaycan'a kaçarken yolda rastladıkları kervanları talan ve yağma etmişlerdir. Bu arada Tebriz'den gelen bir kervanda birçok kimseyi de katletmişlerdir. Katledilenler arasında büyük alimlerden olan ve "Enbiya-name"nin nazm edicisi olan Şeyh İbrahim Şebisterî'nin ve oğlunun da bulunduğunu ve bunların mallarının yağmalandığını da kaydeder. Yaptıklarını düşünmeden Tebriz'e gelen bu asilere çok kızmış olan Şah İsmail'in bu sırada Irak'ta bulunmasına rağmen bunları karşılaması için önde gelen beylerinden birini gönderdiğini, bu sırada Tebriz halkının ve öldürülenlerin varislerinin şikâyetlerinin de hükümete ulaşmasıyla gelen asilere izzet ve ikramda bulunduktan sonra bunları ayrı ayrı yerlerde ağırlayan Şah İsmail'in böylece bunları ayırdıktan sonra huzuruna getirdiği, elebaşılardan oluşan üç yüz kişiyi kendi meclisinde katlettiğini de kaydetmektedir.²⁶¹ Ayrıca isyan sonucunda Anadolu'da bu cemaatin ortaya ilk çıkışlarından vezir Ali Paşa'nın katline kadar geçen sürede her iki taraftan toplam elli bine yakın insanın öldüğünü ve binlerce evin yağmalanarak halkın da esir edildiğini yine Bidlîsî'den öğrenmekteyiz. Bidlîsî, sefere çıkan Ali Paşa'nın gönlünden geçirdiğinin ve Sultan Bayezid'in düşüncesinin, zafere ulaştıktan sonra babası tarafından hilafete atanması için Sultan Ahmed'in sadrazam tarafından hilafet makamına götürülmesi olduğunu belirterek bu düşüncenin ilahi takdire uygun düşmediğini ve yüce Allah'ın bu girişimde bu kimseleri başarısızlığa düşürdüğünü kaydeder.²⁶²

²⁶⁰ Hoca Sadettin, **a.g.e.**, C. IV, s. 63.

²⁶¹ İdris-i Bidlîsî, **a.g.e.**, s. 88- 89.

²⁶² İdris-i Bidlîsî, **a.g.e.**, s. 89.

Görüldüğü üzere Bidlîsî de olayları kaderci bir yorumla sonradan yaşananların daha hayırlı olduğu şeklinde izaha yönelmiştir.

Böyle düşünen tek yazar Bidlîsî olmayıp Hoca Sadettin de aynı düşünceleri paylaşmaktadır. O da bu yenilginin ve Sultan Ahmed'in tahta oturamayışının ilahi takdir gereği olduğunu kaydetmektedir.²⁶³

Bidlîsî'nin isyankârların Azerbaycan'a yönelişlerine dair verdiği bilgiler hiç değiştirilmeden Hoca Sadettin tarafından da anlatılmaktadır. Şu farkla ki Hoca Sadettin, bu olayları bir başlık altında ayrı bir bölüm olarak ele almaktadır. Asilerin Tebriz'e kadar yağma yaptıkları ve İbrahim Şebisterî'nin de bulunduğu kervanı soyup herkesi katlettiklerini anlatır. Bu bölümde Hoca Sadettin-Bidlîsî'nin verdiği bilgilere ek olarak-, İbrahim Şebisterî'yi ayrıtılı bir şekilde tanıtır. Oğlunun öldürülmesine engel olmak için yalvardığını belirtir. Bir farklı malumat da asilerin Şah İsmail tarafından öldürülmesiyle ilgilidir. Hoca Sadettin, bu konuda da ek bir bilgi olarak kaynatılan kazanlara asilerin elebaşlarının ve bunlara destek veren bir vezirinin atıldığını anlatmaktadır. Hoca Sadettin'in eserinin bu isyanla ilgili son bölümünde naklettiği bir diyalog tamamen uydurma olsa gerektir. Yazarın asilerin Azerbaycan'a ulaşmaları ve sonrası ile ilgili yazdıkları adeta sonu mutlulukla biten bir masala benzemektedir ve herkes bu masalda hak ettiğini bulmaktadır. Özellikle Şah İsmail'in haddini bilen matbu bir emir edasında sunulduğu, Dev Sultan ile geçen diyalog hiç de inandırıcı değildir. Burada Sultan Bayezıd'dan "babam" diye bahseden Şah İsmail, sözüm ona bir şehzade bağlılığında babasına isyan edenlere kızmakta ve onları "baba ve oğul töresi"ni bozdukları gerekçesiyle cezalandırmaktadır.²⁶⁴ Hoca Sadettin'in Bayındır ümerasından Sofu Halil'in yakını olan dedesi Hafız Mehmet'in bir ara Şah İsmail'e intisap ettiğini bildiğimizden hareketle yazarın, dedesini himaye etmiş Şah İsmail'i kendisinin hizmet ettiği devletin üç kuşak önceki padişahıyla gönül ilişkisi sebebiyle gerçeğe aykırı olarak bir araya getiren Hoca'nın, bu işi iki tarafa da duyduğu hissiyat neticesinde yapmış olduğunu düşünebiliriz. Böylece ne

²⁶³ Hoca Sadettin, *a.g.e.*, C. IV, s. 63.

²⁶⁴ Hoca Sadettin, *a.g.e.*, C. IV, s. 64-68.

dedesinin hamisine nankörlük etmiş olmakta ne de kendi hamisinin dedesine nankörlük etmektedir.

Şükrî, Ali Paşa'nın öldürülmesinden cesaret bulan asilerin Anadolu'yu yakıp yıktıklarını ve padişahı hiçe sayarak istedikleri tasarrufta bulunduklarını kaydeder. Doğu'da korkusuzca hareket eden bu kimselerin kendilerini devletle boy ölçüşebilecek bir durumda görerek bu durum karşısında sağlam bir tedbir alamayan padişahı gayretsizlikle itham eder ve isyanın bu derece büyümesini padişahın sorumluluk almamasına bağlar.²⁶⁵ Şükrî, isyancıların isyanının akıbetinden bahsetmemekte ve anlatımını oldukça kısa tutmaktadır.

Sonuç olarak Bidlîsî'nin Şah Kulu isyanına yaklaşımının olayları nakletmeye daha fazla önem veren bir üslup seçmek suretiyle ayrıntılarda boğulmadığını düşünmekteyiz. Bu, bütünde baktığımızda yazarın Osmanlı tarihçiliğinde geliştirdiği inşa usulüne ters olmakla birlikte bu konuda diğer tarihçilerin- Celal-zade gibi- kendisini taklit ederek ayrıntıda boğulduklarına şahit olmaktadır.

Şah Kulu İsyanı hakkında Celal-zade, yaşanan bunca olayın ortaya çıkmasını Sultan Selim'in saltanatının işaret ve belirtileri olarak görür. Allah'ın kaçınılması imkansız olan bunca olayı, Sultan Selim'in saltanat ve mutluluklarının ebedi olması için yaşattığını ileri sürer.²⁶⁶ Yazarın, Osmanlı Devleti'ni ve ordularını uzunca bir süre meşgul eden, bu uğurda o sıralar çağın şartlarına göre ortalama bir krallığa denk düşen Anadolu beylerbeyliğinin başındaki Kara Göz Paşa'nın ve İmparatorluk sürecindeki bir devletin sadrazamı olan Ali Paşa'nın ölümlerine mal olan böylesi bir hareketi eserinin yazılış amacına da uygun olarak iyi bir sona bağladığı söylenebilir. Bu ifade tarzıyla yazarın ve devleti idare edenlerin -eğer görüşleri böyle ise- olayları tahlilden hayli uzak olduklarını söylemek yanlış olmasa gerektir. Böylesi büyük bir hareketi saltanat kavgasına giren kardeşlerin arasında vuku bulmuş küçük bir hadise gibi ele alarak başa geçen yolunun açılması için ilahi takdirce gönderilmiş bir musibet olarak değerlendirmek Osmanlı idarecileri açısından -yazarın kendisi bir devlet adamıydı ve yorumları kısmen

²⁶⁵ Şükrî, a.g.e., s. 73.

²⁶⁶ Celal-zade Mustafa, a.g.e., s. 137.

de olsa idarecilerin zihniyetini yansıtmayı açısından önemlidir.- büyük bir yanlış olsa gerektir. Nihai olarak Celazade'nin isyanı takdim edişü tamamen bir takım idari boşlukların yarattığı fırsatın getirdiğı bir dizi tasadüfi başarılar olarak anlatması aslında olaya nereden baktığınızın bir göstergesidir. O, olaylara devlet taraftarı olarak tavrını en başından göstermektedir.

Lütfi Paşa, isyan sonrasında II. Bayezid'in oğlu Selim'i İstanbul'a saygı ve ihtiram göstererek ikramla getirtip "tüm günahlarından geçerek" padişahlığı kendisine verip Memlük Sultanlığından Osmanlı'nın, Safevi Şiasından ise İslam âleminin intikamını talep ettiğini belirttiğı bilgilere²⁶⁷ dayanarak yazarın Şah Kulu isyanının Osmanlı padişahını taht değişikliğine zorladığı kanaatinde olduğunu düşünmekteyiz.

Hadidî'nin eseriyle ilgili olarak şunu diyebiliriz ki yazar Bidlisî ile hemen hemen aynı bilgileri verirken Hoca Sadettin tarafından da kaynak olarak kullanılmıştır.

Hoca Sadettin'in isyanı anlattığı bölüm hakkında nihai bir yorum olarak şunu söyleyebiliriz ki yazar olay hakkında özellikle Celal-zade ve Bidlisî'nin verdiği bilgileri kullanmaktadır. Yer yer kendi eklemeleri de bulunmakla beraber olayları gereğinden fazla bir ayrıntıyla ele almaktadır. Ayrıca yararlandığı bir diğer tarihçi Hadidî'dir. Fakat bunların yanında Hoca Sadettin'in eserinin kendine has en önemli özelliğı, her hangi bir padişahın emriyle kaleme alınmamış olması ve kimseyi aklamak gibi bir misyonu üstlenmemiş olmasındandır.

İsyanın sonucu olarak görmekteyiz ki bu olaylar Osmanlı Devleti'nin başarısı sonucu dinmemiş tersine bir dizi mağlubiyet ile Anadolu karmakarışık bir hal almış ve asilerin Azerbaycan'a yönelmeleriyle ortalık biraz olsun sakinleşmiştir.

²⁶⁷ Lütfi Paşa, a.g.e., s. 242.

2. BOZOKLU CELAL İSYANI

Bozoklu Celal olarak Osmanlı Tarihlerine giren ve kendinden sonra merkeze karşı görülen bütün muhalif hareketlere verilecek adlandırmanın esin kaynağı olan bu asinin isyanı hakkında çağdaşı olan yazarlar iki farklı anlatım yoluna girmişlerdir. Bunlardan ilki olan ve kendisinden sonraki diğer kaynaklara da tesir etmiş olan Bidlîsî bu isyan hakkında başlı başına bir dizi olaylar anlatır ki onun anlattıklarıyla Celal-zade, Hoca Sadettin, Şükrî'nin eserlerinde anlatılan olaylar büyük benzerlikler gösterir. Bunlardan farklı olarak isyanın gidişatı hakkında bilgi veren ve anlattıkları şimdilik yaptığımız okumalarla gördüğümüz kadarıyla sadece kendi eserinde görülen Kemal Paşazade'nin eseri zikredilmelidir.

Aşağıda bu iki farklı yorum bağlamında, birbirine benzer anlatımlar ve farklılıklar ayrıntılı olarak verilmeye çalışılacaktır.

Bunlardan anlatım tarzı ve içeriğiyle diğerlerine bu isyan hakkında kaynak olduğu intibasına sahip olduğumuz Bidlîsî, isyanın çıkış yeri olarak "Rumiyye-i Suğra" hududunda bulunan Turhal Kalesi ve civarını zikretmektedir.²⁶⁸

2. 1. İSYANIN TARİHİ VE SEBEPLERİ

Bidlîsî, isyanın çıkış yılı olarak 925/1519 yılını kayıt düşer.²⁶⁹ Şükrî'de isyanın çıkış tarihiyle ilgili herhangi bir kayda rastlayamadık. Kemal Paşazade de tarih belirtmez. Celal-zade isyan tarihini 1519 yılı olarak belirtir.²⁷⁰ Hoca Sadettin, eserinde bu isyan ile ilgili olayların anlatımında Bidlîsî'nin verdiği bilgileri neredeyse harfi harfine nakletmektedir. Fakat isyanın çıkış yılı ile ilgili bir kayda yer vermemiştir.

²⁶⁸ Bidlîsî, **a.g.e.**, s. 386.

²⁶⁹ Bidlîsî, **a.g.e.**, s. 388.

²⁷⁰ Celal-zade, **a.g.e.**, s. 343.

İsyanın ortaya çıkışında tarihi arka planda en önemli husus olarak İran memleketlerinin ele geçirilmesinden sonra Azerbaycan Rafizîlerini defetmek için harekete geçilerek buradaki İsmailiye mensuplarının tespitini emreden Sultan Selim'in daha sonra bu yolda ismi tespit edilen yaklaşık kırk bin kişinin öldürülmesini emretmesini gösteren Bidlîsî, bu kaydıyla daha sonra sonu gelmeyecek bir tartışmanın da kaynağı olarak karşımızdadır.²⁷¹ Nitekim İran tesirinde kalan Anadolu halkının bir kısmının bu felaketle karşılaşmasına dair bir başka rivayet aşağıda zikredilecektir. Bidlîsî'nin cezalandırılanlara ait tahmini bir rakam vermesi- bu rakamları nereye dayandığı eserinde belirtilmemiştir ve bu anlamıyla da ayrıca tartışma konusudur.- de ayrıca bir önem taşımaktadır.

Yukarıdaki tedbir bize isyanın sebebinin dini ve mezhepsel farkın yanında psikolojik bir faktör olarak ötekileştirilen bir kimliğin varlığını göstermektedir. Mezhep farklılığına dayanan bu ayırım düşmanlaştırılan insanların yok edilmesiyle, imha edilmesi gereken unsurlar olarak görülmesiyle isyanlara potansiyel taban olmaya itilmiş görülmektedir.

İsyanların sosyolojik sebeplerinin irdelendiği çalışmamızın ilgili bölümünde Şerif Mardin'in Osmanlı toplumu ve devletin tarihin hiçbir döneminde merkez-çevre bütünleşmesini yakalayamadığını, devlet ve milletin bir şekilde zıtlıkların sorun noktalarının çözümünde herhangi bir anlaşma ya da birleşmeyi sağlayamadığından bahsetmiştik. İşte Bidlîsî'nin bu iddia veyahut kaydı, Mardin'in bahsettiği bütünleşememeye bir örnek olarak görülmelidir. Bu olayla devlet ve hanedan, rakibi olan Safevilerin propagandasını önleyemediği gibi yüzyıllar sürececek bir nefretin de doğmasına yol açmışlardır.

Şükrî, isyanın tamamen dini sebeplerden çıktığını anlatmaktadır. Buna göre Celal, Mehdilik iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Türkmenleri kendisine inandırmış, halk kendisine secde etmiş, Mehdilik ile halkı irşada soyunmuştur.²⁷²

²⁷¹ Bidlîsî, **a.g.e.**, s. 386.

²⁷² Şükrî-i Bitlisî, **a.g.e.**, s. 298.

İsyanın çıkış gerekçesini Celal-zade farklı bir nedene bağlar. Bu neden idari bir yanlışa dayanmaktadır. Buna göre Şehsüvaroğlu Ali Bey'in o ülkelere hâkim ve vali olarak atanmasının kabul görmemesi isyanın sebebidir. Yazar, Ali Bey'e karşı eski düşmanlığı olanların bir çeşit işbirliğine girerek Türkmen grubu içinden Celâlî diye bilinen sapık işli ve bozuk düşünceli bir topluluğun tâat çemberinden çıkarak fitne ve bozgunculuk yoluna gittiklerini, baş kaldırıp ayak takımından binlerce bozguncuyu çevrelerine toplayarak isyan ettiklerini belirtir.²⁷³ Celal-zade, merkezi devlet idaresiyle ilgili ve devleti tühmet altında bırakacak herhangi bir olumsuz tutum ve ifadeye değinmeksizin isyanın gerekçesi olarak Ali Paşa'ya düşmanlığı olan bir gurubun Celali adlı birinin önderliğinde isyan ettiğini iddia etmektedir. Böylece isyan sebebi basit bir idari sorunmuş gibi zikredilmektedir. Asilerin Rafızîlikleri ya da Şiilikleri ile ilgili bir vurgu yoktur.

Hoca Sadettin de Bidlîsî'den istifade etmiş olacak ki isyanın çıkış gerekçesi olarak aynı sebebi zikreder. Anadolu vilayetinin genel bir denetimden geçirilmesinin ferman olunduğunu, Kızılbaş'a yandaş oldukları saptanan büyük bir kalabalığın ortadan kaldırılmış olduğunu O da belirtir. Takiyye ile gizlenenlerin de tutumlarının müfettişlerin izlemeleri sonunda bir işe yaramamış olup hepsinin tespit olunarak köklerinin kazındığını ifade eder.²⁷⁴

Buraya kadar alıntıda bulunduğumuz tarihçiler –Bidlîsî, Şükrî, Celal-zade, Hoca Sadettin- olayları aşağıda görüleceği gibi hemen hemen aynı zincir üzerinde sıralarlarken bir başka tarihçi olan Kemal Paşazade, bambaşka bir anlatım yolu çizer. Bu tarihçilerle anlattıkları neredeyse bir birine zıttır.

Kemal Paşazade'de, isyanın sebeplerinden birinin etnik bir nedene dayandığını görürüz. Kemal Paşazade, Şehsüvaroğlu Ali Bey'in ölümünden sonra memleketinin içinde bulunduğu durumu tasvir eder ve Ona göre bu yeni durum yani Dulkadirli eyaletinde idarenin Türkmenlerden alınarak merkeze bağlanması ve onların eyaletteki idare hakkının kılıç zoruyla

²⁷³ Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 343.

²⁷⁴ Hoca Sadettin, **a.g.e.**, C. IV, s. 347.

elerinden alınıp devlet hizmetlilerine verilmesi bu isyanın bir sebebidir. İsyân eden güruh bu icraata başkaldırmış ve bu yeni düzenleme asilerin nefretini celb etmiştir. Ayrıca bu memlekette ikamet eden halkın adları ve sanlarının bundan hareketle de konumlarının merkezce belirlenmesi bozukluk içindeki bu halkın eski yönetim ve idare usulünün merkezce belirlenmesi, Bozok Türkmen cemaatinin gücüne gitmiştir.²⁷⁵

Yine Kemal Paşazade'nin eserinde ilk defa olarak isyanın çıkış nedenlerinden bir başkası olarak iktisadi etmenlerin etkin olduğunu görmekteyiz. Nitekim yazar, eserinde Osmanlı vergi ve toprak düzenine bağlanmayı kabul etmeyen bu kimselerin tımar ehli ve kalan raiyyet gibi hizmete girip çift harcı ve bağ haracı vermeyi reddettiklerini ifade etmektedir. Böylece atlısı, yayası bozuşma yerinde harp ve ayrılık yoluna saparak ayaklanmışlar ve kötü yaratılışları gereği inadı esas tutmuşlardır.²⁷⁶

2. 2. İSYANIN GELİŞİMİ VE SONUCU

Bidlîsî, Sultan Selim'in İsmailîleri tespit için başlattığı tahkikat ve sonrasında yaşanan kıyımdan kaçan fırkadan, "Celal" adında birinin kendi vatanından kaçarak derviş ve asker kılığında Amasya ve Tokat vilayetlerine gelerek Turhal kalesi civarında korkunç ve derin bir mağaraya yerleştiğini belirtir. Celal'in geldiği bu memleket halkını "çoğunluğu İsmailiyye Rafizîlerinden ve mülhitlerinden" olarak tanıtip bu kimselerin Celal'in durumundan haberdar olarak her gün işsiz güçsüz kimselerin onun yanına gelerek ona sorular sorduklarını, "Mesken olarak neden burayı seçtin?" diye soran herkese burasının evliya makamı olduğunu söylediğini ve böylece bir süre sonra daha çok insanın gelip gitmeye başladığı görülünce "biz burayı kendi başımıza seçmedik, abdallar ve gayb adamları, Mehdi'nin pek yakında bu mağaradan çıkacağına dair bana taahhütte bulundular. zaman yaklaşmıştır." demeye başladığını kaydeder ki daha sonra bu kişilerin ve

²⁷⁵ Kemal Paşa-zâde, *Tevarih-i Âl-i Osman, X. Defter*, Hazırlayan: Şefaettin Severcan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s. 342.

²⁷⁶ Kemal Paşa-zâde, *a.g.e.*, s. 342.

tarafatlarının burada günlerce gece vakitlerine dek fâsıklık, fücûr ve nefsi arzularla meşgul olduklarını ifade eder.²⁷⁷ Bidlîsî'nin verdiği bilgiden şunu çıkarmak mümkündür ki Celal vatanını terk ederek Bozok yöresine dışarıdan gelmiş bir yabancıdır. Yazara göre asi Bozoklu değildir.

Yukarıda Bidlîsî'nin verdiği bilgilerin hemen hemen hepsini aynen eserinde veren Hoca Sadettin, isyan eden asilerin rakamı noktasında sadece bir ayrılığa düşer. Bu rakam Bidlîsî de 50.000 iken Hoca Sadettin de 20.000 olarak yer alır.

Şükrî'de bu isyan oldukça ayrıntılı olarak işlenmiştir. Şehsüvaroğlu Ali Bey'in bir süre maiyetinde bulunarak eserini bizzat Ali Bey'in emriyle kaleme alan Şükrî'nin kaynağı olan ve isyanı bizzat bastırdığı iddia olunan bu kişinin olayların şahidi ve bir aktörü olması hasebiyle –isyan sırasında Bozok'un onun idaresinde olduğuna dair kayıtlar mevcuttur.- kaydedilen bilgilerin ayrıca bir önemi bulunmaktadır. Şükrî, memleketin isyan öncesinde düşmanlardan temiz olduğunu ve sultanın bu rahatlık durumunda kendisini refah içinde bir yaşama bıraktığını, böyle bir düzen içinde Bozok'ta katı ve korkusuz birinin isyan ettiğini kaydetmektedir. İsyen eden bu kişinin adı Celal'dir ve isyan Mehdilik iddiası ile ortaya çıkmıştır. Yazara göre bu boş bir kavgadır. Mehdilik iddiasına vurgu yapan yazardan isyanın dini nitelikli bir hareket olduğunu öğrenmekteyiz. Ayrıca asiye katılanların büyük çoğunluğunun Türkmen olduğu belirtilmektedir. Yazar, bu isyan sırasında Türkmenleri kendisine inandırdığını kaydederek, Bidlîsî'nin de belirttiği gibi halkın kendisine secde ettiğini, Mehdilik ile halkı irşada soyunduğunu, Şah İsmail'e bağlı olan asinin isyanıyla halkı esaretten kurtaracağını, zorunlulukların kendisinin gelmesini gerekli kıldığını belirtir. Yazarın Celal'in velayet sırrına sahip olduğunu ileri sürmesinde ve halkı kendine taptırıp secde ettirdiğini vurgulamasından anlaşılacağı üzere okuyucuya asinin peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktığını ve de davasının batıl olduğu izlenimi doğurulmaya çalışılmaktadır.²⁷⁸

Celal-zade isyanın başladığı yer olarak kesin bir şehir adı telaffuz etmek yerine, Şehsüvaroğlu Ali bey'in idaresine verilen Türkmen vilayetini

²⁷⁷ İdris-i Bitlisî, **a.g.e.**, s. 386-387.

²⁷⁸ Şükrî-i Bitlisî, **a.g.e.**, s. 298.

zikreder. Bu taraf insanının dağınık gruplar oldukları ve eskiden beri belirlenen kanun ve kurallara uymadıklarını (kadimden kavânîn-i mukarrere üzre mazbut olmayub), sürekli içlerinde bozgunculuk ve kötülük çıka-gelip, aslında buranın eşkiya ve bozguncular kaynağı olduğunu belirtir.²⁷⁹ Yazar isyan bölgesi olarak belli bir mıntıkayı göstermemekte, çok geniş bir alanı tarif ederek buranın halkının isyana meyilli olduğunu ve sürekli isyan ve bozgunculuk yaptıklarını vurgular.

Bidlîsî, Celal için “kötü mezhepli köpek” tabirini kullanarak bu kimsenin öğretisinde şeriatın bütün yasaklarının helal olduğunu ve bunlara dair fetvalar vererek bunları da “Mehdi’den öğrendik” demekle fikirlerini yaydığını ve böylece etrafına sayısız birçok kimsenin çocuk ve aileleriyle toplanıp Celal’i Mehdi ilan ettiklerini kaydeder. Hatta halkın ileri giderek kendisine işi rükû ve secde etme boyutuna kadar vardırıdıklarını kaydeder. Bundan sonra bu olayın Anadolu’da büyük bir fitne olarak on iki gün içinde kadınlı erkekli elli bini geçen bir sayıya ulaştığını kaydeder.²⁸⁰ Şükrî de asinin aynı şekilde haramları helal kıldığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Buna göre asi, kendisine peygamberlere verilen ve ilahi emirle belirtilen haram ve helal kılma bilgisinin kendisine bildirildiğini, kendisine ve inancına iman edip secde edenlerin Haktan yana doğru yola iletileceğini iddia etmektedir.²⁸¹

Bidlîsî, asilerin bölgedeki ilk çarpışmalarına değinmemişken Şükrî, bu konuda şunları kaydeder ki; Celal, ilk iş olarak yalnızlığından ve inzivasından çıkarak bir ordu oluşturmuş ve belirtisi olarak bir alem dikmiş, Bozok yöresinin idarecisiyle savaşarak kendisine dünyayı dar etmiş, daha sonra yolcu olan Dulkadirli askerlerine pusu kurarak kendisini zamanının kuvvetli liderlerinden olduğu yanılgısına kapılmıştır. Yağmalar yaparak halkın malını askerlerine dağıtan Celal, zulümle birçok kişiyi öldürtmüştür. Yazar, sapkınlık üzere olduğuna kanaat getirdiği Celal’e ek bir sıfat olarak zorbalık ve zalimlik payesi de vermektedir.²⁸² Celal’in ilk başarısı ve Dulkadirli askerlerine pusu

²⁷⁹ Celal-zade, **a.g.e.**, s. 343.

²⁸⁰ Bidlîsî, **a.g.e.**, s. 386-387.

²⁸¹ Şükrî, **a.g.e.**, s. 298.

²⁸² Şükrî, **a.g.e.**, s. 298.

kurması hadisesini anlatan Şükrî, bize kendi çağına dair bir algı şeklini göstermektedir. Buradan hareketle Ali Bey'in aşağıda anlatılacağı üzere Celal'e saldırma fırsatını ele ilk geçirdiğinde bunu Ferhat Paşa'yı neden beklemeyerek yaptığını anlamaktayız. Çünkü Ali Bey, kendi Türkmen askerlerinin intikamını almış olmaktadır.

Asilerin zulmüyle ülkenin karmakarışık ve dağınık bir hale geldiğini belirten Şükrî, memleketin her tarafına şamata ve velvelenin düştüğünü, herkesin bu kıyamet öncesi fitneden ibret aldığını ve bu olayları kıyamet alameti olarak yorumladığını anlatmaktadır. Bu hadiselerin kıyamet alameti olarak görülmesinin sebebi asilerin savaşı kazanmalarıdır. Celal'in Mehdilik iddiasıyla ortaya çıkışından sonra bozgunculuk taraftarı olan kimselerin onun tarafında yer aldığı, fesatçıların ve haksızlık eden serkeşlerin ona tabi olduğu, birçok serkeşin onun inancına geçtiği, halkın birlik olarak kendisini ululaştırdığı, Anadolu'da korkusuzca gezdikleri, Anadolu mülküne fesadın hükmettiği, ülkenin baştanbaşa gevşek olan bu inancı benimsediği, herkesin inançlı bir sınıf olarak bütün halinde kendisine merasimle geldikleri anlatılmaktadır.²⁸³

Şükrî, asilerin bu başarısından sonra Şehsüvaroğlu Ali Bey'in askerlerini toplayarak asilerin peşine düştüğünü, fakat ne asilerle bir çatışmaya girdiğini, ne de gönlünden firarı geçirdiğini, bir sahrada kalarak kendisini himaye edecek birini beklediğini ve bu arada ad ve ününü koruduğunu belirtmektedir.

Diğer kaynaklarda bulunmayan ve Şükrî'nin Sivas önünde gerçekleştiğini kaydettiği çatışma, Osmanlı güçlerinin Celal önündeki ikinci hezimetidir. Buna göre eski yerinden kalkarak Sivas önlerine gelen Celal, karşısında Sivas şehrinden çıkan beylerbeyi Şadi Paşa ve emrindeki diğer beylerle birleşerek Celal ile muharebeye tutuşmuştur. Bu çarpışmada Paşa ve askerlerinin yenildiğini, girişilen yağmanın hadsiz bir şekil aldığını, keskin kılıçlar önünde birçok askerin hayatını kaybettiğini, Paşa ile kalan askerlerinin

²⁸³ Şükrî, a.g.e., s. 298.

kaçtığını, bozguncuların savaş meydanında galip geldiğini öğrenmekteyiz.²⁸⁴ Şadi Paşa ve Celal'in muharebesi diğer kroniklerde bulunmaması ve bize isyanla ilgili bir ayrıntıyı vermesi noktasıyla önem arz etmektedir.

Şükrî'den çatışmaların bununla bitmediğini öğrenmekteyiz. Şadi Paşa ile girdiği çatışmayı kazanan Celal'in bu başarısıyla etrafına daha fazla kimseyi toplayarak Tokat üzerine yürüdüğünü ve buradan haraç talep ettiğini kaydeden Şükrî, padişahın bu olayı öğrenmesiyle hiddetlenerek bu olayı Şehsüvaroğlu Ali Bey'in neden hala bastıramadığını sorması üzerine kendisine Ali Bey'in hasta ve kötü durumda olduğuna dair mazeretin bildirildiğini kaydeder.²⁸⁵ Bu bilgilerde dikkatimizi çeken husus, Bidlîsî ve Hoca Sadettin gibi yazarlar asinin ve isyanının Tokat civarında çıktığını kaydederken, Şükrî'nin bunlardan farklı olarak asinin sonradan burayı kuşatmaya geldiğini kaydetmesidir.

Şükrî, Şehsüvaroğlu Ali Bey'in ve askerlerinin isyanı bastırmak için asilerin üzerine kışın çetin şartlarına rağmen gittiklerini ayrıntılı olarak anlattıktan sonra asilere çok yakın bir konak olan "Şahruh" denilen bir köprüde merkezden görevlendirilen Osmanlı askerleri ve bu ordunun başındaki Hüsrev Paşa ile buluştuklarını kaydetmektedir. Bu durumda asiler baba ocakları olan ve ellerinde tuttukları "Zazar" da düşmanlarını beklemişler ve Zazar ovasında Celal'in emrindeki kadın ve erkek askerlerle savaşa tutuşmuşlardır. Kuşluk vaktinden akşama kadar meydanda kesintisiz çarpışma olmuş, savaş meydanındaki mücadele insanlarda takat bırakmamış, akşama kadar devam eden çarpışmada yaralanmamış kimse kalmamış fakat sonunda asiler yenilmiştir. Celal kaçmışsa da Ali Bey tarafından elleri kolları bağlanarak tutup getirildiği, yalvararak ağlamaklı ve yaralı bir halde affını dilediği, fakat kellesinin kesilerek padişaha yollandığı da ilgili yerde kaydedilmektedir.²⁸⁶

İsyan karşısında bölgedeki sancakbeyi, subaşılar ve sipahilerin beylerbeyi huzurunda bir araya gelerek kendilerini korumaktan başka bir şey

²⁸⁴ Şükrî, a.g.e., s. 299.

²⁸⁵ Şükrî, a.g.e., s. 300.

²⁸⁶ Şükrî, a.g.e., s. 301-302.

yapamayarak durumu ulak vasıtasıyla padişaha haber verdiklerine değinen Bidlîsî, alınan önlemlere geçer. Gazaba gelen padişahın önlem olarak Ferhat Paşa'yı ordunun başında olmak üzere hızla bölgeye gönderdiğini kaydeder. Casusları vasıtasıyla durumu öğrenen Celal'in direnemeyeceğini anlayarak Turhal ve Zile'den Artukabad ve Sivas'a kaçtığını öğrendiğimiz yazar, Dulkadirli Şehsüvaroğlu Ali Bey'in Türkmen ordusunu toplayarak asileri takibe giriştiğini, Sivas civarında iken Ferhat Paşa'nın Amasya'da olduğunu öğrenerek o sırada Karahisar'da olduğunu öğrendiği asilere saldırmak için Paşa'nın gelmesini beklemenin vakit kaybı olacağını düşünerek gecenin ilk saatlerinde yanındaki ağırlıkları bırakarak peşlerine düşüp kuşluk vaktinde Akşehir'de Celalilere yetiştiğini ve asilerle tutuştuğu savaşta bu güruhu darmadağın ederek dağıttığını kaydeder. Celal'in ise savaş meydanında "çakal" misali kaçtığını fakat birinden aldığı haber üzerine kimseye güvenmeyip bizzat kendisinin peşine düşüp "melun"u yakalayıp getirdikten sonra parça parça edilerek öldürüldüğünü belirtir. Bidlîsî, Dulkadir askerlerinin asilerin kadın ve çocuklarını esir ettiklerini, Karahisar halkından da çok kişiyi esir ederek aldıkları fetva ile bunları kâfir hükmüne tabi tutup Trabzon'a ve başka yerlere götürüp köle olarak sattıklarını da kaydeder.²⁸⁷ Şükrî, Osmanlı askerinin başında gönderilenin Hüsrev Paşa olduğunu kaydetmektedir. Ayrıca Şükrî, Bidlîsî'nin belirttiği Ferhat Paşa'nın isyanın bastırılması göreviyle memur edilmesi ve sonrasında bir takım karışıklıklara yol açmasına değinmez. Şükrî'nin anlatımında olayın başından sonuna kadar en etkili kimse Şehsüvaroğlu Ali Bey'dir.

Şükrî, isyanı bastıran Şehsüvaroğlu Ali Bey'in padişah tarafından takdir edilerek lütuflandırıldığını kaydeder.

Celal-zade, asilerin isyan ettiklerinde padişahın isyanı bastırmakla görevlendirdiği Ferhat Paşa'nın vezirlik rütbesiyle taltif edildiğini ve sipahi oğlanları bölüğüyle yeniçeri askerlerinden üç bin tüfekli askerle sekbanlar başının yanına verildiğini belirtir. Ayrıca vezire Anadolu ve Karaman askerleri ile beylerbeylerinin de bağlı kılındığı belirtilmektedir. Ferhat Paşa'nın

²⁸⁷ Bidlîsî, **a.g.e.**, s. 387-388.

yanındaki askerlerle Karaman sınırına vardığı sırada Şehsüvaroğlu Ali Bey'den gelen mektupla Ali Bey'in Dulkadirli askeri ile "sapıklar ve asiler"ın üzerine gidip, zorlu bir savaştan sonra asilerin hepsinin kılıçtan geçirildiği, komutanları olan "mülhid"lerin başları kesilmek suretiyle huzura gönderildiği haberinin ulaştığı belirtilir.²⁸⁸ Burada İstanbul'dan yola çıkan askerlerin sayısının belirtilmesi ve kimlerin bu orduya katıldığıının belirtilmiş olması diğer kroniklerde olmaması özelliğiyle mühimdir.

Bidlîsî, isyan sebebiyle sonradan ortaya çıkacak bazı düzensizlikler ve karışıklıkların müsebbibi olarak Ferhat Paşa'yı görür. Yazar, Ferhat Paşa'nın bu yaşanan karmaşayı padişaha bildirerek "Egecik" denen bir yaylada kaldığını ifade eder. Burada Paşa'nın yanına gelen birisinin Kızılbaş'a sığınan ve öldüğü sanılan Sultan Ahmed oğlu Sultan Murat'ın ölmediğini, şu anda Acem diyarına ulaştığını ve oranın âyanıyla fitne çıkarmak üzere olduğunu söylemesiyle Ferhat Paşa'nın bu bilgiyi vakit kaybetmeksizin Sultan Selim'e bildirdiğini kaydeder. Bunu haber alan padişahın ise söylenenlerin doğru olması ihtimaline karşı derhal o memleket âyanı ve Sultan Murat'ın katledilmesini emrettiğini ve böylece birçok Müslümanın katledilmesine yol açıldığını belirten Bidlisî, bu büyük vebalin sorumlusunun Ferhat Paşa olduğunu ve böyle davranmakla âlemin çıkarına hizmet etmediğini kaydeder.²⁸⁹

Ferhat Paşa'nın sebep olduğu karmaşa Celal-zade'de geçmektedir. Buna göre padişahın ileride başını ağrıtaacağını düşündüğü Sultan Ahmed oğlu Şehzade Murat'ın ve taraftarlarının bulunup hal edilmesi emri üzerine Ferhat Paşa, Amasya'da bulunan ve "Sinancık" denen bir beye padişahın emrini bir mektupla bildirmiştir. Celal-zade bu kişiyi "Emîr-i tezvîr-i zahîr"²⁹⁰ (yalancı ve bozguncu) olarak nitelemektedir. Bu kimse Şehzade Murat ile görüşenleri derhal yakalayarak katletmesine dair padişah emrini bahane olarak kullanmış ve bu gerekçe ile zengin ve güçlü Müslümanlara iftira ederek kendilerini öldürüp mülklerine el koyarak nice suçsuz insanları da bu

²⁸⁸ Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 343-346.

²⁸⁹ İdris-i Bitlisî, **a.g.e.**, s. 389.

²⁹⁰ Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 348.

surette cezalandırarak ülke ve vilayet halkına hadsiz zulümler uygulamıştır. Ferhat Paşa'nın bu cahil tutumundan ötürü memlekette birçok olayların çıktığı, adı geçen diyarlarda devlet adamlarının haksız uygulamaları ile aşırı derecede zulüm ve korkunç hadiselerin ortaya çıktığı ve Müslümanların beddualarının bu kimselere ulaştığı belirtilerek bu olayların sebebi olarak Ferhat Paşa'nın cahilliği ve bu makama liyakatinin bulunmaması gösterilir ve Paşa'nın hak ettiği ceza olarak Allah'ın kahrına uğradığı ifade edilir.²⁹¹

Hoca Sadettin bu isyan sonrasında karışıklılara yol açtığı söylenen Ferhat Paşa ile ilgili değerlendirmesini ayrı bir bölüm başlığıyla yapmaktadır.²⁹²

Bozoklu Celal isyanının akıbetine dair Şükrî, Bidlîsî, Hoca Sadettin ve Celal-zade Mustafa gibi tarihçiler ittifakla bu isyanı Şehsüvaroğlu Ali Bey'in bastırdığında hemfikirdirler. Oysa diğer bir tarihçi Kemal Paşazade, bunun tamamen tersini iddia eder. Onun eserinde isyanın bir gerekçesi Şehsüvaroğlu'nun Osmanlı Devleti'nce öldürülmesi ve buranın idaresinin Türkmenlerin elinden çıkmasıdır. Kemal Paşazade, isyanı Diyarbekir beylerbeyi Hüsrev Paşa ve yanında kendisine bağlı bölge beylerinin bastırdığını kaydetmektedir.

Kemal Paşazade ilk çarpışmanın çıktığı anlara dair bir ayrıntı verir. İsyen sırasında bölgenin kadısı olan Müslihiddin Mustafa adlı kitabet işine bakan ve emanet hizmetini yerine getiren ve yürüten şahsın bu insanların itirazlarına kızmış olduğunu kaydetmektedir.²⁹³

Devamında kadının tepkisi üzerine dağılan bu kimselerin akşam olduktan sonra tekrar bir araya gelerek karanlıktan faydalanarak herkesin işinden el ayak çektiği bir anda bu insanların adı geçen kadıyı, hizmetkârlarını ve yanında bulunan dostlarının çadırlarını basmak suretiyle uykuda gafil avladıklarını ve hepsini katlettiklerini kaydetmektedir. Dahası bu olaydan sonra sancak beyinin konağına gelerek büyük sarayını ve imar

²⁹¹ Celal-zade Mustafa, **a.g.e.**, s. 349.

²⁹² Hoca Sadettin, **a.g.e.**, C. IV, s. 349-352.

²⁹³ Kemal Paşa-zâde, **a.g.e.**, s. 342-343.

edilmiş duvarlarını kötülük ve kılıç seliyle yerle bir ederek her şeyden habersiz olan beyi öldürdüklerini belirtir.²⁹⁴

Yazar, bela düşünen bu kötü mezhepli insanların, azgınlık yayından attıkları savaş okunu hedefine ulaştırdıklarını ifade eder. Asilerin bu başarısıyla isyan bayraklarının altına hayli kimsenin biriktiğini ifade eden Kemal Paşazade, isyana katılan insanların işsiz güçsüz soysuzlar olup yağma kanına muhtaç olduklarından bu kimselerin savaş yemeğine oturduklarını kaydeder. Yazar, ayrıca isyancıların kan dökmeye, kadın ve cariyelerin iffet perdelerini yırtmaya ve içki meclislerine (sefahate) ve daha haram edilmiş birçok günaha çağırın sese kulak vererek bu işlere kalkıştıklarını belirtir.²⁹⁵ Bu telkinle yazar, bize İslamın kesin olarak haram ettiği şeyleri bunların helal kıldıklarını ispata çalışmaktadır. Aslında Kemal Paşazade, Rafizîliğe karşı açılan savaşın teorik alt yapısını oluşturan meşhur din adamıdır. Safevîler ve Şiiler'in kanlarının ve mallarının Müslümanlara helal kılındığına ve ülkelerinin "dar'ül- harb" olarak düşman toprağı olduğuna dair fetvayı kendisi vermişti.²⁹⁶ Dini temele oturttuğu düşmanlığı tabiidir ki bu türlü anlatımlarla meşrulaştırmak gereğı duymaktadır.

Kemal Paşazade, asilerle Osmanlı kuvvetleri arasında çıkan ikinci çarpışmanın Karaman beylerbeyi Hürrem Paşa komutasında yaşandığını belirtir. Yazar, burada Hürrem Paşa'nın gaflete düşüp savaş meydanının tehlikelerinden korunmaksızın devletten aldığı gücün gururuna kapılarak zorluklardan korkmayıp korkusuz ve azimli alçakların üzerine gittiğini, isyancı uğursuzların canlarından ümitlerini keserek ağızlarını kan bürümüşçesine savaşa girdiklerini ve bu azim ile savaşa tutunduklarını belirtir. Bu savaş esnasında Hürrem Paşa'nın şehit edildiğini kaydeder. Ayrıca komutanları ölen askerlerin ve maiyetinin ise kararsız kalarak tarumar olduklarını ve komutansız savaşamadıklarını belirtir.²⁹⁷

²⁹⁴ Kemal Paşa-zâde, **a.g.e.**, s. 343-344.

²⁹⁵ Kemal Paşa-zâde, **a.g.e.**, s. 344.

²⁹⁶ Adel Allouche, **a.g.e.**, s. 187.

²⁹⁷ Kemal Paşa-zâde, **a.g.e.**, s. 345.

Osmanlı Devleti'nin Şii Safeviler'le tutuştuğu mücadeleyi dini meşruiyet çerçevesinde izaha görevlendirilen ve bu iş için kamuoyunu canlı tutan Kemal Paşazade, asilerin zafer kazanmalarına rağmen içinde bulundukları durumu ve kaçışlarının Şii Safevi Devleti'ne doğru olduğunu ifade eder. Kemal Paşazade, uğursuz ve kötü yaradılışlı olarak tanımladığı asilerin bu olaylardan sonra yaşadıkları yerlerde kalamayacaklarını anladıklarını, ellerinde bulunan ağır yükleri ve eşyaları saçarak bunlar içerisinden taşınabilir kıymetli malları aldıklarını, evlerini ve ocaklarını ateşe vererek yurtlarını terk ettiklerini ifade etmektedir. Kalplerinde memleket acısı ve hasretiyle güvende görmedikleri canlarını acı ve ateş dolu olarak yola koyup Azerbaycan'a doğru yollandıklarını ifade eder.²⁹⁸ Asilerin nereye kaçtıklarına dair karşılaştığımız ilk iddia budur. Çünkü tezimizde eserini incelediğimiz hiçbir yazar böyle bir konuya değinmemektedir.

Kemal Paşazade diğer eserlerde bulunmayan bir başka ayrıntı olarak Osmanlı askerleri ve asiler arasında vuku bulan dördüncü bir çarpışmaya yer vermektedir. Buna göre asilerin kaçmakta olduğu haberini alan Rum diyarı serdari Hüseyin Paşa, askerleriyle takibe kalkmış, karşılaştıkları dağlık savaş meydanında çetin bir savaş yaşanmış, savaş meydanında asiler tarafından sıkıştırılarak bir yara alan Rum Hüseyin Paşa, daha sonra bu yara sebebiyle ölmüştür.²⁹⁹ Kemal Paşazade'nin anlattıklarına bakılarak bu isyanın hayli büyük boyutlara ulaştığı ve iki Osmanlı paşasının hayatına mal olduğu görülmektedir.

İsyanın nihayeti noktasında Kemal Paşazade, yukarıda verdiği ve diğer eserlerde olmayan bilgiler ile hayli farklı ve orijinal bir duruş sergilemektedir. Buna göre asileri yakalayarak Azerbaycan'a gitmelerine engel olan ve bir bakıma isyanlarına da son veren Diyarbekir Beylerbeyi Hüsrev Paşa ve askerleridir. Yazar, Hüsrev Paşa'yı büyük bir pehlivan olarak tanıttıktan sonra kimsenin savaş meydanında onunla boy ölçüşemeyeceğini ifade etmektedir. Hüsrev Paşa'nın yoldan çıkmış bu kimselerin isyanından haberdar olduktan sonra bu eyaletin askerleri ve Kürt

²⁹⁸ Kemal Paşa-zâde, **a.g.e.**, s. 345-346.

²⁹⁹ Kemal Paşa-zâde, **a.g.e.**, s. 346.

ülkesinin Kürtleri ve yiğitleriyle ilkbahar bulutları ve büyük selleri misali ansızın akıp geldiklerini belirtir. Yazar, Hüsrev Paşa'nın savaşın sonuna yetişerek, yiğitlik meydanına kükremiş bir aslan ve görenleri korkudan bir canavar gibi girdiğini, atlı, yaya ayırt etmeksizin bu kötü düşüncelilere aman vermeden çoğunu kırdığını ve devlet askeri ile asileri birbirinden ayırt edilir duruma getirdiğini ifade etmektedir. Savaşta bulunan beyler ve askerlerin de desteğiyle kötü düşünceli murdarlık ve pislik dolu bozgunculuğu ortadan kaldırdıklarını kaydeder.³⁰⁰

Kemal Paşazade'nin eserinde isyanın elebaşı olan Celal ve isyan tarihiyle ilgili her hangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Fakat bu eserin değerinden bir şey kaybettirmemektedir. Çünkü bu eserde isyanla ilgili olarak verilen bilgiler çağdaşı diğer yazarlarda yoktur. Ayrıca belirtmeliyiz ki bu konuda verdiği bilgilerin kendisinden sonra kullanıldığına dair herhangi bir okuma yapamadık.

3. SÜKLÜN KOCA VE BABA ZÜNNUN İSYANLARI

Peçevî İbrahim Efendi, bu isyanı “Sülunoğlu Koca İle Zünnunoğlu Ayaklanması” başlığıyla anlatmaktadır. Onun eserinde Süklün Koca, “Sülunoğlu” ve Baba Zünnun ise “Zünnunoğlu” isimleriyle geçmektedir. Buna göre, bu kimselerin Hicri 932- Miladi 1525–1526 yılında isyan ettikleri kaydedilir. Bu kimselerin Bozok Türkmenlerinden olduğunu belirten Peçevî, padişahın kâfir ülkeleri talan edip yakıp yıktığı bir sırada bu “eşkiyalar”ın ayaklandıklarını belirtir. Bu suretle ayaklanan asiler, bölgede görevli olan Müslihiddin adındaki kadıyı, bunun kâtibi Mehmet'i ve Hersekzade Ahmet Paşa'nın oğlu sancakbeyi Mustafa Bey'i öldürmüşlerdir.

İsyanın sebebi hakkında oldukça değerli bilgiler edindiğimiz Peçevî, bu bilgileri Gelibolulu Mustafa Âlî'nin eserine dayandırarak, oradan alıntıda bulunarak nakleder. Buna göre Süklün Koca'nın tasarrufunda bulunan

³⁰⁰ Kemal Paşa-zâde, a.g.e., s. 346.

mezraya iki yüz akçe vergi yazılır. Süklün Koca yüz akçenin bağışlanarak kendisinden yalnız yüz akçe almalarını ister. Süklün Koca'nın bu ricası geri çevrilir. Süklün Koca ise isteğinde direnmektedir. Sonunda öfkelenen görevliler Süklün Koca'nın adamlarından birini yakalayarak sakalını keserler ve işkence ederler. Rica ve yakarmaları fayda vermemekten başka böyle bir "ihanete" de uğrayan bu kimseler ayaklanır ve kendilerine katılmayanları da öldürüp mallarını yağmalarlar.³⁰¹ Peçevî Efendi'nin verdiği bu bilgilere dayanarak isyanın tamamen ekonomik sebepler sonucunda çıktığını söyleyebiliriz. Yazar, bu isyanı konulan ağır vergileri ödeyemeyen halkın üstüne üstlük işkence ve kaba muamele görmeleriyle ilişkilendirmektedir. Bunu eserine dâhil ettiği bu alıntıdan anlamaktayız. Ayrıca bu nakil, yazarın isyancıları isyanlarında haklı gördüğünün ya da gerekçelerini haklı gördüğünün de bir işareti olarak yorumlanabilir.

Peçevî, Sultan Süleyman'ın batıda savaştayken, bu tarafta isyanı bastırmak üzere Karaman beylerbeyi Hürrem Paşa'nın eşkiya üzerine yürüdüğünü fakat çok acele ettiğinden kendisine katılmasını emrettiği beylerin gelmesini beklemeden saldırıya geçerek yanında İçel Sancakbeyi Bostancı Ali Bey, Kayseri Hâkimi Behram Bey, tımar ve zeamet sahiplerinden birçoğu da olmak üzere ya şehit olduklarını ya da düşman eline tutsak düştüklerini vurgular.

Bunun üzerine isyancılara karşı yeniden bir kuvvet düzenlenir. Rumeli Beylerbeyi Hüseyin Paşa, tüm Dulkadirli askeri ve Maraş hakimi Mahmut Bey ile Sivas'ta toplandıklarında, Malatya Sancakbeyi Yularkıstı oğlu İskender Bey, bin kadar askerle isyancıları gözetlemeye gönderilir. İskender Bey, kendine göre bir plân kurar. Önce, sipahileri pusuya yatırır ve kendisi adamları ile asilere yaklaşır onları pusuya çekmeye çalışır. Ancak kendisinin pusuya yatırmış olduğu askerler, bu arada sebepsiz yere korkuya düşerek kaçıp giderler. İskender Bey ise bundan habersiz, düşmana yaklaşır manevralarla onları pusuya doğru çeker. Ama pusuya yerinde kimseler kalmamıştır. Bu surette dört yüzü aşkın seçkin adamı orada telef olur.

³⁰¹ Peçevî İbrahim Efendi, **Peçevî Tarihi**, C. I, Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal, 3. baskı, Özkan Matbaacılık, Ankara, 1999, s. 122-124.

Peçevî, bu olaydan sonra Rumeli Beylerbeyi Hüseyin Paşa'nın yükselmek amacı ile Adana Hâkimi Piri Bey'in öğütlerine kulak asmayarak, asiler üzerine yürüdüğünü, bir yandan kendisinin, öte yandan Pirî Bey'in asilerle büyük bir savaşa tutuştuğunu, isyancılardan bini aşkın atlı ve yayanın telef olduğunu, asilerin başı olan Zünnun'un da o sırada öldürülerek bütün eşyası, ağırlıkları, çadır ve otağlarının alındığını, bununla beraber kaçabilen asilerin toplanıp gece yarısı Hüseyin Paşa ve Pirî Bey'in üzerine hınçla saldırdıklarını ve onları dağıtıp perişan ettiklerini, Hüseyin Paşa'nın yaralı olarak Sivas'a geldiği zaman öldüğünü, bu sırada Diyarbekir Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın, yanında Kürtlerden müteşekkil ordusuyla yetişerek asilerden tek bir insan bile kurtulamayıp tümü birden bunların kılıçlarına lokma olduklarını ve elde edilen sonuç İstanbul'a bildirildikten sonra herkesin yerli yerine dönmesinin ferman buyrulduğunu kaydeder.³⁰² Bu isyan neticesinde Peçevî'den Zünnun'un akıbetine dair bilgi almaktayız fakat Süklün Koca'ya dair herhangi bir bilgi alamamaktayız ve yazar ayrıca buna değinmemiştir.

Peçevî, aynı yıl Cemaziyülevvel ayında Adana sancağının Berendi bucağında "Domuzoğlan" ve Tarsus sancağının Ulaş nahiyesinde "Beyce" adlarında kimselerin de isyan ettiklerini belirtir. Bu isyancıların beş altı yüz eşkiya ile ayaklanarak yağma ve çapul bayrağını kaldırdıklarını belirterek Adana valisi Pirî Bey'in sancağındaki askerlerle bunları yeryüzünden söküp attığını ve isyanın bu suretle sona erdiğini kaydetmektedir.³⁰³

1526 yılında isyan edenler sadece bu yukarıdakiler değildir. Peçevî, bunlardan başka Mustafa Oğlu ve Halife adında birilerini daha zikretmektedir. Buna göre Hicri 932 (1525–1526) yılında Adana sancağına bağlı Karaisali cemaatinden Rafızîliği ile ve Allah'ın birliğini inkâr etmesiyle tanınan Veli Halife, İran şahının "halifesi" sanını taşıdığını iddia ederek birçok isyancıyı topladı. Bunların başında Tarsus kasabası üzerine yürüdü ve buranın sancakbeyi ile savaşa tutuştu. Sonunda kasabanın sokaklarında sıkıştırıldı. Tam bu sırada, Adana sancakbeyi Pirî Bey, yetişerek isyancılara göz

³⁰² Peçevî İbrahim Efendi, **a.g.e.**, C. I, s. 122-124.

³⁰³ Peçevî İbrahim Efendi, **a.g.e.**, C. I, s. 122.

açtırmadı. Peçevî her iki yandan da çok insanın kırıldığını, ama sonunda asilerin bozguna uğratılarak tümünün kılıçtan geçirildiğini belirtir.³⁰⁴

Bu son isyanı, dini ve mezhepsel etmenlere bağlayan Peçevî, Süklün Koca ve Baba Zünnun isyanlarının ekonomik ve psikolojik nedenlerle çıktığını belirtmektedir.

4. KALENDEROĞLU İSYANI

Peçevî İbrahim Efendi, bu isyanı “Hayırsız Kalenderoğlu’nun Ayaklanması ve Ortadan Kaldırılması” başlığıyla anlatmaktadır. İsyanın başlangıç tarihini Hicri 932 (1525–1526) yılı olarak verir ki bu çağdaş araştırmaların belirttiği tarihle uyuşmamaktadır. Hammer, Shaw ve Ocak gibi tarihçiler isyanın başlangıç tarihini 1527 yılı olarak ifade ederler.

Peçevî, bu isyanın elebaşı olan Kalenderoğlu hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Buna göre Kalender, Hacı Bektaş-ı Veli’nin torunlarından, yani Hacı Bektaş-ı Veli’nin Kadıncık Ana’dan burnu kanı damlamasıyla doğma öz oğlu olan Habib Efendi’nin soyundan gelmektedir. Onların (Kalenderiler) inançlarına göre Kalender’in babası İskender, İskender’in babası Balim Sultan, bunun babası Resul Çelebi, bunun da babası Habib Efendi’dir. Balim Sultan, yüksek keramete erişmiş bir kişidir. Peçevî, Âlî’yi kaynak göstererek onun da eserinde güvenilir kaynaklara dayanarak şöyle yazdığını kaydetmektedir: “Şah İsmail ortaya çıkıp Mehmet Han’ın oğlu Sultan Beyazıd zamanında Anadolu’ya gelerek Hacı Bektaş-ı Veli’nin mübarek mezarı yakınında konaklar. Bu sırada Hacı Bektaş düşüne girer ve ona der ki “Oğlan, gerisin geriye git, yoksa seni fena ederim”. Bu uyarı üzerine Şah İsmail geri dönüp Azerbeycan’a gitmiştir.”³⁰⁵ Gördüğümüz kadarıyla Peçevî, isyanın sebebini dini ve mezhepsel farklılıklarda görür. Bu isyanın Kalenderî dervişler tarafından desteklendiğini önceki bölümlerde ilgili

³⁰⁴ Peçevî İbrahim Efendi, **a.g.e.**, C. I, s. 122-123.

³⁰⁵ Peçevî İbrahim Efendi, **a.g.e.**, C. I, s. 125.

başlık altında belirtmiştik. Ayrıca Şah İsmail'in rüya hadisesi bir "efsane"ye- ki kaynağı Alî olan saray efsanelerinden biri- benzemektedir. Burada Hacı Bektaş Veli gibi heteredoks İslam anlayışından birinin Sünniliğin temsilcisi olarak Şah İsmail'e karşı gösterilişi tamamen siyasi amacı olan bir iddiadır. Bu yönüyle dini ve mezhebi ne olursa olsun her kişiliğin Osmanlı seçkinleri - en azından saray tarihçileri- tarafından siyasi ve ideolojik amaçlarla kullanıldığını iddia etmek fazla abartılı olmasa gerektir.

Bu isyancıların oluşturduğu tehdidin boyutunu anlamak için Peçevî'nin verdiği bilgilere bakmakta fayda vardır. Buna göre Kalender Şah, o kadar güç ve itibar kazanmıştır ki yanına toplanan kalabalık, şimdiye dek hiçbir isyanda görülmemiş bir sayıya ulaşmıştır. Böylesi bir rakam kendisinden önce isyan etmiş hiçbir asiye "nasip" olmamıştır. "Işık ve abdal diye anılan, ne kadar inancı ve eylemi bozuk kimseler" varsa yanına toplanmış ve bunlar yirmi, otuz bin kadar eşkiyadan oluşan büyük bir çete halini almıştır.³⁰⁶ Bu rakam, o yıllarda isyan eden asiler hakkında telaffuz edilen en büyük rakamdır.

Bu isyana karşı alınan ilk tedbir, asilerin yakalanmaları için sadrazam ve serdar İbrahim Paşa'nın görevlendirilmesi olmuştur. İbrahim Paşa, üç bin yeniçeri ve iki bin sipahi ile Üsküdar yakasına geçmiş ve düşman üzerine yola koyulmuştur. Aksaray sancağına varınca Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa ve Karaman Beylerbeyi Mahmut Paşa, eyaletlerindeki tımar ve zeamet sahipleri ve komutanlarla eşkiya üzerine gönderildiler. Bunlar "Cincilfe" denilen yerde asiler ile karşılaştılar. Fakat çarpışmada asiler üstün geldi ve Osmanlı kuvvetleri yenildi. Osmanlı ordusunda büyük kayıplar yaşandığını belirten Peçevî bunlar arasında Karaman Beylerbeyi Mahmut Paşa, Alaiyye Beyi Sinan Bey, Amasya Beylerbeyi Koçi Bey, Birecik Beyi Mustafa Bey, Anadolu Tımar Defterdarı Nuh ve Karaman Defter Kethüdası Şeyh Mehmet gibi kimselerin adlarını zikretmektedir. Veziriazam bu korkunç haberi duyunca hiç vakit kaybetmeden hızla düşman üzerine yürümüş, Elbistan dolaylarına varınca tamamlayıcı bilgiler de almıştır. Bu sırada Karaman Beylerbeyliğine Koca İbrahim Paşa oğlu İsa Bey atanmıştır. Peçevî'ye göre Veziriazam,

³⁰⁶ Peçevî İbrahim Efendi, **a.g.e.**, C. I, s. 125.

ayrıca şimdiye kadar hiçbir serdarın aklına gelmemiş olan çok yerinde bir karar daha vermiştir. Buna göre önceki çatışmada bozguna uğrayan askerden tek bir erin bile ordusuna katılmasına izin vermemiştir ve bunların katılımını yasaklamıştır. Şayet gelen olursa onu yakalayıp divan önüne çıkarana ödüllere rütbe ve ödenek arttırımı vaadinde bulunmuş, yakalanıp getirilenlerin de, yenilgi üzerine konuşurlarsa asker arasında bir karışıklığa yol açmasın diye, idam olunmalarını emretmiştir. Veziriazam, Beylerbeylerin kalabalık askerlerinden yararlanmayı bir yana bırakarak, sadece kapıkulu birlikleri ile yetinmeyi uygun görmüştür. Bu bilgi, bize merkezi yönetimin bu isyan sırasında artık Türkmenlerden oluşan sipahilere güvenmediğini ve isyanı devşirme kökenli merkez askerlerinin bastırmalarını uygun gördüğünü göstermektedir. Peçevî, Veziriazam İbrahim Paşa'nın bundan başka, yine çok yerinde bir tedbir daha alarak Dulkadirli takımının boy beyleri diye anılan ünlü kişilerin gönlünü kazanarak onların, kendi soylarından olan Türkmen asilerini ötekilerden ayırmaya çalışmalarını sağladığını ifade eder. Buna göre İbrahim Paşa, bu uğurda hiçbir fedakârlıktan kaçınmamış ve bu boy beyleri ne isterlerse hepsini yerine getireceğine dair söz vermiştir.³⁰⁷ Burada dikkatimizi çeken en önemli husus, yazarın isyanları büyük başarıya götüren bir ittifakı Paşa'nın görerek engellediğini belirtmesidir. Bu döneme bakıldığında görülecektir ki isyanlar dini temelde Kızılbaşlar, etnik temelde ise Türkmenler tarafından desteklenmekteydi. Bu durumu iyi teşhis eden ve belki de başarısını buna borçlu olan İbrahim Paşa, bu ittifakı çökertme yolunu seçmiş, ondan sonra çarpışmaya girmiştir.

Peçevî Efendi, Türkmenler arasında gerçekten de birçok küskünlükler olduğunu belirtir. Devamında bunun sebebi olarak Türkmen vilayetinin Osmanlı padişahı tarafından fethedildiği zaman çok kimselerin tımarlarının ellerinden alınmış olduğunu ve bunların padişah haslarına eklendiğini belirterek bu kimselerin çoğunun Kalender'in asilerine katılmalarının bu yüzden olduğunu belirtir. Peçevî, bu tespitiyle isyanı tetikleyen dini sebeplerin yanında ekonomik ve psikolojik sebeplerden en mühimlerini dile

³⁰⁷ Peçevî İbrahim Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 126.

getirmektedir. Peçevî İbrahim, Paşa'yı işbilir bir idareci olarak över ve onun onur kaftanları ve daha birçok bağışlarla boy beylerinin yüzünü güldürdüğünü ve böylece bunların dostluğunu kazanarak, Dulkadirli Türkmenlerini, Kalender'in kuvvetlerinden ayırmayı başardığını ifade eder. Bu tedbirin asilerin birliğinin çözülmesine etken olduğunu ve bunların birçok bölüklerinin, geceleyin çekip gittiklerini ve Kalender'in yanında az sayıda asinin kaldığını kaydeder. Aldığı haberlerden durumun gerçekten böyle olduğu fikrine varan Paşa'nın, saray çaşnigirlerinden Bilal Mehmet Ağa ve Deli Pervane adıyla tanınan iki adamını beş yüz kadar seçkin askerle birlikte düşmanın üstüne yolladığını, Ramazanın yirmi ikisine rastlayan cuma günü "Başsaz" denilen yaylakta düşmana baskın yaptığını ve eşkiyayı perişan ederek Kalender'in başının kesildiğini ve Dulkadirli bey oğullarından Veli Dünder'in kellesiyle beraber terkilere asıldığını, tüm silah ve eşyalarının alınarak tersine dönmüş sancaklarının da İstanbul'a gönderildiğini Peçevî'den öğrenmekteyiz.³⁰⁸

Peçevî'nin verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır ki bu isyan özellikle Türkmenler arasında ve bunlardan da Dulkadirli beyleri arasında destek görmüştür. Anladığımız kadarıyla bu destek idari anlamda bypass edilen yerel beylerin merkeze karşı bir tepkisidir. Çünkü bu beyler kendi bölgelerinde hakimiyetin kendilerinde kalmasını istemişlerdir. Bu tepki milliyetçi reflekslerle yapılmayıp (bu kavramın o yıllar için anılması bile yersizdir) tamamen feodal aşiret bağlarından kaynaklanmaktadır. İbrahim Paşa'nın bu küskün grubu merkez güçlerine yakın tutmasıyla isyancıları ikiye ayırdığını, merkezden takdir görenlerin desteklerini çekmeleriyle asilerin güç kaybına uğrayarak bölündükleri ve kolayca alt edildiklerini anlamaktayız. Fakat isyanın bastırılması daha öncekilerden herhangi bir fark göstermeksizin tüm asilerin kılıçtan geçirilmesi suretiyle gerçekleşmiş ve tehdit oluşturan elebaşlarının cansız bedenleri başları vücutlarından ayrı olarak İstanbul'a gönderilmiştir.

Celâlî isyanlarında merkez-çevre kopukluğuna yaptığımız vurgu bu örnekte vücut kazanarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet toplumun bazı

³⁰⁸ Peçevî İbrahim Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 125-127

küskün küttelelerini kendisine yakın tuttuğunda aradaki nefret, oluşturulan yeni ilişkiyle yok edilmese de pasifize edilebilirken, şiddetle ayırmak ve ötekileştirmek daha büyük sorunlar olarak devleti meşgul etmeye devam etmekte ve hiçbir zaman gerçek bir bütünleşmeyi sağlayamamaktadır. Nitekim İbrahim Paşa'nın bu kısa süreli politikası terk edildikten kısa bir sonra Anadolu'da daha büyük isyanlar patlak vermiştir.

Peçevî'nin eserinde, İbrahim Paşa, Kalenderoğlu İsyanı'nın sonucunda bir genel değerlendirme yapmaktadır. Bu değerlendirmede İbrahim Paşa, Osmanlıların böylesine düzensiz bir güç karşısında neden bir dizi mağlubiyet aldığını sorgulamakta ve cevap veremeyen sancak beyleri ve beylerbeylerini idama gönderecekken, içlerinden Karamanlı Pirî Mehmet Paşa'nın oğlu İçel sancak beyinin, yenilginin sebebini komutanların Allah'a ve peygamberine yeteri kadar sığınmayıp, gün görmüş akıllı kimselere danışmamalarına bağlayan cevabını beğenerek onu takdir etmekte ve göz yaşlarını tutamamaktadır. Bu değerlendirme kadar Peçevî'nin de eserinde bu olaya yer vermesi dikkat çekicidir.³⁰⁹ Kanımızca, Peçevi bu nakille kendisinin de dahil olduğunu düşündüğü akîl, güngörmüş ve bilge sınıfın önemini vurgulamak istemiştir.

5. KARA YAZICI VE KARDEŞİ DELİ HASAN İSYANI

5. 1. İSYANIN TARİHİ VE SEBEPLERİ

“Tarih-i Selânikî” adlı eserinde Selânikî Mustafa Efendi, yaşanan olayları ruzname tarzında İstanbul'da günü gününe kaydetmiştir. Selânikî'nin

³⁰⁹ Peçevî İbrahim Efendi, **a.g.e.**, C. I, s. 128.

eserinde bu isyanın başlangıç tarihini Hicri 1007 (1598–1599) yılı olarak görmekteyiz.³¹⁰

Peçevî İbrahim Efendi, “Peçevî Tarihi” adlı eserinde isyanın başladığı tarihi Selânikî’nin verdiği tarih ile aynı olmak üzere yani Hicri 1007 (1598–1599) olarak belirtir.³¹¹

Çağdaş bazı araştırmacılar, Kara Yazıcı’nın isyan ederken yönetimi değiştirmeyi hedef almadığını ileri sürerler. Onlara göre bu isyan, çağın sonunda yaşanan diğer birçok isyanda olduğu gibi idarede pay almak kavgasıdır. Bu iddiayı Akdağ ve Griswold ileri sürmektedir. Fakat Selanikî’nin eserinde Kara Yazıcı’nın padişahlık iddiasında bulunduğu dair bilgiler bulunmaktadır. Urfa kuşatması sırasında sahip olduğu gücü göstermesi ve Hüseyin Paşa’ya bulunduğu vaade dair olarak Kara Yazıcı’nın durumu şöyle anlatılır ki buna göre Evâ’il-i Şehr-i Cumâdelûlâ 1008 (Kasım 1599) tarihinde, Serdar Sinan Paşazade Mehmet Paşa’nın adamlarından bazıları İstanbul’a gelerek Urfa’da olan olayları anlatmışlardır. Burada çıkan çatışmalarda adam öldürmelerin yaşandığını belirterek şunları söylemişlerdir; “Mağlûb olmamak için kaça güreşüp, rusvây olmayalum diyü ayrılduk, anlar Urfa kal’asının iç-hisarun alup kabza-i tasarrufa getündiler. Topları askerimüzün her neresine isterse yetişür. Ve Kara-Yazıcı adl ü dâd ile pâdişâhlık da’vâsın eyleyüp, ‘Halim Şah-ı muzaffer badâ’ diyüp tuğrâ çeküp Hüseyin Paşa’yı vezîria’zam idinüp, asâleten asker yasayup, solak ve yeniçeri ve acemi-oğlanı ve çavuş ve çaşnigir ve bölük-halkı ve kadılar nasb eyleyüp, etrâf u eknâfa nişânı ile ahkâm gönderdi.” ve bu haberciler sözlerini ispat etmek için mühürlenmiş hükümlerini de göstererek Kara Yazıcı’nın “Bana vâkı’amda hazret-i Rasûl-i Ekrem –salla’llâhu aleyhi vesellem- tenbîh buyuruldılar. Adl ü dâd ile devlet senündür didiler” diyerek övündüğünü de ilave ettiklerini kaydeder.³¹²

Selanikî’nin tuttuğu kayıtlardan birinde Kara Yazıcı’nın adının Abdulhalim olduğunu görmekteyiz. Kendisinin “Ben şâhân-ı pîşîn

³¹⁰ Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, , 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, C. II, s. 816.

³¹¹ Peçevî İbrahim Efendi, **a.g.e.**, C. II, s. 254.

³¹² Selânikî Mustafa Efendi, **a.g.e.**, C. II, s. 834.

neslindenüm. Bana vakı'anda hazret-i Rasûl –salla'llâhu aleyhi ve sellem- adl u dâd ile devlet senündür” diyerek çevreye “şah-ı muzaffer” tuğrasıyla ahkâmlar gönderdiğini, hatta tuğrakeş olarak yanına, daha önceleri divanda kitabet de görev yapmış “Zeydi” denen bir çavuşu atadığını öğrenmekteyiz. Zeydi denen bu kişinin geçmişte büyük bir ihanette bulunmasına rağmen elinin kesilmeyerek taş gemisine verildiğini öğrendiğimiz Selânikî, bu kimsenin Kara Yazıcı'nın nişancılığını yaptığı gibi saçma ve hezeyanlarla dolu hallerinin bulunduğunu kaydetmektedir.³¹³

Yukarıdaki bu iki kayıt, ilk defa olarak Kara Yazıcı'nın ayrı bir saltanat kurma ve idareyi tamamen eline geçirme arzusu taşıdığını göstermektedir. Doğru olma ihtimali şüpheli olan bu iddia devlet ve saray tarafından ciddiye alınmamış olsa gerektir çünkü çok geçmeden Kara Yazıcı ile baş etmekte zorlandığını gören idare, bu asiyle anlaşma yolunu tutmuş ve kendisini sancakbeyi olarak atayıp geçici olsa da isyanına bir son vermiştir. Eğer söylendiği gibi Kara Yazıcı'nın saltanat iddiası gerçek kabul edilseydi muhakkak surette daha bu iddiaların en başında bedeni ortadan kaldırılırdı diye düşünmek yanlış olmasa gerektir.

Selânikî, isyanın elebaşı olan Kara Yazıcı hakkında bilgi vermeden evvel ona isyanında destek vermiş bir devlet adamı olan Hüseyin Paşa'ya değinir. Buna göre (26 Zilhicce 1007 tarihinde) (20 Temmuz 1599) eskiden beylerbeyi iken azledildiği halde sonraları devlet kademesinde aşikârane rüşvet alan görevlilere hediye ve pişkeş adı altında rüşvetler vererek Anadolu ve Karaman'ın idaresini eline geçiren Hüseyin Paşa, idareye geldikten sonra yanına eşkıya ruhlu ve rezil sıfatlı bazı tüfekli sekban ve soysuz kalles askerleri toplayarak halktan usulsüz vergi toplamaya başlamıştır. Kadılarla geçinemeyen ve birçok yerde çatışmalara yol açtıklarından, bozgunculuk ile idareyi yürüttüklerinden Hüseyin Paşa'nın ve yanındakilerin ünvanının “Celâlî” olduğunu, kadıların “memleket yağma ediliyor” diyerek merkeze şikayetçiler gönderdiklerini, halkın feryadının göğe yükseldiğini, yüksek rütbeli kadılara ve müftü hazretlerine yazılar yazılarak katline fetvalar

³¹³ Selânikî Mustafa Efendi, **a.g.e.**, C. II, s. 837.

istendiğini, halk ile kadıların birleşerek veziriazama küstahane bir üslup ile hallerini bildirmelerine rağmen bir sonuç alınamadığını ifade eder. Bu satırların devamında diğer bir taraftan da Kara Yazıcı'nın memleketi yağmalayarak etrafta salgınlar salıp vergi toplamak suretiyle âlemi viran ettiği anlatılmaktadır.³¹⁴ Yazar, Hüseyin Paşa'nın geçmişine değinerek kendisinin beylerbeylikten azledildiğini vurgular. Ayrıca bu devirde devlet adamları arasında mevcut olduğunu düşündüğü rüşvet vererek iş bitirmeye de göndermede bulunur. Hüseyin Paşa gibi yüksek görevdeki bir devlet adamının bastırmakla görevlendirildiği bir isyana katıldığını daha önce belirtmiştik. Buna gerekçe olarak haksız yere hapsedildikten sonra rüşvetle kurtulduğunu ve bu sırada tüm varlığını bu işe yatırarak yoksullaştığı iddiasını belirtmiştik. Selânikî Efendi'nin yukarıdaki kaydı kaybettiği itibarını rüşvetle iş görmek suretiyle kazanmaya çalışan bir devlet adamı olarak Hüseyin Paşa hakkındaki iddiayı desteklemektedir. Böylece bu kaydın verdiği izlenime dayanarak Hüseyin Paşa'nın itibarı ve servetini kaybettikten sonra seçtiği rüşvetle iş görme batağında eski düşmanlarının tekrar iş başına gelerek ayağını kaydırmaya çalıştıklarını ve Hüseyin Paşa'yı Kara Yazıcı safına geçmeye zorladıklarını düşünebiliriz.

Peçevî İbrahim Efendi, isyanın sebebi hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Buna göre Kara Yazıcı, Sivas'a bağlı sancaklardan birinde bir sancakbeyinin kaymakamı (vekili) idi. Bu sancakbeyi askeri ile seferde bulunduğu bir sırada, İstanbul'da aynı sancak başka birisine verilir. Ancak, yeni sancakbeyinin müsellimi gelince Kara Yazıcı onu kabul etmez ve yeni sancakbeyinin fazla adamla gelmesi beklendiğinden, Kara Yazıcı da kendisi için adam toplamaya başlar ve bu arada da gelen yeni sancakbeyini öldürür. Sonra da, üzerine daha fazla askerle gelinmek olasılığı belirince, ayaklanma bayrağını kaldırarak o yöredeki bütün eşkıya ile leventleri harekete geçirmek suretiyle kendine bağlar.³¹⁵ Burada Peçevî, Kara Yazıcı'nın başında bulunduğu sancağı belirtmez fakat buranın Sivas beylerbeyliğine bağlı olduğunu vurgular. Bu kayıttan hareketle Peçevî, İstanbul'dan gelen bir

³¹⁴ Selânikî Mustafa Efendi, **a.g.e.**, C. II, s. 816-817.

³¹⁵ Peçevî İbrahim Efendi, **a.g.e.**, C. II, s. 254.

yetkilinin bile taşrada kabul görmeyerek öldürüldüğünü, dahası bu yıllarda taşrada devlet idaresinin ne kadar zayıfladığını vurgulamaktadır.

Devlet merkezinin, isyan bölgesindeki beylerbeylerinin Kara Yazıcı karşısında dayanamaması üzerine ilk önlem olarak Sinan Paşaoğlu Vezir Mehmet Paşa'nın serdarlığa getirilip asinin üzerine gönderdiğini belirten Peçevî, bu kuvvetin yenilerek Varka Kalesi'ne kapandığını kaydeder. Burada bir ayrıntı olarak asilerin elebaşı olan Kara Yazıcı'nın, kurşun yerine kuruştan fındık (tüfek mermisi) döktürüp Sinanpaşazade'nin kuşatılmış askerleri üzerine attığını kaydeder³¹⁶ ki bu Peçevî'nin diğer kaynaklarda pek karşılaşılmayan ve kendisini ve eserini bu anlamıyla farklı kılan bir özellik olmak üzere savaşın nasıl yaşandığına dair ayrıntı sayılabilecek noktaları taspitine bir örnektir. Bu bilgiden anlaşılan o ki mühimmat sıkıntısı içindeki asiler, kurşun olarak bulabildikleri değerli değersiz her şeyi işleyip doğru ya da yanlış inançları için savaşmaktadır.

Peçevî'nin yukarıda bahsettiği mağlubiyet ve Varka Kalesi'ne çekilme hadisesi Selânikî'nin eserinde geçmemektedir.

Selânikî, devletin bu isyan karşısında ilk tedbir olarak halkın tepkileri ve şikayetlerinden sonra (9 Muharrem 1008) (1 Ağustos 1599) Karaman Beylerbeyi Hüseyin Paşa üzerine Vezir Sinan Paşa oğlu Mehmet Paşa'nın serdar tayin edilerek gönderildiğini belirtir. Selânikî, serdarın Celaliler üzerine gittiğini, Celaliler'in birçoğunu kılıçtan geçirdiğini ve (12 Şehr-i Muharrem, sene 1008) (4 Ağustos 1599) Kara Yazıcı adına asilere komuta eden ve yanında tüfekli sekbanlarla kalabalık halde gezen "Dared Ğan" (?) adlı asiye de yakalayarak cezalandırılması konusunda memur edildiğini belirtir. Aynı ayın sonunda şikayetçilerin ve hak talep edenlerin hayli artması üzerine Mehmet Paşa'nın Üsküdar'a geçmesi kararının verildiğini ve Üsküdar'a geçen Serdar Mehmet Paşa'nın şehre tellallar gönderip kendi kapısına asker kayıt edildiğini duyururak asker topladığını belirten yazar, memleketin tasvirini de şu cümle ile yapmaktadır; "Her taraf dîn ü devlet düşmeni ile tolup Müslimânlara ve re'âyâ-yı memlekete zaleme müstevlî olup ehl ü iyâl ve mâl

³¹⁶ Peçevî İbrahim Efendi, **a.g.e.**, C. II, s. 255.

ü menalleri gâret ü târâc olmağla katl ü kıtâl âlem yüzini tutdı. Fitne-i âhir zemân zuhûr eyledi. Allâh ta'âlâ hayr zaferler müyesser eyleye.”³¹⁷ yazar ayrıca asker ihtiyacını karşılamak için bin kişilik eski emektar acemi oğlanlarının kapıya çıkmalarının emredilerek ayrıca Halil Paşa'nın kendi kapısından da bin kişiyi ayırarak sefere memur ettiğini ve Hüseyin Paşa üzerine gitmelerini emrettiğini kaydetmektedir.³¹⁸

Safer ayının başlarında (1008) (Ağustos sonu Eylül başları 1599) Sinan Paşazade Mehmet Paşa'nın Üsküdar'dan hareket ederek hain olduğu belirtilen Hüseyin Paşa üzerine gittiğini belirten Selânikî, yeniden kapıya çıkan bin kadar yeniçerinin kaza niyetiyle yola çıkarak Müslümanlara musallat olduğu ileri sürülen ve harami olarak nitelenen asileri def etmek üzere bu orduda yer aldığını, isyanın yaşandığı bölgeye hareket eden bu orduya bozgunculuk yapan Celalilerin vücutlarını ortadan kaldırıncaya ve İslam memleketi olan toprakların muhafazasının sağlanmasının emredilerek Diyarbakır'da kışlamalarının padişah tarafından bir fermanla emredildiği kaydedilmektedir.³¹⁹ Yukarıdaki bilgilerden Kara Yazıcı'nın isyan ettiği tarihlerde Osmanlı Devleti'nin büyük bir asker sıkıntısı çektiği görülmektedir.

Serdara yardım amacıyla görevlendirilenlerden biri olarak Ahmet Paşa'nın adı zikredilir. Buna göre 1008 yılı Safer (Ağustos- Eylül 1599) ayı başlarında Şam beylerbeyi iken bu görevden alındıktan sonra İstanbul'a gelen Ahmet Paşa, isyan ile çalkalanan vilayetin muhafazası için görevlendirilir ve serdar tayin edilen Sinan Paşazade Mehmet Paşa'ya yardımcı olarak vezirlik unvanıyla şerefendirilir. Bunun karşılığında saraya hediyelerini takdim eden Ahmet Paşa, bir süre sonra padişah fermanı gereği bir koldan da kendisinin asilere saldırmasının padişah fermanıyla emredilmesi üzerine yola koyulduğu Selânikî tarafından belirtilmektedir.³²⁰

Selânikî'nin eserinde hangi sebeple bir araya gelerek anlaştıklarını öğrenemediğimiz Kara Yazıcı ve Hüseyin Paşa'nın Osmanlı askerleriyle ilk

³¹⁷ Selânikî Mustafa Efendi, **a.g.e.**, C. II, s. 818

³¹⁸ Selânikî Mustafa Efendi, **a.g.e.**, C. II, s. 818.

³¹⁹ Selânikî Mustafa Efendi, **a.g.e.**, C. II, s. 818-819.

³²⁰ Selânikî Mustafa Efendi, **a.g.e.**, C. II, s. 820.

çatışması şöyle yer anlatılmaktadır. Evâsıt-ı Şehri Rebiülevvel'de (1008) (Eylül 1599) devlete karşı başkaldıran ve bu sebeple yazar tarafından din ve devlet düşmanı olarak takdim edilen asiler Hüseyin Paşa ve Kara Yazıcı'nın soysuz ve kalles askerleriyle bir yere gelerek toplandıklarını belirten Selânikî, Urfa kalesinin istila edilerek iç kalede bulunanların da herhangi bir zafer kazanamadıklarını, kale askerleri ve dizdarının sıkı koruma altında olup hala hayatta oldukları haberini alan serdar Mehmet Paşa'nın bu durumdan veziriazam ve devlet erkanını ayrıntılı olarak haberdar ettiğini, bu sırada kendisine yardıma gönderilen Şam beylerbeyi Hüsrev Paşa, Halep beylerbeyi Hacı İbrahim Paşa'nın askerleriyle sayısız Kürt ve Arap savaşçıların da beraberlerinde gelerek düşman ile karşı bulundukları durumu "Cem'iyet-i azîm ile düşmeni ihâta eyledük. Bi-inâyeti'llâh ta'âlâ kuş olsa uçmaz. Ve bi-avni'llâh ta'âlâ ele gelmek mümkün ü müyesserdür", "Ve müstevfî zahîreyi düşmen kabza-i tasarrufuna almışlardır. Ve iç kal'ada ve taşra kal'ada mübâlağa leşker-i İslâm ma'an bulunup kapanmışlar. Ceng ü cidâlde anların halleri şer'an nice olacakdur." demek suretiyle hallerini İstanbul'a arz ettiklerini belirten yazar, devamında askerlere dua ederek kaydını noktalamıştır.³²¹

Her ne kadar Selânikî, Kara Yazıcı ve Hüseyin Paşa'nın anlaşmak suretiyle bir araya geldiklerini ifade etse de Peçevî'den bunun böyle olmadığını öğrenmekteyiz. Nitekim Peçevî, Hüseyin Paşa'nın eskiden Kara Yazıcı ile girdiği bir çatışmada esir edilerek ele geçirildiğini belirtir ve Sinanpaşazade ile girdiği savaşta Hüseyin Paşa'yı aracı olarak kullanıp Çorum sancakbeyliğini almak suretiyle anlaştığını kaydeder.³²²

İsyanın bölgedeki istikrara ve devlet hazinesine verdiği zarara dair olarak Selânikî'de şöyle bir kayda rastlarız ki 25 Rebiülevvel 1008 (15 Ekim 1599) tarihinde Halep beylerbeyi Hacı İbrahim'den arzlar gelmiştir. Buna göre hazine-i irsaliyeden altmış iki bin altın gönderilmiştir ve Hüseyin Paşa'nın vilayetine verdiği zarar dolayısıyla hazinesini tamamlayamadığını

³²¹ Selânikî Mustafa Efendi, **a.g.e.**, C. II, s. 829-830.

³²² Peçevî İbrahim Efendi, **a.g.e.**, C. II, s. 255.

bildirmektedir.³²³ Selânikî'nin bu kaydı somut anlamda bir örnek olarak isyanın ekonomiyi ve devlet hazinesini nasıl etkilediğini göstermektedir.

Selânikî'nin Kara Yazıcı isyanı ile ilgili olarak günü gününe tutulmuş kayıtları isyan hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler vermektedir. Yine bu ayrıntılardan birinde yazar, Urfa'nın içinde bulunduğu karmaşayı da gözler önüne sermektedir. Kara Yazıcı üzerine sefere memur edilen Serdar Sinan Paşazade Mehmet Paşa'nın gönderdiği adamlar vasıtasıyla Evâsıt-ı Şehr-i Cumâdelûlâda 1008 (Kasım-Aralık 1599) tarihinde ulaşan mektubunda katli vacip olan eşkiyanın ne kadar başı boş ve soysuz kalleş varsa hepsini etrafında toplayarak büyük bir kalabalık oluşturarak Urfa'da toplandığını, iç kale dizdarının bir kaç gün dayandıktan sonra burayı alan eşkiyaların kale dizdarını ve yanındakileri katlettiklerini ve zaferle buraya yerleştiklerini, Şam ve Halep Beylerbeyileri ve askerlerinin serdara zamanında yardıma yetişmediklerini, bu sırada Halep beylerbeyi Hacı İbrahim Paşa'nın Şam yeniçerilerinden on yedi tanesini halka zulmederek boş yere halktan mal tahsil ettikleri gerekçesiyle öldürüp kellelerinin kale bedenlerine dikilmek suretiyle haksız yere katlolunduklarını ve bu durumun yoldaşları olan diğer yeniçeriler arasında şüphe ve ayrılığa yol açarak “elbette beylerbeyinden intikamımızı alırız” diyerek bir gün Halep kapılarını kapatarak halkın mallarını yağmaladıkları ve hizmetinde oldukları beylerbeyinin yanına gitmeyerek beylerbeyine isyan ederek o sırada İstanbul'dan vezaret ile gelerek Şam'a gitmekte olan Ahmet Paşa'ya şehrin idaresini arz ettiklerini anlatır. Devamında Urfa kalesi üzerine yürüyerek kaleye sığınmış olan Hüseyin Paşa'nın çıkan çarpışmada bir fındık mermisiyle yaralanmış olduğunu haber aldıklarını, Kara Yazıcı'nın adının Abdulhalim olduğunu ve kendisinin “Ben şâhân-ı pîşîn neslindenüm. Bana vakı'amda hazret-i Rasûl –salla'llâhu aleyhi ve sellem- adl u dâd ile devlet senündür” diyerek iddiada bulunduğunu, çevreye şah-ı muzaffer tuğrasıyla ahkâmlar gönderdiğini, hatta tuğrakeş olarak yanına, daha önceleri divanda kitabetde görev yapmış Zeydi deneni bir çavuşun büyük bir ihanette bulunmasına rağmen elinin kesilmeyerek taş

³²³ Selânikî Mustafa Efendi, **a.g.e.**, C. II, s. 832.

gemisine verildiğini ve bu kimsenin kendisinin nişancılığını yaptığı gibi saçma ve hezeyanlarla dolu hallerinin bulunduğunu bu mektupta anlattığını beyan eder.³²⁴

5. 2. KARA YAZICI İLE HÜSEYİN PAŞA'NIN SONU VE DELİ HASAN

Hüseyin Paşa ve Kara Yazıcı isyanın Urfa'da çözülmesi hadisesi Selânikî'nin eserinde ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Buna göre, Evâsıt-ı Şehr-i Cumâdelâhire sene 1008 (Aralık 1599) de, ansızın halk arasında bir haber olarak isyan ile ihanet eden Hüseyin Paşa'nın yaralı olarak ele geçirilerek getirildiği haberinin duyulduğunu, fakat bu haberin devlet ileri gelenleri nezdinde sahih olarak kabul görmediğini, herhalde görünmeyen mübarek kimselerin ilettiği bir haber olarak kabul edildiğini, elbetteki nimete isyan eden nankörlerin nankörlüklerinin çabuk baş aşağı olacağı ve hainlerin berhudar olamayacakları gerçeğinin bir yansıması olarak bu habere karşı duyanların beklemede kaldıkları bir sırada, Urfa kalesinin içinde saltanat davasında olan Kara Yazıcı ve yanına ne kadar zalim ve dinsiz varsa toplayan Hüseyin Paşa'nın bir araya gelerek görüşme yaptıkları, bu sırada Serdar Mehmet Paşa'nın yanında Şam ve Halep Beylerbeyileri ile Kürt beylerinin askerleriyle Urfa üzerine saldırarak kaleyi muhasara ettikleri ve her tarafa metrisler kazıp buraları top ve tüfekler ile kuvvetlendirdikleri, tutuşulan savaşta büyük bir katliam yaşandığı ve Hüseyin Paşa'nın yaralandığı, saltanat davasında olmakla İslam dininden çıktığı ileri sürülen Hüseyin Paşa'nın bir gece bağlanarak kaleden aşağıya ip sarkıtılmak suretiyle bizzat Kara Yazıcı tarafından Serdar Sinan Paşazade Mehmet Paşa'ya teslim edildiğini ve Kara Yazıcı'ya bu hizmeti sayesinde Antep sancağının tevcih buyrulduğu haberini serdarın gönderdiği Çaker Kethüda'nın yanında mektupla gelerek arz ettiğini ve asinin yaralı olarak araba ile on beş güne kadar sadrazam kapısına getirileceğinin söylendiği ve bu müjde haberinin

³²⁴ Selânikî Mustafa Efendi, a.g.e., C. II, s. 836-837.

yayıldığını, bu haberi getiren Çaker Kethüda'nın bizzat padişah tarafından çağrılarak hilat ile şereflendirildiğini belirtir.³²⁵

Hüseyin Paşa'nın yakalanıp İstanbul'a getirilmesi, mahkeme edilmesi ve cezalandırılması hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler edindiğimiz Selânikî'nin eserinde şunlar kaydedilir; 1008 yılı Evahir-i Şehr-i Receb (Şubat 1600) de isyan eden ve halkın malını ve erzakını yağmaladığı iddia edilen Hüseyin Paşa, zincirli bir vaziyette divana getirilir ve zincirinin ucu yeniçeri ağalarından Hüseyin adında birinin belinde bağlıdır. Devlet erkanı ve veziriazam önünde kendisine “Niçün Müslimânların mâl ve canlarına ve bu denlû sefk-i dimâyâ sebeb olup, âlemi fesâd ile toldurdun” diye sorulur. Hüseyin Paşa, bu suçlamaları reddederek “Ben Pâdişâhun müstakîm kuluyum, beni adl ile teftîş eylen, şer' ile hakkumdan gelün” der. Halil Paşa, “Sana ben bu denlû ahkâm-ı şerîfe ile mekâtib gönderüp nasihatler eyledüm, niçün sözüm eslemedün” diye sorduğunda “Hâşâ” diyerek inkar edip “Bana ne hükm ve ne mektûb gelmedi” dediğinde Reisülküttab Mehdî Efendi ve Kapıcılar Kethüdası Nasuh Ağa isimleri ve tarifleriyle “Falan ve falan kapucılar ile sana ahkâm ve mekâtib vusûl bulduk da kapucuları nâ-bûd itmedün mi” dediklerini, buna karşılık Hüseyin Paşa'nın “Bana gadr u hayf eyleme devletlû vezîr” diyerek hıçkırıklarının kesildiği ifade edilir. Selânikî, asiyi, bu sırada konuşmasından dolayı belagatı iyi bir zalim ve rezil bir gaddar olarak nitelemektedir. Hüseyin Paşa'nın “Benüm ahvâlüm şer'ullâh ile görün; el-hamdü li'llâh âlimlersüz” demeye cüret ettiğini ve kazaskerlere seslendiğini belirtir. Anadolu kadılarından hazır bulunanların gelip kendisine “Ereğli'de ve Kayseriye'de ve sâ'ir kasabâtda ehl-i İslâma itdüğün mezâlim ü mehâ'if ve kadri diller takrîr ü beyân ide-bilür mi bire zâlim” dediklerini, bilahare Anadolu Kazaskeri Mevlânâ Ahî-zâde Abdülhalim Efendi'nin “Ka'be-i mu'azzama vucûdına tevâtür ile ilm hâsıl olduğu gibi senün dahi seffâk-i bâbak (kan dökmekten korkmayan) ve gaddâr u zâlim olduğun tevâtür ile sâbit olup, bir elün ve bir ayağün bi'l-aks kırılıp, vacibü'l-katl idüğüne ben hükm itdüm” diyerek hemen o anda cellatların Hüseyin Paşa'yı sürükleyerek divan-ı ali

³²⁵ Selânikî Mustafa Efendi, a.g.e., C. II, s. 841-842.

meydanına götürdükleri ve soyarak cezasını infaz etmeye çalıştıkları sırada padişahın da adalet kasrında bu infazı seyretmek için beklediğini gören Hüseyin Paşa'nın "Pâdişâhum şer'ullâh eylen" diyerek eşekler misali bağırıldığını vurgular ve baltanın tersi ile bir elinin ve bir ayağının dövülmek suretiyle ezildiğini, bağlanarak bir beygire ters bindirilip ensesine kayış bağlandığı ve bu kayışa mumlar tutturularak halka teşhir edildiğini, daha sonra Odun Kapısı denen yerde dar ağacında asıldıktan sonra cesedinin çengele geçirilerek asıldığını belirtir. Yazar, Hüseyin Paşa'nın asılırken kelime-i tevhit getirerek "Müslimânım, mağfiret Allâh ta'âlânundur" dediğini kaydetmektedir. Tarihi ise 22 Receb, sene 1008 (7 Şubat 1600) olarak düşer.³²⁶

Hüseyin Paşa'nın akıbetini ayrıntılı olarak öğrendiğimiz Selânikî, Kara Yazıcı hakkında çok az bilgi vermektedir. Eserin buna ayrılmış bölümündeki son kayıta ise Urfa'da kalede mahsur kalan ve idam edilen Hüseyin Paşa'nın yoldaşı olduğu ileri sürülen Kara Yazıcı'nın kan dökücü bir soysuzdan başka bir şey olmayarak yanındaki eşkiyalarla birlikte Urfa Kapısından adam çıkartarak Dürûzi taifesi denen bir gruba iltica etmek niyetinde olduğunu, Antep'e ulaşmak üzere iken Serdar Sinan Paşazade Mehmet Paşa'nın askerlerinden seçtikleriyle takibe çıkararak kendilerine yettiği asilerle büyük bir savaşa tutuştuklarını, serdarın seçkin askerlerinden bazılarının şehit düştüğünü, bunlar arasında Çaker Kethüda, Bali Bey ve Cafer Paşa'nın da bulunduğunu, Serdar Mehmet Paşa'nın bile tüfekten gelen bir fındık mermisiyle yaralandığını, ayrıntılı bir mektupla "Divriği sancağında Cehennem deresinde muzâyakaya düştü. Etrâf ve eknâfın leşker-i İslâm ihâta eylemişler" diyerek İstanbul'a arz ettiklerini Fî Evâsıt-ı Şevvâl, sene 1008 (Mayıs 1600) tarihiyle kaydeder.³²⁷

Yukarıda Selânikî'nin eserinde bu isyan sırasında Kara Yazıcı ve Hüseyin Paşa'nın anlaştığına dair bir alıntıda bulunulmuştu. Buna benzer bir işbirliği Peçevî'nin eserinde yer almaktadır fakat burada ise şaşırtıcı olan anlaşma yapan kişilerden biri Kara Yazıcı diğeri ise devlet merkezinde etkili

³²⁶ Selânikî Mustafa Efendi, **a.g.e.**, C. II, s. 846-847.

³²⁷ Selânikî Mustafa Efendi, **a.g.e.**, C. II, s. 863.

biri olduğu anlaşılan Şeyhülislam Sunullah Efendi'nin kardeşi oğlu Çelebi Kadı'dır. Selânikî'deki okumalar isyana karışan herkesin asi olduğu fikrini uyandırırken Peçevî'deki okumalarımız bu isyanın merkezdeki bazı olaylarda etkili bir şekilde kullanıldığı hatta veziriazamların değişmesine varacak kadar iç siyasete alet edildiğini göstermek bakımından Selânikî'de olduğu şekliyle her şeyin ak ve kara suretinde ortada net bir halde durmadığını göstermektedir. Nitekim Peçevî, Kara Yazıcı'nın Çorum sancakbeyliğini resmen elde ettikten sonra da rahat durmayarak Celâlîliği bırakmadığını ve "Her sakaldan bir kıl" diyerek kasabalara, kentlere, köy ve nahiyelere akçeler salıp ve bunların toplanması için Celâlîler gönderdiğini, Sinanpaşazade yine üzerine gitmek hazırlıkları yaparken Kara Yazıcı ve rahmetli Şeyhülislâm Sunullah Efendi'nin kardeşi oğlu olan Çelebi Kadı ile bir araya gelip Sinan Paşa oğlunun zulümleri üzerine mektuplar yazdığını, hatta, "Celâlîlerinki ile karşılaştırılacak olursa Sinan oğlunun zulümleri çok daha fazladır ve ayaklanma konusunda ondan da ileridir. Örneğin, ürünleri rüşvetle dağıtır, reayaya zahire salıp sonra bedeli olan parayı toplamakla itaattan sapmıştır" diye Molla tarafından padişaha arz edildiğini, bunun üzerine Sinanpaşazade'nin serdarlıktan alınarak yerine Hacı İbrahim Paşa'nın geçirildiğini kaydeder. Fakat bu veziriazamın Kayseri ovasında Kara Yazıcı ile girdiği savaşta yenilmesiyle yeni bir değişikliğe gidilerek bu kez de Vezirzade Hasan Paşa'ya serdarlık buyruğunun gönderildiğini ve emrine Diyarbakır, Şam, Halep ve daha başka Arap ülkeleri askerlerinin verildiğini ve bu kuvvet ile Kara Yazıcı'nın bozguna uğradığını kaydeder.³²⁸

Peçevî, bu isyanda etkin bir rol oynadığını bildiğimiz Hüseyin Paşa hakkında bilgi vermez. Bunun yerine Kara Yazıcı'nın Vezirzade Hasan Paşa ile girdiği son savaşta yenilerek Canik dağlarına kaçtığını ve orada öldüğünü kaydeder. Verdiği bilgileri olaylara şahit olduğunu belirttiği önceleri Kara Yazıcı'nın kethüdası iken daha sonra Peçevî'nin de yanında bulunduğu Mehmet Paşa'nın hizmetine giren Şahverdi adında birine dayandırır. Buna göre Kara Yazıcı ölünce adamları cesedini kırk, elli parça etmişler ve her bir

³²⁸ Peçevî İbrahim Efendi, *a.g.e.*, C. II, s. 255.

parçayı başka başka yerlere gömmüşlerdir. Bundan da amaçları Osmanlıların cesedi bularak asmaları ve bu surette teşhir etmesine engel olmak olduğunu belirtir. Peçevî, bu bilgiyi verdikten sonra böyle bir davranışı reddeder ve savunma refleksiyle şunları kaydeder: “Osmanlı böyle bir şey yapmaz, öyle kokuşmuş bir leşe kimse elini değdirmez.”³²⁹

Asilerin, Kara Yazıcı'nın ölümünden sonra yerine kardeşi Deli Hasan'ı geçirdiklerini ve o sırada Serdar Hasan Paşa'nın Tokat'ta bulunduğunu ve hemen Deli Hasan'ın üzerine yürüdüğünü, fakat kentli ve köylüden topladığı asker ile iş göreceğini sanan Hasan Paşa'nın bunun tersine, asiler karşısında bozguna uğrayarak Tokat Kalesi'ne kapandığını öğrendiğimiz Peçevî, kalenin kapısında lonca biçiminde bir yer olduğunu ve burasının tahta perdelerle kapatılmış bulunduğunu belirterek kendisinin de Tokat'ta defterdar iken orayı defalarca gördüğünü belirtir. Bir adamın, kaleden kaçıp, dışarıdaki asilere Hasan Paşa'nın her sabah o kapalı yere gelmekte olduğunu haber vermesi üzerine bu asilerden bir ikisinin buraya pusu kurarak Hasan Paşa'nın buraya geldiği sırada başından tüfek ile vurarak Hasan Paşa'yı şehit ettiklerini kaydeder. Bu sıralarda Bağdat'tan haremî ve hazinesinin gelmekte olduğunu, Paşa'ya pusu kuranlar ve yakındaki öteki bütün adamların Tokat yakınına geldiklerini duyarak karşılamaya gittiklerini, yine Şahverdi'ye dayanarak hazinesindeki değerli mücevher ve diğer eşyayı asilerin ileri gelenlerine verdiklerini, çuha, kumaş ve kadife gibi malları da, bir kılıcı ölçek ederek, çeşitli paraları da yuvarlak kalkanlara doldurup ölçerek dağıttıklarını, ama ailesini her türlü sarkıntılıktan korumak için adamlar koymak suretiyle ve tek bir insanın dahi o yana bakmayıp, altınlarına ve daha başka süs eşyalarına da kimse elini uzatmayarak sonunda, yanlarına adamlar verilip, aileleri Divriği ve Arapgir kalelerine ulaştırdıklarını kaydeder. Peçevî, bu olan bitenlerin İstanbul'da duyulmasıyla, Hadım Hüsrev Paşa'nın serdarlığa atandığını, fakat onun da, bu kadar kalabalık bir asi topluluğunun üstesinden gelemediğini, bu nedenle Anadolu'nun küçüğü ve büyüğü ile göç edip İstanbul'a döküldüğünü ve padişah divanının yakınmaya gelenlerle dolup taşıdığını ve bunları dinleyip

³²⁹ Peçevî İbrahim Efendi, **a.g.e.**, C. II, s. 255-256.

cevap verme imkânı bulunmadığını kaydederek isyanın ulaştığı boyutları göz önüne sermektedir.³³⁰

Kara Yazıcı isyanının ikinci aşamasında liderliğini üstlenen Deli Hasan'ı ve akıbetini Peçevî Tarihi'nden ayrıntılarıyla öğrenmekteyiz. Buna göre Deli Hasan, Kara Yazıcı'nın kardeşidir ve bu isyanın elebaşılığına geçtiğinde yanında toplanan adam sayısı yirmi, otuz bini aşmaktadır. İsyanı bastıramayan Veziriazam Yemişçi Hasan Paşa, İstanbul'da bin bir vaat ve ihsanlarda bulunarak bu asiye Bosna beylerbeyliği, ileri gelen eşkıya başlarından altısına sancakbeyliği ve üç, dört yüz adamına da bölük verip Ungürus seferine göndermiştir. Bunlar arasında asi liderlerinden biri olan ve "Karakaş Bölükbaşı" denen biri seferden kaçıp Gelibolu'dan dönmüşse ve Anadolu'da kalmışsa da daha sonra Çağalazade ona da beylerbeylik vererek İran seferine götürmüştür ama İranlılar önünde yenilerek ilk kaçan o olmuştur.

Peçevî'nin naklettiğine göre Deli Hasan, sözde itaat etmiş ve padişahın beyleri arasına katılmıştır. Ama bir gün bile ayaklanmadan geri durmamıştır. İlk Gelibolu'dan geçerken kadirgasına bindiği sancakbeyine yok yere öfkelenerek tüfikle vurup bu kişiyi öldürmüştür. Edirne'ye geldiği zaman sayısız yağmurluk, saraçhane giysileri, maytop ve garar türünden kumaşlar ve ayrıca erzak ile zahire toplamış ve birkaç yük akçelik salma salmıştır. Sonra Filibe'de, Sofya'da anayol üzerindeki başka kasabalarda aynı yöntemle para toplamış, pek çok sarkıntılıklar ve zulümlere sebep olmuştur.³³¹

Deli Hasan'ın bu sefer sırasında serdara bir gün itaat etse beş gün tersini yaptığını kaydeden Peçevî, bu asiyi tanıtırken bunun ne kadar yüzüne gülünüp hoş tutulsa, işi o ölçüde yukardan tuttuğunu kaydeder. Örnek olarak bir Celalî için bölük rica etse de sözü dinlenmese bir yığın boş laf ve yaygara ile dünyayı yıktığını belirtir. Hatta bir kez tuğlarını paramparça edip ateşe attığını, kaç kez çadırını yıkıp tekrar kurduğunu ve aşırı derecede kendisinde

³³⁰ Peçevî İbrahim Efendi, **a.g.e.**, C. II, s. 256-257.

³³¹ Peçevî İbrahim Efendi, **a.g.e.**, C. II, s. 273.

gururlanmanın bulunduğunu, kimsenin kendisine karşı çıkmasına kesinlikle tahammül edemediğini, iyi ya da kötü ne söylerse söylesin sözünün dinlenmesini istediğini ifade eder. Bu surette Bosna'ya vardığı zaman yine böyle dengesiz ve uygunsuz davranışlarını sürdürdüğünü, sınır boyu halkının onun bu haline katlanamayıp ayaklandığını öğrendiğimiz bu kayıtlarda ilginç bir olay da dikkati çekmektedir. Buna göre sınır boyunda “Sefer Bey” adında birisi vardır ve bu kimse kendi kanısınca ümeradan geçinmektedir. Hatta bir keresinde kendisine “Paşa” unvanı vererek tüm ayaklananların başbuğu olmuş, serdara bir iki kez adamlar göndererek yetki dahi almış ve Deli Hasan'ın üzerine yürümüştür. İlkinde bozguna uğradığı Deli Hasan karşısında ikincisinde galip gelmiştir. Deli Hasan'ın mal ve davarlarını, giysi ve eşyalarını yağma etmişler, Deli Hasan, kalan adamları ile kaçıp İzvornik'e gelmiştir. Büyük ırmaklardan biri olan Drina suyunu çok taşkın bir zamanında geçmek suretiyle oradan serdara, kethüdası Şahverdi'yi göndermiştir. Şahverdi Kethüda, bundan sonra Deli Hasan'a dönmeyerek serdarın yanında kalmış Mehmet Paşa, kendi maiyetinden ruznameci Mehmet Efendi'yi Deli Hasan'a göndermek ve birçok okşama ve vaatlarla Temeşvar valiliğini kabul ettirmiştir. Ama Deli Hasan'ı bu vazifeye gönderirken Belgrat'a uğratmayarak Pançova'dan Tuna'yı geçirtmiş ve Temeşvar'a göndermiştir. Peçevî'ye göre Mehmet Paşa, o günlerde yolsuz kılıklı bazı askerlerin asilere yardıma ve yataklık etmeye eğilimli olmasını bildiğinden, Belgrat'a gelmiş olan Deli Hasan'ı destekleyerek halkı da buna meylettirip kendilerine serdar etmelerinden korkmaktadır.³³²

Deli Hasan, iki yıla yakın bir zaman Temeşvar'da kalmıştır. Peçevî'ye göre tutum ve davranışları eskisinden farklı değildir. Estergon alınıp da İstanbul'a dönülürken, serdar, Temeşvar halkına artık Deli Hasan'a uymamalarını tembih etmiş, halk da Deli Hasan'ın davranışlarından bıktığından ve fırsat gözlediğinden bir gün Deli Hasan, Temeşvar kalesine avlanmaya gitmek üzere ata binerek dışarı çıktığı esnada hemen o anda kul hücum edip kalede kalan Celâlîleri öldürür, mal ve mülklerini yağma eder,

³³² Peçevî İbrahim Efendi, **a.g.e.**, C. II, s. 279.

süvarisi ile piyadesini ve Deli Hasan'ın kendisini yakalamak için arkasından kovalamaya başlarlar, ama ele geçiremezler. Deli Hasan, kurtularak Belgrat'a doğru kaçmayı başarır. Tiryaki Hasan Paşa, bu sırada serdar vekili olarak Belgrat'ta kalmıştır ve gemiler göndererek Deli Hasan'ı Belgrat'a getirterek doğru kendi konağına alır. Belgrat'ta yeniçeri ağası olarak "Pirî Subaşı" ve bölük kethüdası olarak da "Keyvan Kethüda" bulunmaktadır. Peçevî'nin ifadesiyle bunlar gayet "kan dökücü ve eşkiya düşmanı" adamlardır. İskender Paşa, o sıralar Hasan Paşa'nın kethüdasıdır ve bunlar aralarında anlaşarak, böyle bir fırsatın bir daha ele geçmeyeceği noktasında anlaşmak suretiyle Tiryaki Hasan Paşa ile görüşüp Belgrat'ta olan kulların ayaklandığını, asi(Deli Hasan)nin her nereye vardı ise isyandan geri kalmayıp Tiryaki Paşa'nın sarayını bastığına ve fesat ettiklerine dair bir haberle Paşa'yı korkuttuklarını ve böylece Paşa'nın onayını alarak Deli Hasan'ı kaleye hapsedtiklerini kaydeder. Peçevî, bir zamanlar maiyetinde bulunduğu Mehmet Paşa'nın o sıralar İstanbul'da sadrazam olduğunu ve Hasan Paşa'nın arzı gelmesi üzerine hemen padişaha telhis olunduğunu, bunun üzerine "şeriata uygun işlem yapılsın" diye padişah buyruğunun çıktığını ve ondan sonra sorun hakkında Şeyhülislâm Sunullah Efendi'den fetva alınarak idamına hüküm çıkmasıyla bu hükmün Belgrat'a gönderildiğini ve bundan sonra Deli Hasan'ın, kardeşinin oğlu olan Küçük Bey ile birlikte katledildiğini kaydetmektedir.³³³

Peçevî İbrahim Efendi, Deli Hasan'ın Bosna'da iken Osmanlı Devleti aleyhine planlar çevirdiğine dair bazı bilgiler sunar. Bunu Deli Hasan'ın garip hallerinden biri olarak nakleder. Buna göre Osmanlı ile baş edemeyeceğini ve kendisinden kat be kat üstün olduğunu anlayan Deli Hasan, başka bir yöneme başvurur. Bosna'dan Papa'ya ve İspanya'ya mektuplar yazar. Bu mektupların içeriğinde Papa'ya ve İspanya'ya güven vermek için Nova yakınlarındaki Risne kalesini vermeyi vaat eder. Sonra bunların donanmalarıyla gelip Akdeniz kıyılarındaki bütün kaleleri, Rumeli ülkelerini ele geçirebileceklerini vaat ederek Risne kalesi için yüz bin altın istediğini

³³³ Peçevî İbrahim Efendi, *a.g.e.*, C. II, s. 280.

iddia eder. Bosna'da bulunduğu sırada Papa ve diğerlerinden herhangi bir cevap alamayan Deli Hasan'ın Temeşvar'a gittiğinde burada kürkçü bir gayrimüslim bularak bunu bin bir vaat ile göndermeye razı ettiğini kaydeder. Bu kürkçüye yol masrafı olarak yüz akçe vermiştir. Peçevî'ye göre bu kürkçü Osmanlı Devleti'ne ihanet etmemiş ve o sırada Belgrat'ta bulunan serdar kaymakamı Murat Paşa'ya (Kuyucu) gelerek durumu anlatmıştır. Bunun üzerine Murat Paşa, kürkçüye verdiği işi hissettirmeden yapmasını fakat dönerken önce kendisini durumdan haberdar etmesini tembihlemiştir. Peçevî, sonraki yıl Estergon'u alıp Belgrat'a gelen Mehmet Paşa (Peçevî'nin hamisidir aynı zamanda), İstanbul'a hareket etmek üzere iken kürkçüye Papa'nın ve İspanya kralının bir haberci gönderdiğini ve bu haberci ile hizmetkarının Kilis denen yerden Osmanlı sınırına girdiklerini ve getirdiği mektubu bizzat kendisinin ve Kuyucu Murat Paşa'nın Mehmet Paşa'ya delil olarak göstermelerine rağmen Mehmet Paşa'yı inandıramadığını kaydeder. Peçevî, tercüme ettiği mektupta İspanya kralı ve Rim Papa'nın özetle şöyle dediklerini kaydeder; "Gönderdiğimiz adamlar güvendiğimiz kimselerdir. Onların söyleyeceklerini, bizim ağızımızdan işitiyormuş gibi inanın ve kesinlikle başka türlü olabileceğini düşünmeyin." Peçevî, Abdi Kethüda'nın kendisini Deli Hasan diye tanıtarak, o gelenleri beş on gece konuşturduğunu, bunların dedikleri ve sorduklarının çok garip şeyler olduğunu belirtir. Gelenlerden birinin, Rîm Papa'nın kız kardeşi oğlu, ötekisinin de İspanya'nın ileri gelen beylerinden biri olduğunu kaydeder. Deli Hasan'a dostluk belirtisi olmak üzere bir koyun-saati armağan getirdiklerini ve "Bu adamlar ile cevabınız geldiği zaman, istediğiniz yüz bin altını Belgrat Frenklerinden almanız için mektup ve senet gönderilecektir" dediklerini kaydeder. Peçevî, Deli Hasan'ın Temeşvar'da bulunmasından dolayı gelen bu kişilerle görüşmesine engel olmak için bunların öldürüldüğünü belirtir. Bunlarla beraber katledilen kürkçünün intikamını ise Mehmet Paşa'nın ölümünden sonra yerine serdar olan Murat Paşa'nın aldığını, kürkçüyü katlettiren ağalara, birçok mücevharat ve üç, dört yüz altın aldılar diye çok eziyet

ettirdiğini kaydeder. Peçevî, Deli Hasan'ın bu son ihanetini "Allahın esirgediğini" yoksa açacağı yaranın kapanmayacağını vurgular.³³⁴

³³⁴ Peçevî İbrahim Efendi, **a.g.e.**, C. II, s. 279-283

SONUÇ

Osmanlılar'da Tarih ilmi, toplumsal konuları ilgilendiren tüm diğer disiplinlerde olduğu gibi "kutsal" nitelikli olarak kabul görmüştür.³³⁵ Bu kabullenişin bir gereği olarak bu ilim de devlete hizmet için yeri geldiğinde önemli bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır.

Bir bilim olarak yeri tartışma konusu olan Tarih ilminin Osmanlı Devlet'inde pragmatik amaçlarla kullanıldığına dair birçok örneğe sahibiz. Özellikle tarihin bir meşruiyet aracı olarak kullanıldığına ilişkin güzel bir örnek II. Bayezid devridir. Bu dönem bizim araştırmamızda da ele aldığımız birçok temel eserin kaleme alındığı dönem olması itibariyle hayli önemlidir. Babası Fatih Sultan Mehmet gibi büyük başarılar sergileyemeyen, dışarıda Memlük ve Safevî ilişkilerinin bir dar boğaza sürüklediği, dahası içerde Cem Sultan muhalefeti gibi büyük bir sorunla baş ederken II. Bayezid, uzun iktidarı boyunca sorunlarla mücadelede ve kendisi aleyhinde gelişen muhalefetle mücadele için tarihi, bir araç olarak günümüz medyası gibi bir güç olarak kullanmıştır.

Geçmişte yaşanan olayları olduğu gibi tespit etme imkanına sahip olamayan, iddialar ve varsayımlar üzerine gerçeği sorgulayan tarihçiler, bu tip eserlerde aradıkları gerçeği ve soruların cevabını zorlanarak bulabilmenin yanında çoğu zaman yanlış yönlere de sapabilmektedir.

İncelediğimiz metinlerin çoğunun ya bizzat padişah emriyle ya da ona beğendirmek gayreti ile kaleme alındığı, bu taraflı metinlerin, çoğu zaman gizlenmek istenen olayları ve gerçekleri örtmeye çalıştığı da görülmektedir. Örneğin Şah Kulu isyanı gibi 2 yıl boyunca Anadolu'nun altını üstüne getiren bir ayaklanma, fetret devrinde kardeşler arasındaki mücadelenin doğurduğu ve yine bundan dolayı merkez güçlerinden kaynaklanan zaafiyetlerin sonucu olarak algılanan bir dizi mağlubiyet ve sonrasında kaybolup giden bir fesat rüzgarı olarak görülmüş ve anlatılmıştır. Burada, sorunun temelinde nelerin

³³⁵ Taner Timur, **Osmanlı Kimliği**, Ankara, 2000, s. 107.

yattığını görmemizi engelleyen ve içinden çıkılmaz bir bilgi kirliliğini yaratan olayları bize nakleden tarihçinin tarafgirliğidir.

Çalışmamızda biz, tarihçinin özellikleri ve verdiği bilgiler arasındaki tutarlılığı elden geldiği kadar karşılaştırmaya çalıştık. Bu sebeple çalışmanın konusunu Anadolu’da yaşanan muhalif nitelikli bu olayların bu dönem tarihçileri ve eserlerine yansımaları temeline oturtmaya çalıştık.

Şunu çok açık bir şekilde görmekteyiz ki; bu çalışmada incelediğimiz Osmanlı tarih yazarları ve onların kaleme aldığı eserler, özellikle XVI. yüzyıl için tamamen saltanat ve merkez taraftarlığıyla kaleme alınmıştır. Bu eserler devletin propaganda aracı oldukları gibi muhalefete de hemen hemen hiç söz hakkı vermeyerek bunları tamamen merkezi yapının dışındaki unsurlar olarak sunmakta ve muhalif olan herkesin en büyük cezayı hak ettiğini Osmanlı kamuoyuna duyurmayı amaç edinmektedirler.

Çalışmanın oturduğu temellerden biri, bu tarafgirlik karşısında acaba neyi doğru olarak görebiliriz? Sorusunun cevabıdır. Bunun yanında, isyana katılanlara karşı alınan tedbirler, isyanın nerelerde yaşandığı, isyanın elebaşları, bunların dini, etnik ve toplumsal durumları, ihtilafı olsa da asilerin sayısı ve isyan tarihleri gibi cevaplar bulduğumuzu da belirtmek gerekir.

Bizim eserini bizzat incelediğimiz ve bu yüzyılda eser kaleme almış yazarlardan ilki İdris-i Bidlîsî’dir. İran’ı çok iyi tanıyarak eserini bizzat padişahın emriyle kaleme alan bu yazar, muhalefeti çok kesin tanımlamalarla düşman ilan eder ve kendisi de Yavuz Sultan Selim devrinde İran’a karşı yürütülen mücadelenin ideologlarından. “Rafızî”, “Mülhid” “Kızılbaş” gibi tabirleri çok sık kullanan yazar, bu dönemde yaşanan olayların da bizzat şahididir. O, özellikle Şah Kulu isyanı sonrasında Kızılbaşlara yönelik yapılan tahkikata ve bunun neticesinde 40.000 kişinin katledildiğine dikkat çeker ve bunu Bozoklu Celal isyanının temel sebebi olarak sunar. Bu tavrıyla Bidlîsî, tarihi olaylar arasında illiyet bağı kurmaktadır. Halbuki kendisinin tarihçiliğini olaylar arasında sebep sonuç ilişkisi kurmadığını iddia ederek hedef alan bir çok çağdaş analizler mevcuttur. Bu kaydıyla Bidlîsî’nin hak etmediği bir eleştiriye maruz kaldığı düşünülebilir.

Bidlîsî, isyanların temel etmeni olarak dini ve mezhepsel ayrımı görmektedir. Fakat eserinin satır aralarında devletin isyanlara karşı kullandığı kontrolsüz ve yok edici şiddetin de psikolojik bir sebep olduğunu okumaktayız. Buna örnek olarak Şah Kulu isyanında Anadolu'da 50.000 kişinin öldüğüne dair bilginin ilk defa Bidlîsî tarafından verildiğini belirtmek gerekir.

Şükrî, dönemin şahidi diğer bir tarihçi olarak önem arz etmektedir. Bu isyanlardan özellikle Bozoklu Celal isyanını bastıran Şehsüvaroğlu Ali Bey'in bir görgü tanığı olarak verdiği bilgileri kullanan bu yazar, isyanların genelde dini ve mezhepsel yönüne değinmektedir. Bu yazar daha ileri giderek Celal'in peygamberlik ve mehdilik iddiasına değinir ve antipropagandasını bunun üzerinden yürütür.

Demircilik ve hatiplik yaptığına dair bilgi sahibi olduğumuz Hadîdî, eserini kimseye sunma gayreti taşıyamamasıyla birlikte isyanların sebebini, mahalli idarede görev alan yöneticilerin halkı hakkı ile idare etmek yerine zulüm ve rüşvet yoluna sapmalarında göstermektedir. İdareyi eleştirmedeki cesareti ile de kimseye yaranma gayretinde olmadığı anlaşılmaktadır.

Celalzade Mustafa gibi nişancılık görevinde bulunan bir devlet adamının eseri zaten baştan taraf noktasında konumunu belli etmektedir. Zaten bu yazar eserini, Yavuz Selim'i baba katiliği ithamından kurtarmak ve icraatlarını haklı göstermek gibi pragmatik bir amaç ile kaleme almıştır. Fakat bunun eseri klasik idari bakışı temsil etmektedir. Olayların toplumsal yönü bir kenara, her şey kardeşler arası didişmelerin yarattığı fetrete ya da isyancıların özüne bağlanır. Olaylar, geniş hacimli bölümlerde anlatılmakla birlikte daha çok idarenin durumu kişisel görüşlerle tasvir edilmiş ve isyanın ayrıntıları bu anlatım çabasıyla unutulmuştur.

Hoca Sadettin, eserini kendinden önceki yazarların verdiği bilgilere dayanarak kaleme almıştır. Özellikle bu isyanlarda Bidlîsî ve Şükrî'nin verdiği bilgileri tekrar eder. İncelenen eserler arasında ilk defa isyanlara bir sebep olarak tımarların rüşvetle verildiğine, devlette işlerin hırsız nitelikli kimselerce yapılmasından bu isyanların çıktığına dair ifadeleri bu yazarda görmekteyiz.

Bu teşhisler emareleri yüzyılın ortalarında görülen fakat ilerleyen zamanda kendini bariz olarak hissettiren bozulmanın Hoca Sadettin tarafından algılandığının güzel bir örneğidir. Bizce tespiti kendi döneminin sık dillendirilen bir ifadesidir ve bu iddiaları o yıllardan biraz sonra eser kaleme alan birçok tarihçi de vurgulamıştır. Ancak incelediğimiz eserler arasında bu teşhisi en erken yapan Hoca Sadettin olmuştur.

Kemal Paşazade, eserinin metodu, içeriği ve niteliğiyle yukarıda bahsettiğimiz yazarlardan ayrı ele alınması gereken bir tarihçidir. Bu sebeple onu ve eserini, Bidlîsî'den hemen sonra vermek yerine, Bidlîsî ve onun verdiği bilgilerin takipçilerinden ayrı tutarak değinmeyi uygun gördük. Bidlîsî'nin Farsça yaptığı işi Türkçe yapan ve hemen aynı dönemde eserini kaleme alan Kemal Paşazade, bu isyanların amansız düşmanı ve merkezin de Safevîlerle giriştiği mücadelede en önde gelen ideoloğu olması özelliğiyle ayrı yer tutmaktadır. Şeyhülislamlık yaptığı sırada bu mezhep mensuplarının canının ve malının Müslümanlara helal olduğuna dair fetvanın sahibi olan Kemal Paşazade, bu özellikleriyle kendisinden beklenmeyecek bir şekilde, isyanların çıkışında ilk olarak belirleyici faktörün ekonomik sebebe dayandığına vurguda bulunmaktadır. İkinci olarak isyanın sebebini etnik bağlarda aramış ve Türkmenlerin isyandaki konumuna değinmiştir. Diğer tarihçilerin de bunu belirtmelerine rağmen o daha farklı bir yaklaşımı tercih etmiş ve bu Türkmenlerin etkinliklerini yitirdiklerinden yeni idari yapılanmaya karşı çıkarak Osmanlı merkezi idaresine karşı ayaklandıklarını vurgulamıştır. Ayrıca Kemal Paşazade, Celal isyanının gidişatı hakkında ayrı bir anlatımı tercih etmektedir. Buna göre Bidlîsî ve takipçileri, isyanı Şehsüvaroğlu'nun bastırdığını iddia ederken Kemal Paşazade, bu sırada Şehsüvaroğlu'nun katledildiğini, dahası bu katledilişe bir isyan olarak Celal'in ayaklandığını ve bu isyanı Hüsrev Paşa ve emrindeki Kürt askerlerinin bastırdığını belirtmektedir.

Selânikî Mustafa Efendi neredeyse gün gün tutulan kaydıyla hangi haberin kimden geldiğini kaynak gösteren önemli bir yazardır. Kara Yazıcı isyanının önemli bir kısmını onun ruzname türündeki eserinden

öğrenmekteyiz. Özellikle merkezde en üst derecede padişaha ihanetin bir örneği olan Hüseyin Paşa'nın akıbeti bu yazarda çok canlı ve ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Yine Kara Yazıcı'nın hanedanı hedef alarak ayaklandığını ve kendi saltanatını kurma hevesi taşıdığını Selânikî'den öğrenmekteyiz. Bu kaydıyla Selanikî, Akdağ ve Griswold'un gözden kaçırdıkları bir bilgiyi bize iletmektedir. Bu iki çağdaş araştırmacı, Kara Yazıcı'nın hanedanı hedef almayarak idari makam için ayaklandığını ve bu amacına ulaşınca da isyandan vazgeçtiğini ileri sürmektedirler. Fakat Selanikî'nin kaydı, bize bu iddiaya biraz daha şüpheyile bakmamız gerektiğini göstermektedir.

Son olarak Peçevî İbrahim Efendi'den bahsetmek gerekir ki bu yazar, Kara Yazıcı isyanının sebebi, gelişimi ve sonucu hakkında bizzat isyanda etkin roller üstlenmiş kimselerin şahitliklerine ve kendi tecrübelerine dayanan bilgiler vermektedir. Urfa kuşatmasında asilerin çektikleri mühimmat sıkıntısına rağmen kurşun eritip bunları Osmanlı askerlerine mermi olarak atmaları gibi bir azmin göstergesi olan teferruatı onun eserinden öğrenmekteyiz. Sokulluzade Hasan Paşa'nın Tokat'ta bir fındık mermisiyle nişan alınarak vuruluşu, Deli Hasan ve acayip kılıklı askerlerinin Macaristan seferine katılması, Deli Hasan'ın Papa ve İspanya ile Osmanlı aleyhine ittifakı gibi ayrıntılı birçok bilgiyi edindiğimiz yazar, bunları isyancıların arasında yer aldıktan sonra kendi hamisi Mehmet Paşa'nın maiyetine giren Şah Verdi gibi eski bir Celali liderinin şahitliğine ve anlatımına dayandırmaktadır. Ayrıca belirtmeliyiz ki Kara Yazıcı isyanından başka Kalenderoğlu, Baba Zünnun ve Süklün Koca gibi isyanlar Peçevî'nin eserinde ayrı başlıklar altında anlatılmıştır.

XVI. yüzyılın başında Anadolu'da ilk isyan olarak Şii karakterli ve doğrudan Şah İsmail'e bağlı bir isyan olarak Şah Kulu isyanını görmekteyiz. Bu isyan 1511-12 yıllarında Osmanlı Devleti'ni hayli uğraştıran bir isyan olarak önemli bir yer tutmaktadır. II. Bayezid'in iktidarının son yıllarında ortaya çıkan bu isyan, kuşkusuz idari alandaki boşluktan güç kazanmıştır. İlk olarak Kütahya'yı ele geçiren Şah Kulu ve yandaşları Anadolu beylerbeyi Karagöz Paşa'yı ve askerlerini burada yenmiş ve Paşa'nın cesedini bu şehrin

önünde teşhir etmişlerdir. İsyanın ikinci ayağında Bursa gibi büyük bir şehre yürüyen asiler bu şehri kuşatma altında tutarken üzerlerine Şehzade Ahmet ve veziriazam Ali Paşa'nın gönderildiği haberi üzerine kuşatmayı kaldırmayı tedbir olarak seçmişler ve Anadolu içlerine çekilmişlerdir. Anadolu'da Şehzade Ahmet ile buluşan veziriazam Ali Paşa, Karaman sınırında Kızılkaya denilen geçitte asileri sıkıştırmış fakat 38 günlük bir kuşatmadan sonra asiler kaçmayı başararak Karaman sınırından Sivas'a doğru kaçmayı başarmışlardır. Olayı iki gün sonra duyan Hadım Ali Paşa, yanına en seçkin iki bin yeniçeriye alarak asileri takibe girer ve uzun bir takibin ardından yorgun askerleriyle saldırdığı Şah Kulu ve asileri karşısında mağlup olmaktan kurtulamaz. Bu savaşta hayatını kaybeden Hadım Ali Paşa savaş meydanında ölen ilk Osmanlı sadrazamıdır. Bütün kayıtlar bu çarpışmada Şah Kulu'nun da öldüğünü kaydederler. İki ordu böylece geri çekilir ve asiler buradan İran'a ulaşırlar. Bu çatışmalarda toplamda 50 bin insanın hayatını kaybettiği anlatılır. Bu yıllarda Tokat gibi bir şehrin- ki imparatorluğun büyük bir şehridir.- toplam nüfusu 15 bin civarında kabul edilmektedir ki çarpışmalarda yaşanan kaybın büyüklüğünü göstermesi açısından önemlidir.

Osmanlı Devleti'ni bu yüzyılda Anadolu'da sıkıntıya sokan bir başka isyan Bozoklu Celal isyanıdır. Bu isyan Tokat ve çevresinde 1519 yılında meydana gelmiştir. Kimilerine göre bir tımarlı, kimilerine göre bir Safevî vaizi ve kimilerine göre de bir Kalenderî şeyhi olan Celal, etrafına kısa sürede 20.000'den fazla isyancı toplamıştır.³³⁶ Bir önceki isyanda olduğu gibi Celal'in isyanını büyük bölümü Türkmenlerden ve göçerlerden oluşan bir kitlenin desteklediği bilinmektedir. Bu isyanın sebebini dini mezhep faktörüne bağlayanlar olduğu gibi Türkmenlerin kendi bölgelerinde özerk yönetimlerini kaybetmelerine yol açacak yeni Osmanlı idari düzenlemesine karşı bir tepkiye bağlayanlar da vardır. Ama Yavuz Selim'in Doğu Anadolu'da Kızılbaşlara karşı başlattığı takip ve imha politikası sonucu doğan şartların Celal'i isyana yönlendirdiği anlaşılmaktadır. Bidlîsî, Celal'in Bozoklu olmayıp bahsedilen takip ve imha hareketinden kaçarak buraya Doğu Anadolu'dan

³³⁶ Bu rakam Bidlîsî'de 50.000, Hoca Saadettin'de 20.000 olarak verilir.

geldiğini belirtmektedir. Celal yanındaki isyancılarla beraber önce Tokat'ı ele geçirmiş ardından Osmanlı birlikleriyle girdiği birkaç çatışmayı da kazandıktan sonra İran'a doğru kaçarken kimilerine göre Şehsüvaroğlu Ali Bey tarafından Sivas dolaylarında, kimilerine göre de Diyarbakir beylerbeyi Hüsrev Paşa tarafından Erzincan çevresinde mağlup edilmiş ve isyanı bastırılmıştır.

Yukarıdaki iki isyandan sonra asilerin neden hep İran'a doğru yöneldikleri sorusu aklımızı kurcalayan bir husustur. İnalçık, Türkmen göçebelerinin sürekli olarak yaz ve kış her mevsim Osmanlı sınırından İran sınırına bitmek bilmeyen bir şekilde göç ettiklerini vurgular. Aslında bu iki hareket sonrasında İran'a doğru olan bu yönelişin ekonomik bir zorunluluktan kaynaklanarak gerçekleştirildiği düşünülebilir. Yani hayvanlarına otlatma arayışında olan göçerler olağan bir hareket olarak güzergahlarında bir doğuya bir batıya hareket etmektedir.

1527 yılında Anadolu'da görülen başka bir ayaklanma Süklün Koca ve Baba Zünnûn ayaklanmasıdır. Bu ayaklanmaya İçel sancağında gerçekleştirilen tapu kaydı ve vergilendirme işlemleri sırasında halk üzerine konan ağır vergilerin yol açtığı anlaşılmaktadır. Buna göre toprağına ağır bir vergi konulan Süklün Koca adlı ihtiyarın itirazı sert bir cevapla reddedilmiş ve bu şahsın sakalları traş edilerek aşağılanmıştır. Bunun üzerine oğlu Süklün Şah Veli ve Baba Zünnûn adlı Safevî vaizi ayaklanmışlar ve etraflarına Türkmenleri toplayarak yeni bir isyan dalgası yaratmışlardır. Tahrir işini yapan kadı, katibi ve sancakbeyi aynı gün öldürülmüştür. İsyanın bir sebebi olarak uzun süre durmuş olan Safevî propagandasının tekrar işlerlik kazanması da gösterilmektedir. Rum beylerbeyinin çarpışmalardan birinde öldüğünü bildiğimiz bu isyan da bir önceki isyanı bastıran Diyarbakir beylerbeyi Hüsrev Paşa tarafından bastırılmıştır.

1527 yılında Anadolu'da Karaman'da görülen diğer bir isyan Kalenderoğlu isyanıdır. Hacı Bektaş soyundan geldiği ileri sürülen Kalender Çelebi etrafına derviş, abdal ve kalenderîlerden başka Türkmenleri de toplamıştır. Rum beylerbeyi ile yaptığı savaşı kazanan Kalender Çelebi,

Diyarbakir beylerbeyi Hüsrev Paşa'ya yenilmişse de bunun rövanşını Anadolu beylerbeyi Behram Paşa'dan almış ve bunun Tokat'a sığınmasına sebep olmuştur. Behram Paşa yanında Halep ve Karaman beylerbeyinin de olduğu başka bir çatışmada Kalender Çelebi'ye mağlup olmuş ve sonunda Karaman beylerbeyi, Alaiyye, Amasya ve Birecik beyleri ile Karaman ve Anadolu defterdarları hayatlarını kaybetmişlerdir. Böylesine büyük bir isyan karşısında durumun önemini kavrayan merkezi idare, olayları kontrol altına alması için bizzat veziriazam İbrahim Paşa'yı bölgeye göndermiştir. İbrahim Paşa ise kendisine katılan kimselere tımar vaadinde bulunarak Türkmen aşiretleri ile anlaşma yolunu tutmuştur. Ayrıca daha önce çatışmalara katılan askerlerin kendi askerlerinin ruh halini bozmalarına engel olmak amacıyla ordusuna katılmalarını yasaklamıştır. Kalenderileri Türkmelerden ayırmayı başaran İbrahim Paşa, az sayıdaki askerleri ve Kalender Çelebi'yi 1527 Haziran'ında Başsaz dağlarında yenmiş ve hepsini burada kılıçtan geçirmiştir.

XVI. yüzyılın başlarında Anadolu'da görülen isyanların ortaya çıkışı, sebepleri, sonuçları ve alınan önlemlerin aşağı yukarı 70 yıl sonra meydana gelen ve bunlar gibi bir dizi isyanı içeren olaylarla bir karşılaştırmasını yapabilmek için bu yüzyılın sonunda yaşanan bir başka isyana da değinme ihtiyacı görülmüştür.

XVI. yüzyılın sonunda ortaya çıkan ve büyük kaçgunluk dönemi olarak da bilinen çalkantılı bir dönemin ilk ve en büyük isyancısı olan Kara Yazıcı, 1599 da isyan etmiştir. Kendisi de bir sancak beyine vekalet etmekte iken sonradan görevden alınan Kara Yazıcı, 1593 yılında İstanbul'da yeniçerilerin çıkardığı isyan ile Anadolu'ya kaçan kızgın sipahilerin ve yine 1596 yılında Haçova savaşından kaçan sekban ve leventlerin başı bozuk çeteler oluşturduğu Anadolu'da bir çeteye katılmış ve kısa sürede bir lider olarak sivrilmiştir. Bu sırada sadece Haçova'dan kaçanların sayısının 30.000'den fazla olduğunu bilen merkezi idare, Anadolu'dan gelen göç dalgası ve şikayetlerin önünü alabilmek için divanda alınan bir kararla Hüseyin Paşa'yı isyanı bastırmakla görevlendirmiştir. Bu sırada Karaman beylerbeyi olan

Hüseyin Paşa'nın Anadolu'ya yönelmesinden az sonra padişaha en üst düzeyde yapılan bir ihanetin haberi olarak Kara Yazıcı ve Hüseyin Paşa'nın anlaştığı haberi ulaşmıştır. Güçlerini birleştiren bu iki asinin 20.000 civarındaki sekban askeri etraflarına topladığı tahmin edilmektedir. Belirtmekte fayda var ki Hüseyin Paşa, bu dönemin vezirlerinin düşmanlığı ile bir süre önce hapsedilmiş ve tüm servetini hapisten kurtulmak ve eski itibarına kavuşmak için kullanmış ve büyük bir yoksulluğa düşmüştür. Belki de bunun verdiği kızgınlıkla ayaklanma yolunu seçen Hüseyin Paşa'nın kendisi de Kara Yazıcı'nın Urfa kuşatmasında ihanetine uğramıştır. Urfa'da muhasara altında iken kendilerini kuşatan Mehmet Paşa'nın Kara Yazıcı'ya özgürlüğünü vaad etmesiyle Hüseyin Paşa'yı teslim etme ikna olan Kara Yazıcı, etrafındaki kuşatmanın kalkmasıyla Osmanlıların çok geçmeden tekrar geleceğini bildiğinden Urfa surlarını onarmaya koyulmuştur. Hüseyin Paşa ise İstanbul'da bizzat padişahın gözleri önünde mahkeme edilmiş ve kol ve bacakları çapraz kesilmek üzere bedeni büyük bir işkenceyle ortadan kaldırılmıştır.

Mehmet Paşa'nın üzerine geldiğini duyan Kara Yazıcı, kuzeye çekilirken Paşa ile iki defa çarpışmış ve Paşa'nın ilkinde kolundan ikincisinde bacağından yaralanmasına yol açmıştır. Bu sırada İstanbul'da merkezi idare asiyle anlaşma yolunu seçmiş ve kendisine 1600 yılında Amasya sancakbeyliği verilmiştir. Burada altı ay sancakbeyliği yapan Kara Yazıcı, vezir Mehmet Paşa'nın görevden alınmasıyla Çorum sancakbeyliğine getirilmiştir. Mehmet Paşa'nın görevden alınması ise emrindeki askerlerin halktan keyfi olarak vergi toplamaları ve görevlerini yapmamaları, halka eziyet etmeleri gibi gerekçelere dayanır. Macaristan seferine gitmekte olan bir paşanın Anadolu'da eşkıyanın Kara Yazıcı olmayıp bizzat vezir Mehmet Paşa'nın olduğunu divanda ifade etmesiyle bu azil gerçekleşmiştir. Bu arada Kara Yazıcı ve emrindeki eşkıya liderlerinin halktan ağır vergiler topladığı, yağma ve soygun yaptıkları gibi şikayetlerin İstanbul'a ulaşması, 1601 yılında üzerlerine Sokulluzade Hasan Paşa'nın gönderilmesi sonucunu doğurmuştur. Önceki seferlerin hazırlıklarından daha fazlasını yapan Hasan Paşa

emrindeki yerel beylerle Ağustos 1601'de Elbistan çevresinde Celalileri ani bir baskınla ansızın yakalamış ve Sepedlü'de Kara Yazıcı'nın ilk defa olarak mağlup olmasına sebep olmuştur. Binlerce yandaşı ölen Kara Yazıcı ve yanındakiler Sivas üzerinden Canik dağlarına kaçabilmişlerdir. Kara Yazıcı burada doğal nedenlerle 48 yaşında ölmüştür. Sonradan her biri birer celali lideri olacak yandaşları Yular Kaptı, Şah Verdi ve Tavil Halil bu asinin bedenini parçalara bölüp her parçayı ayrı bir yere gömdüler. Bundaki amaçları Osmanlıların bu asiye ibretlik bir seyir malzemesine dönüştürmek istemesine engel olmaktı. Kara Yazıcı'nın ölümüyle yerine liderliğe Deli Hasan geçmiştir. Bunun ilk işi bir yıl önce büyük bir bozguna uğratıldıkları savaşın öcünü almak olmuştur. Tokat'ta muhasara altında tuttıkları Hasan Paşa'yı öldürdükten sonra Çorum'u almışlar ve Ankara'yı kuşatıp büyük bir haraç alıp geri dönmüşlerdir. Bu arada Celalilere karşı atanan yeni komutan Hafız Ahmet Paşa, Kütahya'ya gelir gelmez kuşatma altına alınmıştır. 1603 yılında merkezi yönetim Deli Hasan'a Bosna beylerbeyliğini vererek anlaşma yolunu seçmiştir. Artık paşa olan Deli Hasan ve emrindeki garip kılıklı 10.000 asi Rumeli'den geçerek Avusturya-Macaristan imparatorluğuna karşı savaşmaya yollandı. Bilindiği kadarıyla Deli Hasan burada Peşte'yi almak için girişilen bir savaşta 6000 celaliyi kaybetti. Yandaşlarından biri olan Şah Verdi sonradan Peçevî'nin de hamisi olduğunu bildiğimiz vezir Lala Mehmet Paşa'nın maiyetine girdi ve anlattıkları Peçevî'nin bize ulaştırdığı yegane bilgilere en temel kaynak oldu. Bosna ve Temeşvar'da idarecilik yaptığı sıralarda Osmanlı aleyhine iş çevirmekten geri durmayan Deli Hasan Paşa, Papa ve İspanya kralı ile para karşılığında Akdeniz'de bazı kıyı bölgelerinin pazarlığını yaptı. Sonuca ulaşmadan Kuyucu Murat Paşa'nın emriyle Kara Yazıcı'nın oğlu olan yeğeni Küçük Bey ile beraber 1606 yılı Nisan'ında idam edildi. İdama sıradan bir asi olarak değil bir Osmanlı Paşası olarak, padişahın asker kullarının bir üyesi olarak gitti.

Yukarıda kronolojik bir sırayla belirttiğimiz isyanların kimi zaman sebebi dini mezhepsel bir faktöre, kimi zaman etnik bir taban olarak Türkmenlere, kimi zaman idari boşluğa, kimi zaman ekonomik bazı etmenlere

bağlanmışır. Bugün için hangisinin tamamen tek bir sebebe mi yoksa birçok farklı sebebe mi bağılı olarak ortaya çıktığını bilemediğimiz bu muhalif hareketleri net ve gerçek bilgilerle açıklamamız mümkün değildir. Fakat bazı bilgileri yorumlayarak bir şeyler elde etmemiz mümkündür. Bu ise kullandığımız kaynaklara bağılı bir durumdur. Keşke çoğu zaman müracaat ettiğimiz XVI. yüzyıl kroniklerinin yanında, iktidarın görüşlerini dillendiren eserlerin yanında bu muhalif hareketlerin sözcülüğünü yapan başka kaynaklara da bakabilseydik. Maalesef bugüne kadar böyle bir eser ulaşmamıştır.

Bu isyanları kendi içinde Celali isyanları ve Büyük Celali kavgası şeklinde bir ayrıma tabi tutan M. Akdağ, celali isyanlarını -ki bunlar Şah Kulu, Celal, Kalender, Süklün Koca ve Baba Zünnün gibi isyanlar- iktidarı hedef alan hareketler olarak nitelemektedir. Büyük celali kavgası dediğı Kara Yazıcı gibi isyanları ise sadece Osmanlı idare sisteminden kendilerine düşen payı isteyen hareketler olarak niteler. Fakat Selanikî, verdiğı bazı bilgilerde bunun tersini düşünmemizi sağlamıştır. Bu bilgilerde özetle Kara Yazıcı'nın padişahlık sevdasında olduğı, dahası vezir atadığı ve nişancıya kadar bir çok üst düzey görevliye sahip olduğı yer alır.

Ahmet Yaşar Ocak, celali isyanlarının temelinde dini mezhepsel ayrıma dayandığını vurgulamaktadır. Bunların çoğu zaman Osmanlılar ile Safeviler arasındaki çekişmelerde kullanıldığını dikkat çeker.

Orhan Türkdoğan, bu isyanlarda millet-devlet bütünleşmesinin sağlanamadığını dayanak olarak alır ve biraz da günümüz kavramları ile geçmiş üzerine bir kurgulama da bulunur. Türkmen faktörünün ısrarla üzerinde durur.

İsyanlarda Türkmen faktörünü kanımızca en makul yorumlayan Halil İnalıcık'tır. Ona göre hayvanlarının temel ekonomik belirleyiciliğı hayat tarzlarını da şekillendiren Türkmenler ve göçerler, sürekli olarak hayvanları için otlak arayışındadır. Buna göre göçebe hayat tarzı yazın serin olduğundan yüksek yerlerde yaşamayı, kışın ise daha sıcak olduğı için alçak yerlerde yaşamayı bu insanların temel geçim kaynağı olan sürüleri için

gerekli kılmaktadır. Bu arayış çoğu zaman Osmanlılar ve Safevîler arasında sorunlar doğurmakta ve Türkmen ve göçerlerin hayat alanı olan topraklar üzerinde iki tarafın da sürekli bir iddiası söz konusu olmaktadır.

Ayrıca bu yüzyılda isyanların daha fazla yaşanması dünyada ve Akdeniz çevresinde yaşanan bir gerçeklik olarak nüfus patlamasına ve insan sayısının artmasına bağlanmaktadır. Nitekim aynı yıllarda Avrupa'da yaşanan isyanlar da buna bağlanmaktadır. Yaşanan bu nüfus patlaması, ekonomik sıkıntılar doğurmuş, yetersiz kaynakların paylaşımı sosyal gerginlikler olarak isyanları da beraberinde getirmiştir. Yine Anadolu'da nüfus hareketine ve dolayısıyla isyanlara sebep olan bir gelişme bu dönemde Anadolu'da ortalama ısı değerlerinin çok düşmesidir.

XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti'nde görülen isyanların bir sebebi olarak yukarıda izah edilenlerden ayrı tutulmamak şartıyla devletin isyan bölgelerinde yürüttüğü politik bir tavır olarak kullanılan şiddeti isyanları tetikleyen bir etmen olarak görmekteyiz. Tarihi olayların birbirinden bağımsız tutulamayacağı ilkesinden hareketle her isyan sonrasında kullanılan şiddetin aynı zamanda yeni isyanın da sebeplerinden biri olduğunu yaptığımız araştırmalar sonucunda görmekteyiz.

KAYNAKÇA

AKDAĞ, Mustafa; **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası**, Bilgi Basımevi, Ankara, 1975.

AKDAĞ, Mustafa; “Kara-Yazıcı”, **İA**, C. VI, Milli Eğitim Basımevi, Eskişehir, 1997.

AKYOL, Taha; **Osmanlı’da İran’da Mezhep ve Devlet**, 5. baskı, Şefik Matbaası, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1999.

ALLOUCHE, Adel; **Osmanlı-Safevî İlişkileri**, Anka Yayınları, İstanbul, 2001.

ALTUNDAĞ, Şinasi; “Selim I”, **İA**, C. X, Milli Eğitim Basımevi, Eskişehir, 1997.

ATİK, Kayhan; **Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 2001.

BABİNGER, Franz; **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, Çeviren: Coşkun Üçok, Koray Matbaası, 3. baskı, Ankara, 2000.

Başlangıçtan Bugüne Kadar Dünya Tarihi, C. XIX (Yeniçağ Tarihi), 2. baskı, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999.

BAYKAL, Bekir Sıtkı; **Tarih Terimleri Sözlüğü**, 3. baskı, İmge Yayınları, Ankara, 2000.

BURSALI MEHMET TAHİR; **Osmanlı Müellifleri**, Hazırlayan: İsmail Özen, İstanbul, C. 3, 1975.

CANATAR, Mehmet; “Müverrih Cenabi Mustafa Efendi ve Cenabi Tarihi”, AÜSBEİTSA (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilimdalı) Doktora tezi, Ankara, 1993.

CELÂL-ZÂDE MUSTAFA EFENDİ; **Selimname**, Hazırlayan: Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1997.

ÇERÇİ, Faris; **Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kühü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri**, Kayseri, 2000.

DEVELLİOĞLU, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 16. baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.

ETİK, Arif; **Farsça-Türkçe Lûgat**, Salâh Bilici Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1968.

EMECEN, Feridun; “Kanuni Devri”, **Doğuştan Günümüze İslam Tarihi**, C. X, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992.

FAYDA, Mustafa; “İbn Kemal'in Hayatı ve Eserleri”, **Şeyhülislam İbn Kemal**, 2. baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1989.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib; “Lütfi Paşa”, **İA**, C. VII, Milli Eğitim Basımevi, Eskişehir, 1997.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib; “Celal-Zade”, **İA**, C. III, Milli Eğitim Basımevi, Eskişehir, 1997.

GRISWOLD, William J. ; **Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611**, Numune Matbaacılık, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

GÜNEŞ, Ahmet; “Tarih, Tarihçi ve Meşruiyet”, **OTAM**, sayı 17, ayrıbasım, www.ankara.edu.tr/kutuphane/otam/otam_2005_sayi17/ahmet_gunes.pdf .

HADÎDÎ; **Tevârih-i Âl-i Osman**, Hazırlayan: Nejdettin Öztürk, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’ne sunulmuş basılmamış doktora tezi), İstanbul, 1986.

HAMMER, Joseph Von; **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. I, İstanbul, 2005.

HOCA SADETTİN EFENDİ; **Tacü’t-Tevarih**, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, 4. baskı, Sistem Ofset, Ankara, 1999.

İDRİS-İ BİDLÎSÎ; **Selim Şah-nâme**, Hazırlayan: Hicabi Kırılanoğlu, Sistem Ofset, Ankara, 2000.

İMBER, Colin; “İlk Dönem Osmanlı Tarihinin Kaynakları”, **Söğüt’ten İstanbul’a**, Derleyenler: Oktay Özel- Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

-----; “Osmanlı Hanedan Efsanesi”, **Söğütten İstanbul’a**, Derleyenler: Oktay Özel-Mehmet Öz, Ankara, 2000, s. 263.

-----; **Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı**, Çeviren: Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

İNALCIK, Halil; “Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu”, **Söğüt’ten İstanbul’a**, Derleyenler: Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

İNALCIK, Halil; **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. I: **1300-1600**, Eren Yayıncılık, Ankara, 2004.

İSEN, Mustafa; **Gelibolulu Mustafa Âlî**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

KEMAL PAŞA-ZÂDE; **Tevarih-i  l-i Osman, X. Defter**, Hazırlayan: şefaettin Severcan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.

KILIÇ, Remzi; **XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı- İran Siyasi Antlaşmaları**, İstanbul, 2001.

KÜTÜKOĞLU, Bekir; “Vek yin vis”, ** A**, C. XIII, Milli EĞitim Basımevi, Eskişehir, 1997.

KÜTÜKOĞLU, Bekir; “Selânikî”, ** A**, C. X, Milli EĞitim Basımevi, Eskişehir, 1997.

MANTRAN, Robert; **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**,  eviren: Server Tanilli, 2. baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.

MENAGE, Victor L. ; “Osmanlı Tarihyazıcılığının İlk Dönemleri”, **Söğüt’ten İstanbul’a**, Derleyenler: Oktay  zel-Mehmet  z, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

MİROĞLU, İsmet; “Yavuz Selim Devri”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C. X,  aĐ Yayınları, İstanbul, 1992.

OCAK, Ahmet Yaşar; **Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal S filik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.

OCAK, Ahmet Yaşar; **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhitler (15.-17. Yüzyıllar)**, 2. baskı, Numune Matbaacılık, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

PAKALIN, Mehmet Zeki; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, 2. baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet; “Kemal-Paşa-Zâde”, **İA**, C.VI, Milli Eğitim Basımevi, Eskişehir, 1997.

PEÇEVÎ İBRAHİM EFENDİ; **Peçevî Tarihi**, Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal, 3. baskı, Özkan Matbaacılık, Ankara, 1999.

SELÂNİKÎ MUSTAFA EFENDİ; **Tarih-i Selânikî**, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

SHAW, Stanford; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, 2. baskı, E Yayınları, İstanbul, 1994.

SÜSSHEİM, K. ; “Âli”, **İA**, C. I, Milli Eğitim Basımevi, Eskişehir. 1997.

ŞEREF HAN; **Şerefname**, Çeviren: M. Emin Bozarıslan, 4. baskı, Hasat Yayınları, İstanbul, 1990.

ŞÜKRÎ-İ BİTLİSÎ; **Selimname**, Hazırlayan: Mustafa Argunşah, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1997.

TEKİNDAG, Şehabettin; “Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, **Belleten**, C. XXXV, 1971.

TİMUR, Taner; **Osmanlı Kimliği**, Ankara, 2000.

TURAN, Şerafettin; “Sa’d-ed-Din”, **İA**, C. X, Milli Eğitim Basımevi, Eskişehir, 1997.

TÜRKDOĞAN, Orhan; “Sosyal Hareketler Olarak Celalî Ayaklanmaları”, **Belleten**, LX, 1996.

ŞAHİN İlhan, EMECAN, Feridun; “XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Şehri”, **Şeyhülislam İbn Kemal**, 2. baskı, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara, 1989.

UĞUR, Ahmet; **Yavuz Sultan Selim’in Siyasi ve Askeri Hayatı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2001.

ÖZET

GÜMÜŞ, Ercan. XVI. YÜZYILDA ANADOLU'DA GÖRÜLEN MUHALİF NİTELİKLİ HAREKETLERİN OSMANLI TARİH YAZARLARI VE ESERLERİNE YANSIMASI, Master Tezi, Ankara, 2008.

XVI. yüzyıl, Osmanlı tarihçiliğinin temel ve örnek eserlerinin yazıldığı bir zaman dilimidir. Bu dönemde eser veren yazarlar, eserlerini ya bizzat padişahın emriyle ya da beğenilme arzusuyla kaleme almışlardır.

Bu dönemin büyük kronik yazarları İdris-i Bidlisî, Kemal Paşazade, Şükrî, Hadidî, Lütfî Paşa, Celalzade Mustafa Efendi, Hoca Sadettin Efendi, Gelibolulu Mustafa Âlî, Selanikî Mustafa Efendi ve Peçevî İbrahim Efendi'dir.

Anadolu'da birbiriyle bağlantılı birçok isyan XVI. yüzyılda meydana gelmiştir. Bunlar; Şah Kulu, Celal, Süklün Koca ve Baba Zünnun, Kalender, Kara Yazıcı isyanlarıdır. Bu isyanlar devlet için ciddi tehditler oluşturmuştur.

Osmanlı tarihçileri bu isyanları belli bir perspektifte bize sunmaktadır. Çoğu zaman bu perspektif, eseri ısmarlayanların görmek istediği ile sınırlandırılmıştır. Çalışmamız, çağdaş analiz ve yorumları da göz önünde tutarak XVI. yüzyılda Anadolu'da meydana gelen muhalif nitelikli hareketlerin Osmanlı tarih yazarları ve eserlerine yansımalarını inceleme gayretindedir.

Anahtar Sözcükler

- 1- Anadolu
- 2- XVI. yüzyıl
- 3- Muhalif Hareketler
- 4- Osmanlı tarih yazarları
- 5- Osmanlı kronikleri

ABSTRACT

GÜMÜŞ, Ercan. THE REFLECTIONS OF OPPOSING MOVEMENTS ON OTTOMAN HISTORY WRITERS AND THEIR WORKS OCCURED 16TH CENTURY IN ANATOLIA, Master's Degree Thesis, Ankara, 2008.

16th century is a period when the basic and sample works of Ottoman history were written the writers of this century produced their works either by the order of sultan or by the wish of being admired.

The great chronic writers of this period was İdris-i Bidlisî, Kemal Paşazade, Şükrî, Hadidî, Lütî Paşa, Celalzade Mustafa Efendi, Hoca Sadettin Efendi, Gelibolulu Mustafa Âlî, Selanikî Mustafa Efendi and Peçevî İbrahim Efendi.

Lots of rebellions which were related to each other in Anatolia occurred in 16th century. This were the rebellions of Şah Kulu, Celal, Süklün Koca and Baba Zünnun, Kalender, Kara Yazıcı. These rebellions caused serious threats.

Ottoman historians present these rebellions from a certain point of view. This view is mostly limited by what the ones ordering the work of writer want to see. This study is trying to investigate the reflections of the opposing movements on Ottoman history writers and their works by considering the contemporary analysis and comments.

Key Words

- 1- Anatolia
- 2-16th century
- 3- Opposing movements
- 4- Ottoman history writers
- 5- Ottoman chronics